

У К Р А Ї Н С Ь К И Й Тиждень

№ 3 (427) 22 – 28.01.2016 р.

Станіслав
Кульчицький
про
відлік
української
Незалежності

Як торгувати
в умовах девальвації

Освіта в «ЛНР».
Погляд ізсередини

Чим небезпечні
для ЄС референдуми

Популізм убиває

The
Economist

Featuring selected content
from The Economist

ISSN 1965-1651

9 770555 158107

ВЕЧОРИ ФРАНЦУЗЬКОГО КІНО

28 січня – 3 лютого
КІНОТЕАТР «КИЇВ»

ОФІЦІЙНИЙ
СПОНСОР

INSTITUT
FRANÇAIS
UKRAINE

VK.COM/ARTHOUSETRAFFIC

officiel-online.com

НА ЧАСІ

- 4 З потрібною швидкістю
Про різну реакцію та ефективність влади
- 7 Денис Казанський про
безкарність внутрішніх ворогів
- 8 Жертва валютних воєн
Чому девальвація не збільшила конкурентоспроможності української економіки
- 10 Станіслав Кульчицький:
«Політичну незалежність у 1991 році здобула радянська Україна. Трансформації в економіці й головах людей затягнулися на десятиліття»
Історик про передумови й фактичне здобуття Україною незалежності

ТЕМА НОМЕРА

- 14 Про бабу, паспорт і kota
Юрій Макаров про природу популізму
- 16 Вирватись із порочного кола
Як українському суспільству виробити імунітет від політичної «гречки»

- 20 Хліба й видовищ назавжди?
Звідки прийшло до нас мистецтво спекулятивних загравань із масами
- 22 Еволюція політичного базару
Шлях від Вітренко до Саакашвілі
- 24 Обіцяти не означає допомогти
Що спільного між Чавесом, Орбаном і Берлусконі
- 27 Алла Лазарева про французький популізм

СУСПІЛЬСТВО

- 28 Віктор Свистунов: «На початку війни ми могли зачистити прикордоння силами місцевих патріотів»
Луганський патріот про літо 2014-го

- 30 Портрет «народної» освіти
Як і чого навчають у «ЛНР». Погляд педагога

СВІТ

- 32 Безумство референдумів
Як плебісцити змінюватимуть пряму демократію в Європі
- 34 Едвард Лукас про виклики для НАТО в Центрально-Східній Європі
- 35 Ярослав Пешек про переваги ЗВТ із ЄС для України
- 36 Кінець початку
Чи має ядерна угода з Іраном шанси на життя

- 37 Криза віри
Як сповільнення економіки впливає на політику Китаю

СПАДОК

- 40 «Це Харків, крихітко!»:
улюблені мюзикли двадцятих
Як новітні театральні жанри підкорювали першу столицю радянської України

КУЛЬТУРА

- 44 Музика довгих пауз
Про виклики Союзу композиторів та аналогічних творчих спілок

щоденники окупації

- 48 Страшне слово «геноцид»
Про знецінення страшних слів у Криму
- 49 Віртуальна залізна завіса
Окупована Луганщина без «вікна» в український інтернет

P. S.

- 50 Володимир Панченко про глибоку дерадянізацію

Тиждень

№ 3 (427) 22 – 28.01.2016
Засновник ЕСЕМ Медіа ГмбХ
Видавець ТОВ «Український тиждень»
03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37
Головний редактор Дмитро Крапивченко
Редакція Наталія Петринська,
Анна Корбут, Алла Лазарева,
Олександр Крамар,
Ганна Трегуб, Богдан Буткевич,
Віталій Рибак, Станіслав Козлюк,
Юрій Макаров, Роман Малко,
Ольга Ворожбит

Відділ передплати та роздрібної торгівлі
тел.: 067-407-10-96
e-mail: peredplata@tyzhden.ua
Відділ реклами
тел.: 067-407-10-89
e-mail: reklama@tyzhden.ua
Видається з 02 листопада 2007 року
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 18119-6/919 ПР від 30.08.2011 р.
Адреса для листування 03067, Київ, а/с № 2
Адреса редакції 03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37

e-mail: office@tyzhden.ua
тел.: (044) 351-13-00
Друк ТОВ «НОВИЙ ДРУК», Київ, вул. Магнітогорська, 1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1447 від 28.07.2003 р. № зам. 16-0109
Наклад 32 000
Номер підписано до друку 20.01.2016 р.
Виходить щоп'ятниці
Розповсюджується в роздрібній торгівлі та за передплатою
Передплатний індекс 99319
Ціна договірна

НА ЧАСІ

З потрібною швидкістю

Дмитро Крапивенко

Ми вже звикли до того, що коли йдеться про діяльність органів влади, то одразу згадуються анекдоти про наркоманів або нетолерантні жарти про північні народи, що не вирізняються запальним темпераментом і мають зазвичай стриману, дещо уповільнену реакцію. Йдеш у ЖЕК, суд чи приймальню якогось міністерства завжди з думкою: ну я ще сюди повернуся й не раз, почалися бюрократичні поневіряння. І навпаки, коли маєш справу з громадською ініціативою, завжди дивиєшся: як насправді більшість процесів можна просто організувати. От як на Майдані: випав сніг—і його одразу ж прибирають, а тим часом київські комунальники тільки отримують «цеу» від керівництва, »

ФОТО: УНІАН

з'ясовують, скільки техніки не готово тощо. І так було в усьому: від медичної допомоги, обігріву й до нашої тодішньої міської герильї.

Ми і тоді, і зараз, мов мантру, повторювали: от якби й влада навчилася так само ефективно працювати. І, треба визнати, вчиться. Взяти хоча б останній інцидент із фейковим зверненням начебто бійців «Азову» з погрозами здійснити теракти в Нідерландах у випадку, якщо ця країна відмовиться від ратифікації Угоди про асоціацію України з ЄС. На перший погляд, чергова російська інформаційна провокація, скерована на те, щоб дискредитувати нашу країну напередодні референдуму з українського питання в Нідерландах. Але є одна істотна деталь: тривалість скандалу — від зливу відеоролика в мережу до його повного викриття і, що особливо важливо, офіційних заяв українських високопосадовців — минуло менше доби. Так, першу активність виявило командування самого «Азова», яке ініціювало зустріч у посольстві для роз'яснень. Але задля припинення міжнародного скандалу цього було б не досить: полк, у якому служить чимало прибічників ультраправих політичних поглядів, має на Заході відповідний імідж, створений як тамтешніми лівими інтелектуалами, так і російською пропагандою.

БЕЗ НАЛЕЖНОЇ УВАГИ ГРОМАДСЬКОСТІ ВЛАДА РАДШЕ СВІДОМО, АНІЖ ЗА ІНЕРЦІЄЮ, ВМИКАЄ ПЕРШУ ПЕРЕДАЧУ Й КОТИТЬСЯ НІБИТО ПРАВИЛЬНИМ ШЛЯХОМ, АЛЕ У ЗВИЧНОМУ АНЕКДОТИЧНОМУ ТЕМПІ

За своїх підопічних одразу вступилося Міністерство внутрішніх справ, якому, власне, й підпорядкований підрозділ. Вступилося серйозно й фахово довело безпідставність обвинувачень на адресу бійців полку. Класика української міліцейської бюрократії передбачала б мимрення про те, що ми, мовляв, ретельно вивчимо всі деталі цього інциденту, міністр візьме на контроль особисто, будуть проведені відповідні перевірки. Не забарилося й МЗС, яке теж у «класичному» випадку могло б обійтися фразами ні про що з акцентом на добрих багаторічних відносинах країн, але цього разу чітко назвало речі своїми іменами й абсолюттю слушно зазначило, що перед референдумом Росія зможе влаштувати не одну таку провокацію. Свої «п'ять копійок» вставила й Адміністрація президента: заступник глави АП Костянтин Єлїсєєв зустрівся з послом Нідерландів й обговорив інформаційну диверсію проти України. Після такої реакції сумніви в тому, що ролик із погрозами записали такі українські бійці, залишаються хіба що в конспірологів. Який би це вигляд мало в разі, якби чиновники увімкнули свій звичний неспішний режим? «Азов», звісно, діяв би швидко й використав би всі можливі засоби для переконливого спростування. Але мовчання і зволікання МВС можна було б розтлумачити так: міністерство не володіє інформацією про ситуацію в підконтрольному йому підрозділі, отже, легалізація добровольців — чиста формальність. Паузи МЗС видавалися б пошуком дипломатичних слів задля того, щоб хоч якось притлумити скандал, а потім спустити на гальмах, коли пристрасті вляжуться. Працювала б логіка: мовчати, отже, винні.

Черговий «голландський» скандал (бо стався ще й інцидент із нібито викраденням і подальшою спробою продажу картин українськими добровольцями, реакція на який була, до речі, значно м'якшою) засвідчив, що до російських інформаційних атак у нас готові й відповідь у разі чого не забариться. Хоча, треба зазначити, м'яч від початку був на полі «Азова», а цей полк завжди мав хороших піарників, отже, можновладцям достатньо було лише розвинути успіх, створений добровольцями. Але тест на стресостійкість пройшли всі відповідні відомства.

Оперативності, схоже, почали вчитися й у МНС. Сильні морози та снігопади від початку року стали проблемою більшості українських регіонів. У жодній країні світу не трапляється взірцевої та безпроблемної ліквідації наслідків стихії. Українські рятувальники не ідеальні й поготив, але швидкість їхньої реакції помітно зросла: траси стали перекидати на початку заметілі, машини зі снігового полону звільняють доволі оперативно, пункти обігріву відкривають у перші дні морозів, а не через тиждень після того, як вони вдарили. Навіть на рівні соцмереж, де зазвичай здійснюється паніка з будь-якого приводу, реакція на усунення наслідків негоди була доволі стримана: так, нерозчищені шляхи, так, подекуди люди чекали на допомогу годинами. Але... якщо згадати рекордні снігопади попередніх років і діяльність тодішньої місцевої влади, то рахунок виявиться точно не на користь попередників. Вочевидь, чиновники зрозуміли, що недолугі дії та зволікання в цьому випадку від громадськості не приховати, а отже, доведеться відповідати.

І все ж, попри наявні успіхи в деяких галузях, швидкість роботи влади викликає чимало запитань. Майже комічний випадок: указом президента від 18 січня було звільнено чотирьох суддів, серед яких двоє очевидно заплямовані в судилищах проти Майдану, а ще один майже весесливо відомий Родіон Кіреєв, той самий, що 2011 року виніс вирок Юлії Тимошенко. Дарма, що самого судді в країні вже давно ніхто не бачив, дуже примарні шанси на те, що він коли-небудь з'явиться вже у статусі відповідача перед українською Фемідою. Але «контра пишеть»: президентська адміністрація продукує документи, голова держави підписує. Важко назвати його рішення хибним. Але своєчасним — тільки з великою часткою іронії.

Здавалося б, перевибори в Кривому Розі — питання давно вирішене, хоча й пролобійоване було неабияким тиском громадськості. Є ж бо відповідне рішення Верховної Ради. Але, як виявилося, спікерів заважають підписати його деякі «процедурні речі». Тож тепер активісти голодують під кабінетом голови парламенту, час спливає, і 27 січня буде вже пізно. Так, у Володимирі Гройсмана чимало роботи, і його вірність дотриманню процедур гідна поваги. Але... коли на розгляді принципові для БПП закони, швидкість ухвалення рішень, підписання відповідних документів геть інша.

Виходить, що без належної уваги громадськості влада радше свідомо, аніж за інерцією, вмикає першу передачу й котиться нібито правильним шляхом, але у звичному анекдотичному темпі. І прикривати його якимись великими цілями, заскладними процедурами дедалі важче. Надто помітним для суспільства є цей саботаж. ■

Річниця безкарності

Денис Казанський

Держава, яка не здатна себе захистити, приречена померти. Це правило не раз підтверджувалося впродовж історії людства. Для громадянина, що живе тут і зараз, держава, у якій він живе, здається непорушним і незламним монолітом. Але події недавнього минулого засвідчують, як легко може зникнути навіть могутня багатомільйонна імперія, що має ядерну зброю.

Україна навряд чи може похвалитися високим запасом міцності. Послаблена корупцією та злочинними угрупованнями, країна із середини 2000-х увійшла в смугу політичних криз, які врешті-решт призвели до кривавих сутичок у Києві, а потім до іноземної інтервенції та війни. У трагічних подій 2014–2015 років є цілком конкретні винуватці.

Смертельний маховик 2014-го запустили депутати Верховної Ради 16 січня, після того як представники Партії регіонів і КПУ простим підняттям рук, без обговорення та реального підрахунку голосів, фактично узаконили диктатуру Віктора Януковича. Ухвалення диктаторських законів призвело до гострого силового протистояння, а протести вийшли за межі Києва й охопили майже всю територію України.

Саме тоді стало зрозуміло, що миром конфлікт не закінчиться і Янукович, швидше за все, не зможе втриматися у своєму кріслі. Саме диктаторські закони стали тією точкою неповернення, яка визначила трагічну розв'язку політичної кризи та наступні вбивства. Голосування 16 січня 2014-го чітко показало, що клан Януковича вчепився у владу й не зупиниться ні перед чим, щоб утриматися. Усі, хто підняв руки в парламенті того дня, чудово усвідомлювали, що вони роблять і до чого це може призвести.

Через два роки ніхто з тих, хто брав участь у тому ганебному голосуванні, не відповів за це. Один викинувся з вікна, не доживши до 2016-го. Кілька осіб втекло до Росії. Але більшість залишилася в країні. А 59 із них знову стали депутатами у 2014 році, взявши участь у позачергових виборах до Верховної Ради. Держава не побажала захистити себе та своїх громадян, не змогла покарати злочинців, винних у загибелі героїв України. Вона не змогла навіть захистити від них парламент, дозволивши тим, хто голосував за диктаторство Януковича, знову зайняти свої крісла.

Відбившись на фронтах, країна продовжує нібито не помічати внутрішнього ворога, що, як і раніше, спокійно працює в тилу. І це стосується не тільки депутатів парламенту, а й численних мерів міст Донбасу, які проводили на місцях незаконний референдум про «незалежність» «ДНР» і «ЛНР», депутатів місцевих рад, які брали участь в організації цього референдуму, блокували пересування українських військ та

повідомляли про них бойовикам і російським найманцям.

Можливо, хтось думає, що винні розкаються і все усвідомили. Це вкрай помилкова думка. Сьогодні люди, які провокували в Україні війну й розпалювали міжнародну та міжрегіональну ворожнечу, займаються тим самим, чим займалися до 2014 року. Вони старанно роздмухують нову політичну кризу, яка, за їхнім задумом, повинна повернути їх до влади.

Прикладів цього багато. Газета «Вісник Краматорська», що належить колишньому депутату від Партії регіонів Георгію Скудару, який голосував за диктаторські закони 16 січня, а нині проживає в Краматорську, і далі випускає пропагандистські матеріали, що розпалюють ненависть до України. У той період, коли Краматорськ перебував під контролем «ДНР», вона друкувала агітаційні матеріали на підтримку бойовиків Стрелкова, але українські правоохоронці не звернули уваги на цей факт.

ВІДБИВШИСЬ НА ФРОНТАХ, КРАЇНА ПРОДОВЖУЄ НІБИТО НЕ ПОМІЧАТИ ВНУТРІШНЬОГО ВОРОГА, ЩО, ЯК І РАНІШЕ, СПОКІЙНО ПРАЦЮЄ В ТИЛУ

Колишній регіонал і нинішній нардеп Сергій Дунаєв, який також голосував за диктаторські закони 16 січня, відкрито у своїх виступах називає бойовиків «ЛНР» «героями». І це відбувається в Лисичанську, який українська армія звільнила від бандитів ціною крові та втрат.

Цілком очевидно, що люди, вороже налаштовані щодо України, не поміняли своїх переконань і не ведуть активної руйнівної антидержавної діяльності лише тому, що нині цьому не сприяє ситуація. Однак можна з упевненістю сказати, що наступна політична криза, яка може початися в будь-який момент, додасть їм нових сил і призведе до неодмінної активізації гібридної війни проти України. Яка, нагадаємо, ще не закінчена.

Вкладаючи зброю в руки своїх ворогів, не варто розраховувати на великодушність. На жаль, багато хто в Україні досі ставиться до таких застережень так само легковажно, як і до початку війни 2014 року, коли будь-які розмови про агресивні плани Росії щодо України оголошувалися дурницями та божевільням. Це штовхає нас до рецидиву подій 2014-го, запобігти якому ще не пізно. Але для того потрібно хоча б почати боротися, а не віддавати злочинцям ініціативу без бою та чекати, доки вони вдарять у спину. ■

Жертва валютних воєн

Любомир Шавалюк

Україна розтратила більшу частину цінової конкурентної переваги, отриманої внаслідок девальвації гривні

Ключовою перевагою, яку приписували Україні під час рецесії, було різке знецінення національної валюти. За два роки гривня втратила майже дві третини вартості відносно долара (див. «Розтрачена перевага»). Експерти здебільшого вбачали тільки позитив у цьому факті. Мовляв, тепер у товарів українського виробництва суттєво зменшиться собівартість, виражена у твердій валюті, що зробить їх значно більш конкурентоспроможними й дасть змогу легше просувати на іноземні ринки, врешті-решт сприяючи відновленню економіки. Разом із тим дешева національна валюта нібито робить Україну країною з найнижчими в Європі зарплатами, що повинно трансформуватися в приплив іноземних інвестицій та створення нерезидентами, зокрема європейцями, виробництва на нашій території.

На сьогодні ці аргументи практично вичерпали свою актуальність. Адже, як виявилось, помітного, а подекуди й глибокого знецінення зазнала не лише українська грошова одиниця, а й валюти практично всіх наших ключових торговельних партнерів (див. «Валюти і баланси»). Відтак девальвації грошових одиниць багатьох країн світу, а також внутрішня інфляція (цін та зарплат) в Україні з'їли понад ¾ тієї конкурентної переваги, яку ми отримали внаслідок знецінення гривні. Враховуючи те що у 2016 році в нашій країні очікується подальше помітне підвищення цін, тарифів та зарплат (мінімальна зарплата протягом року зросте на 12,5%), країна, швидше за все, втратить залишок конкурентної переваги від девальвації. За таких умов ми матимемо два виходи: зменшення ціни (збільшення якості) наших товарів завдяки нарощенню ефективності як результат реформ або подальша девальвація гривні. Перший шлях дуже важкий і, як показує досвід, потребує часу, тож на нього складно розраховувати. Залишається другий. Звідси висновок: на жаль, гривня поступово знецінюватиметься доти, доки проведені реформи не зроблять нашу економіку (а в ній передусім державу) ефективною. Це пояснює втрату гривнею вартості протягом останніх днів і може тривати роками.

За останні два роки гривня знецінилася відносно долара США на 65,5%, тобто майже втричі (див. «Розтрачена перевага»). При цьому номінальний ефективний обмінний курс (НЕОК) гривні (див. примітку до графіка) знизився лише на 45,4% (по листопад 2015-го включно), тобто майже на 20 відсоткових пунктів менше. Сталося це тому, що валюти більшості наших торговельних партнерів помітно знецінилися відносно долара під впливом довготривалих фундаментальних глобальних процесів (падіння цін сировинних матеріалів, боргові проблеми країн еврозони та валютні війни. Рівень втрати вартості де-

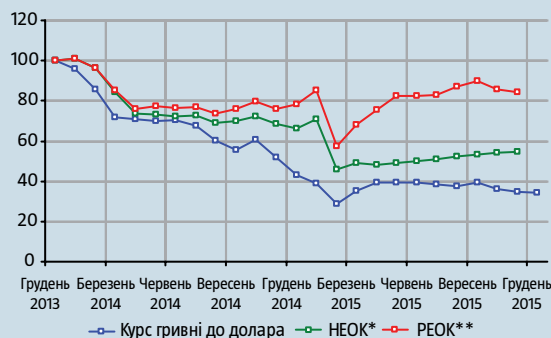
якими з них упритул наблизився до показників гривні. Наприклад, від початку 2014-го до середини січня 2016-го російський рубль втратив 58% вартості, білоруський рубль — 52%, казахстанський тенге — 57%. Росія, Білорусь і Казахстан входять до переліку 15 найбільших торговельних партнерів України, тож співвідношення цінової конкурентоспроможності між їхніми й нашими товарами за два роки майже не змінилося. У цьому випадку про позитивний вплив девальвації гривні на платіжний баланс годі й говорити. І динаміка балансів взаємної двосторонньої торгівлі між Україною та цими країнами, за окремими винятками, це підтверджує. У торгівлі з іншими партнерами зазначені співвідношення сприяли б для України, але з огляду на те, що тенденції знецінення валют різних країн світу до долара тривають, ця наша перевага досить крихка й за інших рівних умов ми можемо досить швидко втратити її повністю.

Якщо НЕОК за неповні два роки знизився на 45,4%, то реальний ефективний обмінний курс (РЕОК) гривні (див. примітку до графіка) втратив лише 15,5%. Тобто українські товари подешевшали відносно іноземних відповідників фактично тільки на останню величину. У цьому випадку фактором ніве-

Розтрачена перевага

Понад ¼ цінової конкурентної переваги, отриманої внаслідок знецінення гривні, втрачено через внутрішню інфляцію та девальвацію грошових одиниць наших торговельних партнерів

Динаміка вимірників валютного курсу (100 = кінець грудня 2013)

*НЕОК — номінальний ефективний обмінний курс, валютний курс гривні до кошика валют країн — торговельних партнерів України, зважених на частку цих країн у торговельному обороті з нашою державою. Показує усереднений курс гривні до валют країн-партнерів
 **РЕОК — реальний ефективний обмінний курс; це НЕОК, скоригований на відношення зміни цін в Україні та країнах — торговельних партнерах. Показує співвідношення вартості товарів в Україні та країнах — торговельних партнерах, виражає вартість українських товарів у товарах торговельних партнерів

За даними НБУ, власні розрахунки

лювання переваги, отриманої від знецінення валюти, стали інфляція, яка, згідно з офіційними даними, за два роки дорівнювала майже 79%, та номінальні заробітні плати, які зросли на майже 38%. За наявної динаміки інфляції Україна в 2016-му повністю вичерпає зазначену цінову перевагу.

Звичайно, наведені аргументи стосуються картини в зовнішній торгівлі нашої країни загалом. Якщо аналізувати статистику за країнами-партнерами, то ситуація неоднорідна, у кожному випадку тенденції різні й нашоухують на низку цілком конкретних висновків. Найпоказовіший приклад Росії. Хоча за два роки рівень девальвації гривні й рубля майже вирівнявся (66% проти 58%), однак наш торговельний дефіцит у торгівлі з РФ ще за результатами 2014-го зменшився більш ніж у п'ятеро й торік, попри стрімке падіння товарообігу, майже не змінився. Це яскравий приклад того, як можна обернути показники зовнішньої торгівлі на свою користь не за рахунок номінальних змін (валютних курсів та цін), а завдяки зростанню ефективності економіки. Адже основою такого зменшення дефіциту стало радикальне падіння обсягів закушвлі російського природного газу, зокрема внаслідок збільшення енергоефективності (але й зміни джерел газопостачання, що відобразилося в торгівлі з іншими країнами). Якщо розвивати цю тему й трохи помряти, то обіцяний українським прем'єром через 5–10 років надлишок природного газу, який Україна почне експортувати, здатний кардинально змінити торговельний баланс між нашою країною та Словаччиною, Польщею, Німеччиною, з яких ми зараз імпортуємо блакитне паливо. Для цього потрібно лише створити умови видобувним компаніям (зокрема, певний інвестиційний клімат у країні). Ні валютні війни, ні внутрішня інфляція, ані популістське збільшення соціальних виплат цьому зашкодити не зможуть.

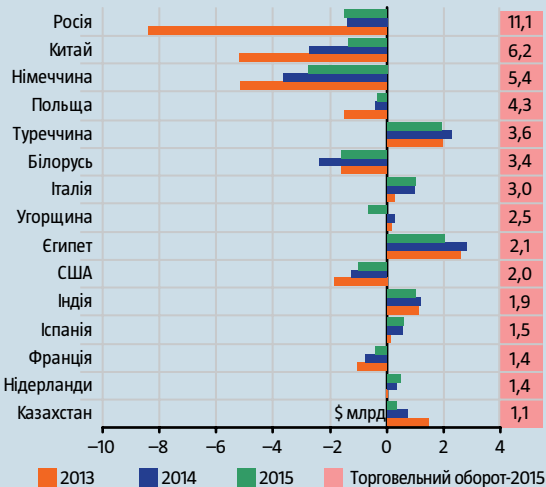
У 2016 році торгівля з Росією залишиться окремим випадком через різні взаємні ембарго, вихід РФ із зони вільної торгівлі з Україною та інші проблеми. Однак наш уряд врешті-решт почав відповідати на економічну компоненту гібридної війни Кремля проти Києва, тож можна очікувати, що торговельний дефіцит у нашій торгівлі з Росією зменшуватиметься разом із обсягом товарообороту. Окремим випадком є також ситуація з Казахстаном. Хоча гривня девальувала швидше й стрімкіше, ніж тенге, торговельний профіцит України протягом останніх двох років зменшувався через падіння товарообороту, спричинене як протекціоністськими заходами, що їх уживає Казахстан, так і транспортними перешкодами, які створювала РФ на шляху українських товарів в Азію. Із відкриттям нового «шовкового шляху» й девальвацією тенге українсько-казахстанська торгівля має всі шанси стабілізуватися, хоча цінової конкурентоспроможності, спричиненої знеціненням гривні, наші товари, звичайно, на цьому ринку вже не матимуть.

Ситуація в торгівлі України з різними партнерами на Сході й Заході, а також глибина знецінення відповідних валют добре відображає геоekonomіку та геополітику й повинна послужити Україні хорошим уроком. Адже більшість економік СНД не можуть похвалитися розвиненими технологіями, а радше орієнтовані на сировинні ресурси. Вони залежать від глобальної кон'юнктури, а відтак є ненадійними торговельними партнерами й не можуть підставити дружнє плече в скрутні часи. Про це свідчить глиби-

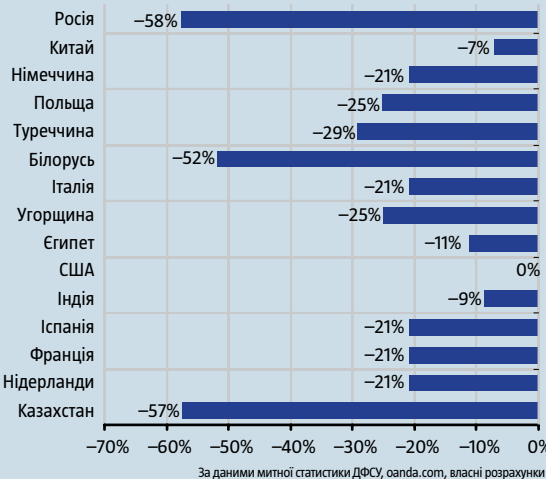
Валюти і баланси

Валюти більшості торговельних партнерів України знецінилися відносно долара США. Це стало ключовим фактором зменшення позитивного впливу девальвації гривні на торговельний баланс України з цими країнами

Торговельний баланс з найбільшими торговельними партнерами України

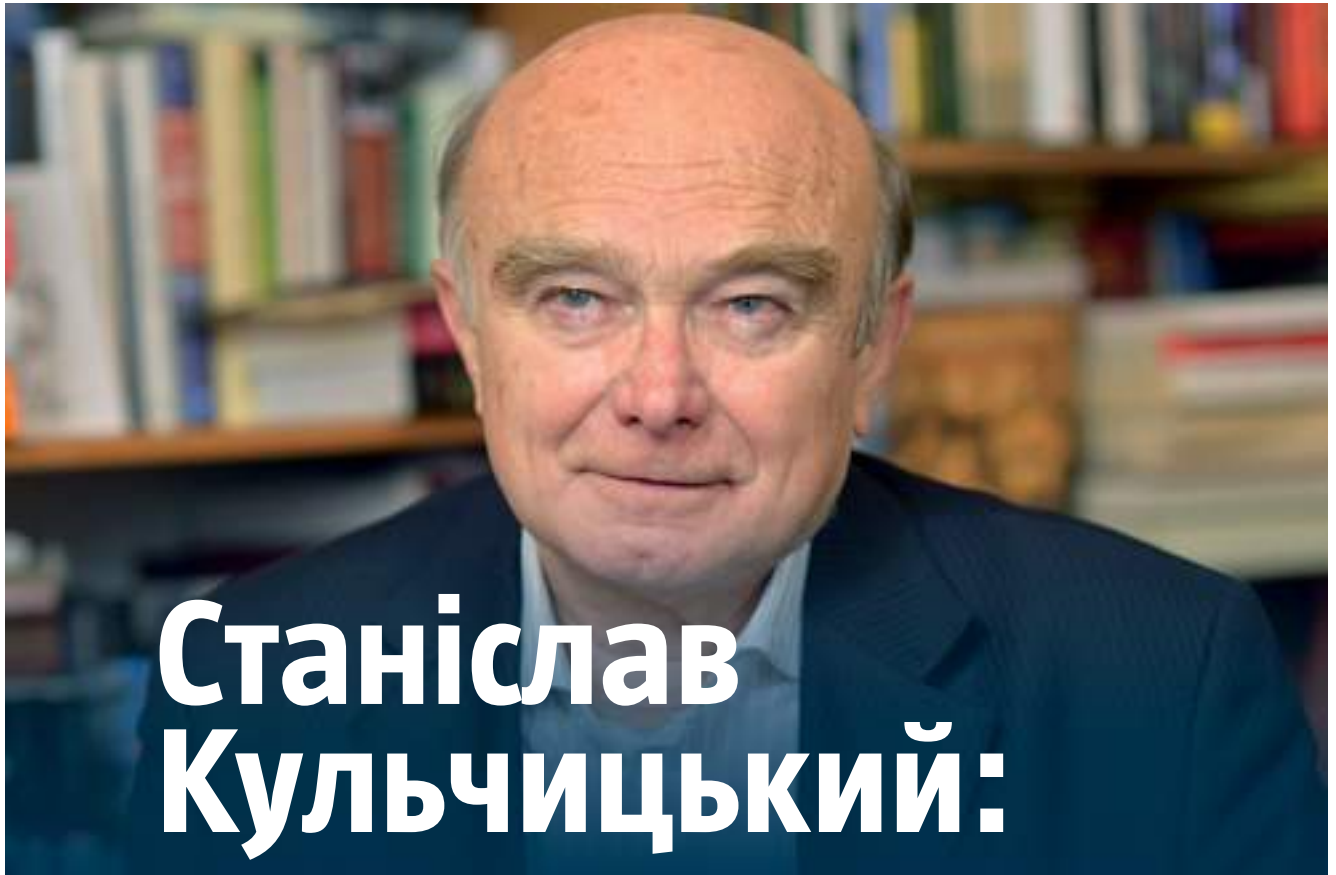
Знецінення валют відносно долара США за період 01.01.2014–15.01.2016

За даними митної статистики ДФС, oanda.com, власні розрахунки

на знецінення рублів і тенге, не кажучи вже про перешкоди, які створює українським товарам Кремль. Натомість економіки країн Єврозони, США, а тепер і Китаю є передовими в технологічному сенсі. Це зумовлює їхню стійкість і забезпечує твердість їхніх валют. Отже, стратегічно нашим товаровиробникам треба орієнтуватися й виходити передусім на ці ринки. А це ще один аргумент за зону вільної торгівлі з ЄС та поглиблення співпраці з Китаєм та іншими багатими країнами, зокрема США.

Українські підприємці повинні врахувати наслідки валютних воєн та усвідомити, що в довготривалому періоді успіх бізнесу визначається ефективністю виробництва та якістю торговельних партнерів. А номінальні величини на кшталт валютних курсів, рівня цін і зарплат завжди мають тимчасове й аж ніяк не визначальне значення. ■

Станіслав Кульчицький:

«Політичну незалежність у 1991 році здобула радянська Україна. Трансформації в економіці й головах людей затягнулися на десятиліття»

Спілкувалася
Марія
Пономаренко

Відомий історик поділився з *Тижнем* думками про кінець СРСР і становлення демократії, залишкові ознаки тоталітарного суспільства й перспективи покоління Майдану.

У серпні 2015 року в українських ЗМІ розгорілася полеміка. Одні вважали, що незалежність з'явилася цілком неочікувано, як приз химерної Фортуни. Інші твердили, що українці вистраждали її у важкій боротьбі, яка почалася з повалення самодержавства в Росії. У кожній стороні були свої аргументи. Що ви думаєте з цього приводу?

— Думаю, що протилежність позицій позірна. По-перше, здобута у 1991 році з розпадом СРСР союзними республіками політична незалежність була результатом спонтанного колапсу командної економіки, тобто похідним явищем. Колапс стався після довгих десятиліть гниття. В умовах постіндустріального суспільства командна економіка існувати не могла ні в СРСР, ні в КНР чи інших комуністичних країнах. Вона існує в Північній Кореї, але ця нещасна країна постійно перебуває на межі голоду. Натомість в індустріальному суспільстві, тобто в епоху вугілля і сталі, командна економіка мала

єдину, але вагому перевагу перед ринковою: здатність зосередити наявні матеріальні та людські ресурси на виконанні головного завдання. Саме тому СРСР зробив вирішальний внесок у перемогу над гітлерівською Німеччиною, яка контролювала мало не всі ресурси континентальної Європи, а після перемоги у Другій світовій війні став наддержавою.

До речі, економіка вугілля і сталі боком виходить сучасній Україні. Хай там що кажуть про агресію путінської Росії, але першопричиною трагічних подій є донбаська економіка вугілля і сталі. Натомість посткомуністична Росія змогла пристосуватися, не втрачаючи своєї імперської сутності, до постіндустріальної економіки. Вона її не створила, а стала нафтогазовим апендиксом до економіки Європейського Союзу. Саме через це накладені на Росію економічні санкції мають руйнівний характер.

По-друге, політичну незалежність у 1991 році здобула радянська Україна. Трансформації в економіці й головах людей затягнулися на десятиліття. Якщо казати про економіку, то маємо Донбас. Якщо казати про голови людей, то маємо проблеми з перейменуванням деяких міст, хоч парламент уже прийняв антикомуністичні закони. Тому питання про завоювання реальної

незалежності слід розглядати в розрізі поколінь. Було переполовинене покоління Першої світової війни та визвольних змагань 1917–1923 років. Його змінило покоління, яке винесло на собі силові комуністичні перетворення, поглиблені Другою світовою війною і повосенню руйнацією. На зміну прийшло покоління «ням-ням», яке ностальгує за ковбасою по 2 крб 20 коп. Тепер усі надії на майданне покоління. Воно, слід сподіватися, завоює реальну незалежність від північного сусіда й країн Заходу, які позичають гроші, а тому з погордою дивляться на нас.

Наближається ювілей незалежності України. На вашу думку, відлік 25-го року незалежності розпочався в серпні чи його треба вести від 1 грудня?

— Колись чув, що обрання дати парламентського Акта проголошення незалежності точкою відліку було викликано суто побутовими причинами: влітку святкувати зручніше, ніж узимку. Можливо також, що в 1992 році, коли святкувалася перша річниця Акта проголошення незалежності, у пам'яті суверен-комуністів іще була свіжою вся гама почуттів, які змінювалися від крайнього відчаю (не на тих поставив!) при першій звістці про ГКЧП до торжества на третій день пугчу. Однак є переконлива відповідь на таке запитання. Існування незалежної України почалося з усенародного референдуму 1 грудня, який підтвердив прийнятий Верховною Радою Акт від 24 серпня. Після 24 серпня жодна країна й пальцем не поворухнула. А 2 грудня незалежність України визнали Польща й Канада, 3-го — Угорщина, 4-го — Литва й Латвія. За весь грудень 1991 року Україну визнали 68 держав, зокрема всі члени Великої сімки.

2013 року було видано вашу працю «Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі». Завершується вона 1991-м. А через кілька місяців виходить її продовження — «Україна: шлях до Європи (1988–2015)». Як зрозуміти хронологічну нестыковку? Невже ми почали просуватися в демократичну Європу, залишаючись упродовж чотирьох років у складі тоталітарного СРСР?

— Мірилом суспільного прогресу є поява громадянського суспільства. У країнах, де воно утвердилося, носієм суверенної влади стає не монарх, а сукупність громадян, які обирають своїх представників до парламенту. Ще залишаються деякі традиційні монархи, тобто носії необмеженого конституційного державного суверенітету. Але тепер країни поділяються, як правило, на дві категорії. Ті з них, де суспільство панує над державою, тобто визначає на вільних виборах склад державних установ, називають демократичними. Ті, у яких держава панує над суспільством, тобто формує склад своїх установ без участі суспільства або за допомогою імітації виборчого процесу, прийнято називати тоталітарними. Конституційна реформа 1988 року перетворила Радянський Союз із тоталітарної держави на демократичну, ліквідувала диктатуру компартійної верхівки, усюблованої генеральним секретарем і політичним бюро ЦК КПРС. Носієм суверенітету став народ, який на вільних виборах почав обирати своїх представників до парламенту. Парламент реально перетворився на вищий орган влади в межах усієї країни та союзних республік.

Але неже Україна стала цілком суверенною 1988 року? А як же загальносоюзний центр, що проіснував аж до грудня 1991-го?

— Бюрократична перебудова переросла в революційний процес завдяки конституційній реформі. У млявоплинному процесі саморозпаду соціально-економічного ладу, радянської держави й комуністичної партії вона стала точкою неповернення.

Чи була Україна цілком суверенною від 1988 року? Ні, не була. Утворилася правова невизначеність. У Москві намагалися перетворити Союз Радянських Республік на Союз Суверенних Республік. Міхаїл Горбачов домовився з деякими регіональними лідерами затвердити на початку вересня 1991 року нову форму відносин загальносоюзного центру з союзними республіками. Такий хід подій не влаштував високопосадовців загальносоюзного центру, і в серпні вони зіграли на випередження. Зіграли й програли.

Чи був Радянський Союз демократичним від 1988 року? Ні, він перестав бути тоталітарним і став дуже своєрідною «демократичною» державою: без традицій демократії, із суспільством, яке в усьому звикло покладатися на державу, з комуністичним кістяком у товщі цього суспільства, паралізуючи вільні рухи суспільного організму. Виборці, які стали носіями суверенної влади завдяки конституційній реформі, повинні були пройти довгий шлях, щоб перетворитись із гвинтиків ленінсько-сталінської держави на повноцінних громадян. Вони не пройшли цей шлях до кінця навіть у наші дні, як свідчать екзотичні Дарти Вейдери або гречка на виборчих дільницях.

ІСНУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПОЧАЛОСЯ З УСЕНАРОДНОГО РЕФЕРЕНДУМУ 1 ГРУДНЯ, ЯКИЙ ПІДТВЕРДИВ ПРИЙНЯТИЙ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ АКТ ВІД 24 СЕРПНЯ

Щоб розібратися в суті конституційної реформи, треба знати, як система влади функціонувала до її запровадження. Не можна обмежуватися лише заявою про ліквідацію диктатури компартійної верхівки...

— Створена Леніним партія більшовиків була націлена на диктатуру. Її засновник популярно пояснив, як він її розуміє: «...наукове поняття диктатури означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютною правилами не зв'язану владу, що безпосередньо на насильство спирається». Здійснювати диктатуру більшовики могли тільки у формі диктатури вождів. Ця партія не випадково будувалася на засадах так званого демократичного централізму, які передбачали безумовну обов'язковість рішення вищих партійних інстанцій для нижчих. Диктатура вождів матеріалізувалась у вигляді органів державної безпеки — специфічної структури, будованої, як і всі інші підконтрольні партії організації, на засадах «демократичного централізму».

Після революції 1848–1849 років європейські монархи втратили статус суверенних носіїв влади. Розпад імперій Центрально-Східної Європи після Першої світової війни спричинив появу національних держав, у яких носієм влади теж ставав народ. Натомість Ленін іще під час російської революції 1905–1907 років

висунув ідею держави, яка володіла всіма ознаками народовладдя, але насправді користувалася сувереною владою, тобто була незалежною від народу.

Як усе геніальне, ідея була проста. Більшовикам треба було очолити революційний пролетаріат, повалити самодержавство й передати владу робітничим організаціям — радам. Одночасно більшовики повинні були витіснити з рад усі інші політичні партії і наповнити їх своїми представниками, а також безпартійними депутатами, які їм співчували. Унаслідок цього партія більшовиків починала існувати у двох різних іпостасях: по-перше, як політична партія, що здійснювала під прикриттям «диктатури пролетаріату» власну диктатуру, а насправді, вважаючи на її організаційну будову, диктатуру вождів; по-друге, як ради, що мали вагомий управлінський функції, але були позбавлені політичного значення. Отже, створювалася міцна влада, пов'язана з народною товщею та одночасно незалежна від народу. Термін «радянська влада» однаково стосувався обох частин владного тандему. У назві цієї влади не знайшлося місця партії, так само як їй не знайшлося місця в перших радянських конституціях. Ради стали всепроникною і всеохопною владою, але тільки тому, що були зрощені з організаційною структурою партії. Партія завдяки зрощенню з радами ставала державною, хоча словосполучення «державна партія» в радянські часи не вживалося. Аналізуючи тандем «партія — ради», не можна розглядати його елементи як окремо існуючі політичні сили. Це була одна сила, функціонально поділена за двома ознаками: здійснення диктатури й поточного управління.

Своєю компартійною частиною тандем влади був повернутий до членів партії. Унаслідок її побудови на засадах «демократичного централізму» вожді не залежали від вибору рядових партійців, хоч останні регулярно обирали керівні органи партії відповідно до статутних вимог. Своєю радянською частиною тандем обертався до народу. Населення країни не тільки обирало склад радянських органів, а й надіялося реальними управлінськими або контрольними функціями. У народності такої системи влади важко було сумніватися ще й тому, що свої керівні кадри вона брала з народних низів.

Диктатура системи «партія — ради», тобто не обмежена законами влада вождів, базувалася не тільки на насильстві, а й на пропаганді. Вплив на маси, переконування їх — такими були основні завдання відділів агітації і пропаганди партійних комітетів. Безпосередній зв'язок із населенням давав можливість мобілізувати мільйони людей на виконання сформульованих вождями завдань. Ради, у яких працювали сотні тисяч депутатів, стали ефективним «передавальним пасом» від керівних органів державної партії до населення.

Як і всі інші держави тоталітарного типу, більшовицька держава здійснювала абсолютне панування над суспільством. На відміну від інших тоталітарних держав вона характеризувалася глибоким проникненням своїх інститутів у товщу суспільства. Після встановлення радянської влади зникли народжені раніше осередки громадянського суспільства, тому що стали неможливими невідконтрольні центру горизонтальні зв'язки між організаціями. У радянському вертикалізованому суспільстві партійні, радянські, профспілкові, комсомольські й усі громадські організації стали

відігравати роль «передавальних пасів» від керівників партії до народних низів. Це означало, що структури «держави-комуни» (вислів Владіміра Леніна) пронизали собою всю товщу суспільства. Іншими словами, радянська держава віддала суспільству свій власний кістяк. Обручами терору, пропаганди й виховання держава та суспільство скріплювалися в органічну цілісність — своєрідне державосуспільство.

Дві окремо існуючі, але взаємопереплетені владні вертикалі створювали непроникну стіну між формою і сутністю радянської влади. За конституційною формою це була робітничо-селянська влада, а за сутністю — незалежний від народного волевиявлення диктаторський режим. Іноземним спостерігачам радянські органи здавалися лише фасадом, за яким приховувалася диктатура партійних комітетів. А насправді радянська влада була двоєдиним політичним організмом, окремі компоненти якого не могли існувати у відриві один від одного. Розділені функціонально, обидві вертикалі влади фактично розчинялися одна в одній на персональному рівні. Ленін у 1921 році підкреслював: «Як правляча партія, ми не могли не зливатися з «верхами» партійними «верхи» радянські — вони у нас злиті й будуть такими».

Чому Горбачов наважився на «хірургічний розтин сіамських близнюків — партії та рад? Чому конституційна реформа була без проблем затверджена в грудні 1988 року депутатами Верховної ради СРСР — такими самими номенклатурниками? Невже всі вони не розуміли, що рубають ту гілляку, на якій сидять?

— Горбачов і його команда після розвалу СРСР опублікували чимало спогадів. Та відповіді на це запитання там не знайти, що дуже показово. Тому дозволяю викласти власні міркування, хоч вони позбавлені документальної основи.

Почну з того, що за три покоління радянські люди зжились із симулякрами й перестали відрізняти їх від реальності. Вони вважали, що живуть за соціалізму, тоді як насправді перебували в недобудованому комунізмі. «Науковий комунізм» Карла Маркса й Фрідріха Енгельса виявився утопічним, тобто нездатним до реалізації в цілісному вигляді, як усі попередні конструкції комуністів-утопістів. І досі немало наших співвітчизників не вбачають принципової різниці між радянським комуносоціалізмом і західноєвропейським соціалізмом, а комунізмом вважають суспільство з розподілом благ за потребами. Так їх виховувала держава-комуна. Щоб зробити пропагандистський імідж комунізму більш переконливим, вона поділила навіпіл фонд заробітної плати і з другої половини, яку назвали суспільними фондами споживання, стала фінансувати житлове будівництво, народну освіту, охорону здоров'я. Мовляв, поки що користуйтеся всім цим безкоштовно, а незабаром безкоштовним стане абсолютно все!

Услід за основоположниками марксизму радянські люди були переконані, що націоналізація автоматично перетворює приватну власність на загальнонародну. Радянські вожді переконали їх у тому, що «демократичний централізм» може бути демократичним, «диктатура пролетаріату» — народовладдям. На відміну від творців держави-комуни третє покоління компартійно-радянської номенклатури мало досить поверхове уявлення про те, як вибудований політичний режим. А функціонував він гірше й

гірше. Один із помічників Міхаїла Горбачова у нотатках, що стосувалися 1984 року, писав: «Важелі управління відмовляти. Волаюча картинка нездарності, сірості й брехливості, переродження бюрократілих начальників демонструвалася кожного разу при звітах міністрів і секретарів обкомів на засіданнях Секретаріату ЦК КПРС і Політбюро». Ситуація вимагала радикальних рішень.

Компартійна диктатура залишалася невизначеною, хоча в Конституції СРСР 1936 року партія вже згадувалася як «керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних». Невизначеність функцій партійних органів і детальний опис у конституціях повноважень радянських органів поєднувалися з одночасним зайняттям партійною номенклатурою радянської посади відповідного рівня. Людина, яка працювала першим секретарем обкому партії, мусила бути за посадою депутатом Верховної Ради. Упродовж десятиліть депутатство в радах було звичним для партійних чиновників, і тому вони сприйняли запропонований генсеком перехід влади від парткомів до виконкомів рад як щось незвичне, але не незвичайне. Щоб заручитися підтримкою реформи з боку неопублічних функціонерів, її ініціатори винайшли лавітку: депутатом можна було обертися не тільки у виборчому окрузі, а й через висування громадсько-політичними організаціями.

Чи був хтось в оточенні Горбачова, хто все-таки розумів, що без диктатури КПРС Радянський Союз розсиплеться?

— Не можу назвати жодного, хто відкрито виступав би проти реформи на стадії її розгляду і схвалення. Навіть після виборів до З'їзду народних депутатів СРСР у березні 1990 року можна було не турбуватися про долю партії. Покоління «нянень» обирало її представників у народні депутати безвідмовно. Але ще через рік вибори до республіканських парламентів викрили принципову розбіжність між народовладдям по-ленінськи і справжньою демократією. Принаймні для двох політичних діячів. Одним із них був Борис Єльцин, який почав використовувати в боротьбі із загальносоюзним центром закладену в радянських

конституціях норму про вільний вихід республік із федерації. Другим був Іван Фролов, академік АН СРСР у галузі філософії, помічник Горбачова у 1987–1989 роках, а від 1990-го — секретар ЦК і член політбюро ЦК КПРС. Аналізуючи результати російських виборів, на яких комуністи здобули очікувану перемогу, Фролов так охарактеризував розрив зв'язку між партією і радами за збереження чинної Конституції: «Свої найпотужніші бомби, я не знаю, яка, термоядерна чи ще щось, закладені у вигляді російських структур: і у вигляді партійних структур, і у вигляді ось цих рад тощо. Вони взагалі загублять усю нашу Федерацію в цілому».

ТЕПЕР УСІ НАДІЇ НА МАЙДАННЕ ПОКОЛІННЯ. ВОНО, СЛІД СПОДІВАТИСЯ, ЗАВОЮЄ РЕАЛЬНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД ПІВНІЧНОГО СУСІДА Й КРАЇН ЗАХОДУ, ЯКІ ПОЗИЧАЮТЬ ГРОШІ, А ТОМУ З ПОГОРДОЮ ДИВЛЯТЬСЯ НА НАС

Як розвивалися події після досягнення точки неповернення в політиці Перебудови?

— Після вільних виборів у березні 1989 року на З'їзді народних депутатів склалася, як і розраховували керівники КПРС, «агресивно-слухняна більшість» (вислів Юрія Афанасьєва). Проте склалася й меншість у вигляді демократичної опозиції та російських суверен-комуністів. Росія як союзна республіка від 1922 року була урізана у своїх правах, щоб у Москві не конкурували між собою два центри влади. Лідер російських суверен-комуністів Борис Єльцин погрожував скористатися конституційним правом виходу з СРСР, щоб позбутися опікування з боку загальносоюзного центру. Після виборів до республіканських органів влади в березні 1990 року почали множитися лави суверен-комуністів у союзних республіках. Услід за Росією, яка прийняла 12 червня 1990 року Декларацію про державний суверенітет, такі декларації почали приймати інші союзні республіки. Путч не визначив, а прискорив розпад СРСР. ■

щосуботи о 21.00

Щотижнева аналітична програма
«Погляд на тиждень»

Ведучі Дмитро Тузов та Наталка Струк

Популізм
убиває

Анатомія популізму

Про бабу, паспорт і kota

Юрій Макаров

Досить подивитися навколо (в сенсі за межі країни), щоб дійти висновку, що популізм у політиці — це не лише українська проблема, понад те, передусім не українська. Поляки нещодавно обрали політичну силу, яка ні, не зведе нанівець усі досягнення влади різних призовів за останні 25 років, запас міцності в польській демократії надто серйозний, але серйозно загальмує суспільний розвиток. Угорці вже вкотре демонструють схильність шукати проблеми під ліхтарем, а не там, де вони ховаються. Греки солідарно повстали проти економічної реальності й солідарно підтримують силу, яка виступає в жанрі ненаукової фантастики. А італійці... А французи... Та де там, якщо вже оплот демократії у світі, Сполучені Штати Америки цілком реально ризикують отримати президента-мільярдера, який сам милується своїм політичним хамством і каже передусім те, що хоче почути найвідсталіший, наймасовіший, найлінивіший виборець... Тож неважко у відчаї солідаризуватися з тими авторитетами, які стверджують, що демократія як така себе вичерпала остаточно й не працює ані в країнах умовно «третього світу», ані в розвинених, успішних і процвітаючих.

Звісно, що «пане вчителю, мені б ваші турботи!». Ступінь нашої власної української політичної безвідповідальності важко з чимось порівняти, хіба що з Венесуелою. І не треба прикриватися Майданом. Це ж у нас двічі обирався мер, молода команда якого вкрала землю, як кажуть, на 70 млрд грн. Це ж у нас був двічі судимий президент із неситим почтом. Усі вурдалаки попереднього призову приходили до влади цілком або майже демократичним шляхом. Та й нині наявні політсили здебільшого продають своєму виборцеві не вудку, а лише рибу, до того ж рибу віртуальну.

Довгий час вважалося, що винні в тріумфі популізму літні люди, які досі живуть у радянській патерналістській системі координат, ті самі «дорогіє бабуські», до яких апелював уже згаданий мер. Кілька років тому в Україні навіть поширився популярний мем: «Забери в бабусі паспорт», мовляв, це самі лише бабусі (ну й, звісно, дідусі) обирають нам презентабельних брехунів «регіональної» орієнтації. Згодом з'ясувалося, що гасло було буквально вкрадено в поляків: «Zabierz babci dowód». Виходить, це не лише наша проблема! Понад те, серед цілком шанованих у світі правих політологів поширюється теза стосовно доцільності в принципі надавати можливість голосувати тільки тим, хто веде активне господарське життя, тобто за винятком пенсіонерів, безробітних та інших утриманців. Формула такого обмеження звучить

як «No representation without taxation» («Немає представництва без оподаткування») — натяк на слоган бунтівних американських штатів, які відмовилися підкорятися Британській короні: «No taxation without representation»). Мається на увазі, що лише люди, залучені до економічних процесів, здатні приймати відповідальні рішення, зокрема, стосовно керівництва громади чи держави загалом (причому йдеться саме про країни «першого світу»). Але практичне запровадження вибіркового позбавлення цього фундаментального права можливе в таких екстремальних умовах, що боронь нас усіх Боже, тож усе це радше теоретична конструкція.

ДЛЯ ТОГО ЩОБ ПЕРЕДБАЧАТИ ВІДДАЛЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ УЧИНКІВ ТА СОЛІДАРНО ВІДПОВІДАТИ ЗА МАЙБУТНЄ КРАЇНИ, ПОТРІБНІ НЕ ЛИШЕ ВІК І ПОСТІЙНЕ МІСЦЕ РОБОТИ, А НОРМАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ

А на практиці дедалі частіше виявляється, що за відвертих демагогів, «артистів» чи «клоунів» від політики віддають свої голоси ніякі не пенсіонери, а, навпаки, зовсім молоді й цілком працевлаштовані люди. Зокрема, це з'ясувалося за підсумками останніх парламентських виборів (кому цікаво, може погуглити інтерв'ю із соціологами кінця жовтня 2014 року). Пам'ятаєте про бабу й kota? Вочевидь, економічний детермінізм тут не спрацьовує, йдеться про значно складніші механізми суспільної мотивації. Адже для того, щоб передбачати віддалені результати індивідуальних учинків та солідарно відповідати за майбутнє країни, потрібні не лише вік і постійне місце роботи, а нормальна соціальна зрілість. Сподіватися, що один Майдан або навіть одна війна перепрограмує все населення й перетворить його на громадян, — це така сама безвідповідальність та інфантильність.

Ну й, звісно, питання до політичного класу. Нічого не поробиш, доки він не подорослішає, доки з його боку не з'явиться притомна пропозиція державницьких стратегій, — хай спершу локальна, хай на окремих ділянках, — ніякого попиту на розумну, складну й багатокрокову політику з боку виборця не з'явиться. Він і далі буде переконаний, що «всі вони там однакові», й обиратиме, як раніше, тих, хто пропонує прості рішення. Або, ще гірше, «по приколу». Потрібні прецеденти. Між тегами #зрада і #немазакогоголосувати є невеличкий проміжок. Доки він не заповниться, «в мене для вас інших письменників немає»... ■

Вирватись із порочного кола

Олександр Крамар

Сучасне українське суспільство одне з найуразливіших у світі до соціал-популізму. Однак мусить розірвати з ним, щоб мати шанс на краще майбутнє

Під популізмом традиційно розуміють риторику, яка апелює до незадоволення життям, страхів та надій електорально значущих суспільних груп, протиставляючи їхні інтереси еліті або ж іншим менш привабливим через свою чисельність соціальним, етнорелігійним чи іншим прошаркам. В основі популізму завжди лежить прагнення будь-що здобути якомога більшу підтримку, зазвичай щоб конвертувати її у владу під час виборів або утримувати її, вже перебуваючи біля керма.

Меті сподобатися підпорядковуються всі публічні дії та заяви популістів, які зазвичай різко відрізняються від справжніх мотивів і намірів їхнього походу у владу. Як наслідок — після здобуття найвищих крісел обіцянки не виконуються або виконуються позірно, виключно для створення ефектної картинки, а не для досягнення очікуваного виборцями результату.

Розрізняють лівий і правий популізм. І саме перший у вигляді соціал-популізму найбільш поширений у сучасному світі. Про нього головним чином ми й вестимемо мову. Протягом ХХ століття найсильніші позиції соціал-популістів у капіталістичному світі були в країнах Латинської Америки, де якраз і спостерігалися одні з найгірших темпів економічного зростання, часті економічні потрясіння, високі показники бідності й політичної нестабільності. Мало хто з них до початку ХХІ століття уникнув руйнівних наслідків цієї тенденції. Особливо помітно це було на тлі інших країн, що розвиваються, і насамперед азійських. При цьому обіцяні популістами зміни на краще для широких верств населення не наставали, а дії влади мали важкі наслідки в наступних десятиліттях.

Небезпечнішими є хіба що прояви правого популізму: агресивний расизм, етнорелігійна нетерпимість та інші форми ксенофобії. Однак у сучасному світі вони трапляються не так часто й існують зазвичай у вигляді сплавів із соціал-популізмом. І на відміну від останнього до них має стійку відразу більшість суспільства у різних країнах.

УСПАДКОВАНЕ ТА НАБУТЕ

Живильне середовище для розквіту соціал-популізму в пострадянській Україні формувала, з одного боку, спадщина СРСР у вигляді антиіндивідуалізму, антибуржуазності, патерналізму, глибоко вкорінюваних у свідомість більшості соціуму комуністичною пропагандою та радикальнішими методами форматування свідомості або й фізичної селекції населення. А з другого — люмпенізація та жалюгідні умови життя основної маси громадян, гальмування й половинчастість навіть здійснюваних реформ, повільне соціальне структурування. Наш соціум залишається глибоко патерналістським. Видання Інституту соціології

НАНУ «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» за 2014-й свідчать: позаторік лише 9% громадян, старших за 55 років (тобто народжених у 1959-му й раніше), вважали, що люди мають самі створювати собі умови життя, а не покладатися на уряд. Проте й серед молоді до 30 років (що народилася від 1984-го і сформувалась уже в незалежній Україні) таких було лише 24%, а серед людей середнього віку — 17,3%. Натомість захист населення від економічних труднощів вважали завданням держави 76,8% громадян, що не працюють, 73,4% — зайнятих у державному й навіть 71,7% — у приватному секторі.

Згодні з неминучим для капіталістичного суспільства значним соціальним розшаруванням (помітною різницею доходів громадян) лише кілька відсотків опитаних, тоді як переважна маса вважає виправданою хіба що незначну їх диференціацію. Явна більшість українців не розуміє різниці між соціальною рівністю та рівністю можливостей, адже 73,8% називають важливою відсутність значного соціального розшарування і при цьому 72,6% — створення рівних умов для всіх. Хоч одне виключає інше, бо за рівних можливостей успішніші громадяни обов'язково стають значно заможнішими за менш успішних.

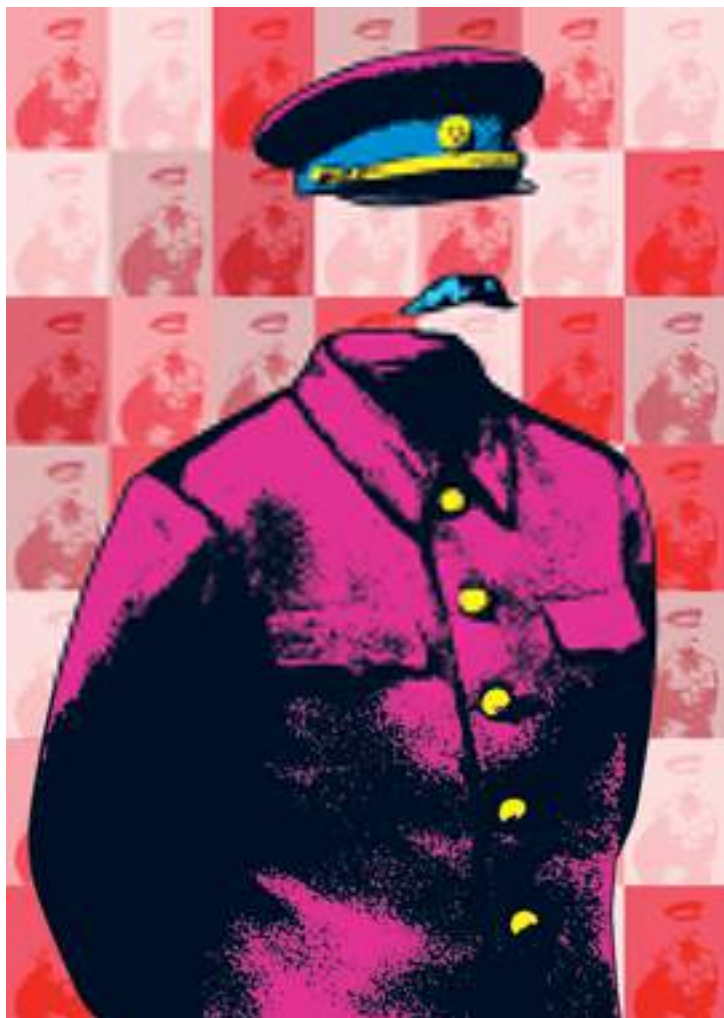

ВИМУШЕНІ СПРОБИ ВИКОНАННЯ БОДАЙ ЧАСТИНИ РІЗНОСПРЯМОВАНИХ ОБІЦЯНОК ПІДРИВАЛИ ЕКОНОМІКУ, ЗАГАНЯЛИ КРАЇНУ В БОРГОВУ ЯМУ, РУЙНУЮЧИ МОТИВАЦІЮ ДО ВИРОБНИЦТВА

Найбільш патерналістськи налаштовані жителі малих та середніх міст, де найвищою є роль бюджетної сфери та державного сектору загалом (лише 12,7% серед них вважають, що люди самі мають створювати собі умови для життя). Найменш патерналістичні жителі села (18,1%) та кияни (18,9%). Однак навіть у двох останніх випадках ідеться про вкрай малу частку тих, хто покладається передусім на себе.

Соціальна структура українського суспільства також надзвичайно сприятлива для соціал-популізму. Добробут лівової частки виборців пов'язаний із централізованим перерозподілом національного продукту через бюджет, пенсійний чи інші соціальні фонди. Так, серед дорослих українців налічується 11,4 млн пенсіонерів, що не працюють та ще 3,6 млн тих, які отримують заробітну плату з бюджетів різного рівня. Ці категорії громадян одні з найбільш піддатливих до соціал-популізму й разом становлять близько 15 млн осіб. Більшість із них мають право голосу й найактивніше ним користуються.

Безробітними, за методологією Міжнародної організації праці (МОП), є 1,85 млн осіб; ще 0,25 млн — це ті, хто, попри працездатний вік, не належить до безробітних, бо «зневірився» або не шукає роботи через «відсутність підходящої»; дуже умовно зайнятими є 2,4 млн селян, які формально вважаються задіяними в підсобних господарствах; 3,3 млн — в інших сферах. У більшості своїй ці 7,8 млн громадян також надзвичайно піддатливі до популізму через умови життя й непостійність заробітків.

Водночас офіційно зайнятих у комерційному секторі (включно із ФОП та мікробізнесом) в Україні налічується нині лише 8,8 млн: із них 7,1 млн найманого персоналу та 1,7 млн власників. Проте й чимало представників найдрібнішого бізнесу схильні до соціал-популізму, годі й казати про популярність останнього серед найманих працівників у більшості сфер економічної діяльності.

Офіційний середній дохід на особу понад 2640 грн у 2014 році мало тільки 20,1% громадян. За 2015-й Держстат даних ще не публікував, однак з огляду на незначне зростання номінальних доходів торік можна прогнозувати: щонайбільше ті ж такі 20% мали на кінець 2015-го рівень середнього доходу на особу, вищий за офіційний прожитковий мінімум, що в грудні згаданого року був визначений Мінсоцполітики на рівні 2878–2951 грн відповідно для працездатних і

дітей віком понад шість років та 2060 грн — для пенсіонерів. При цьому середня пенсія — 1,7 тис. грн, а мінімальна ледь перевищує 1074 грн.

Зміна поколінь, по-перше, все ще не завершилася, а по-друге, справила обмежений ефект через неререформованість системи. Із людьми, які вийшли на пенсію в радянський час або в перші пострадянські роки (народжені до 1940-го), все зрозуміло. Їхнє активне життя цілком припало на період СРСР та його краху, коли ще не склалися нові відносини. Але так само й громадяни до 1970 року народження — це ті, чия свідомість формувалася в СРСР або в перебудовні роки в широкому сенсі (тобто в 1985–1995-му).

Варто визнати, що лише невелика частина їх бачила в переході до ринку та капіталізму логіку зміни соціально-економічних відносин. Для більшості навіть тих, хто цей процес більш чи менш активно підтримував, ішлося насамперед про прагнення до західних стандартів, та аж ніяк не принципів життя. Їх цілком улаштувала б і та соціально-економічна модель, що склалася в Радянському Союзі, аби лиш із заробітками та іншими зовнішніми ознаками, що так манили радянського обивателя й особливо молодь Перебудови.

А капіталізм із його невідворотним соціальним розшаруванням та необхідністю постійно боротися за місце під сонцем у перелік очікувань від демократизації та ринку не входив. Навіть серед тих, хто в 1990–2000-х виявився успішним, аж ніяк не всі на підсвідомому рівні позбулися сформованих іще в пізньорадянській дійсності уявлень про соціально-економічні відносини та «справедливість». Що й казати про громадян, котрі не стали переможцями в тій боротьбі чи за інерцією дожили до (перед)пенсійного віку в соціальній ніші, яку зайняли ще в радянські чи перші пострадянські роки.

Дослідження Інституту соціології НАНУ свідчать, що задоволених життям в Україні 2014 року налічувалося 35,2%, незадоволених — 37,6%, зокрема цілком задоволених — лише 3,8%, а зовсім незадоволених — 10,1%. Проте серед громадян, які «активно будують своє майбутнє», 58,8% проти 22,5% задоволені життям, тоді як серед тих, хто «шукає себе», і тих, хто «не має особливого бажання пристосовуватися», незадоволені (відповідно 40,9% та 44,6%) зі значною різницею переважають задоволених (32,9% та 27,5%).

Утім, і молодше покоління, особливо та його частина, свідомість якої формувалася в порівняно «ситуації» 2000-х із претензіями на європейські стандарти життя «тут і зараз» (як даності, а не результату десятилітніх зусиль), теж схильне до популізму. Як, до речі, і його численні однолітки в країнах сучасного ЄС, воно претендує на високий рівень життя й воліє вимагати (чи максимум виборювати його на масових акціях), а не досягати рутинними поступовими зусиллями.

Стойка до популізму соціальна верства відзначається не лише нечисленністю, а й повільним темпом зростання. При цьому політики, громадські авторитети й лідери думок замість сприяти виробленню імунітету до популізму переважно експлуатують його з власною метою. Вони переконують людей, що проблема не власне в цьому явищі, а лише в невиконанні тими чи тими лідерами й політсилами гасел та обіцянок, яких насправді вони не могли й не планували виконати.

ПОПУЛІЗМ ЯК ЛЕЙТМОТИВ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Досі не відбулося в Україні й нормальної для капіталістичного суспільства політичної структуризації — поділу на прихильників правоцентристського та лівоцентристського курсу. У світі політичні сили відповідного спрямування обіцяють і принаймні намагаються реалізувати політику в інтересах своїх прихильників, хоч її і не сприймають опоненти. Потім відбувається ротація, і переваги свого курсу намагаються продемонструвати представники протилежного табору.

В Україні цьому до останнього часу заважав електоральний розлам по геополітично-цивілізаційному вододілу, унаслідок чого виникала постійна потреба мобілізувати свій табір. Тому, декларуючи правоцентризм, більшість вітчизняних політичних сил активно використовувала соціал-популістську риторику, роздавала взаємовиключні зобов'язання, котрі ніяк було виконати.

Замість орієнтуватися на інтереси певних соціальних груп вони обіцяли все всім: збільшити витрати і зменшити податки; надати чи зберегти фіскальні преференції галузям, які формують основу економіки нині, і при цьому стимулювати розвиток нових сфер; зберігати/запроваджувати пільги у сплаті податків та соціальних відрахувань для категорій зайнятих, які становлять більшість усіх, хто працює в країні, а водночас зберігати безоплатну медицину та освіту й поліпшувати захист соціально вразливих верств.

Як наслідок — спостерігалася нездатність реалізувати обіцянки (і дедалі частіша відсутність намірів це робити). Згідно з даними соціологічних досліджень, незадоволені нинішньою партійною системою найчастіше зазначають, що політсили не дотримуються програм і цілей, заявлених під час виборів; відстоюють інтереси не електорату, а лише своїх лідерів та фінансово-економічних кланів.

А вимушені спроби виконання бодай частини різноспрямованих, суперечливих обіцянок підірвали економіку, загнали країну в боргову яму, руйнуючи мотивацію до виробництва, заощаджень, праці, підвищення кваліфікації і зосереджуючи увагу та енергію найактивнішої частини суспільства на нових неадекватних вимогах, запиті ще більшого популізму.

Десятиліттями українську політику супроводжувала постійна зміна «фасаду» (лідерів, партій, урядів), однак при цьому майже недоторканною залишалася сутність корупційно-олігархічної системи у владі та бізнесі. У політичній площині ці настрої діставали продовження в різких коливаннях рівня підтримки окремих політиків та очолюваних ними партій (див. **«Організуватися чи знову розчаровуватися»**, *Тиждень* № 23/2014). Масштабні кредити довіри стрімко надувають рейтинги, а потім змінюються глибоким розчаруванням і навіть ненавистю. Єдиний шанс уникнути цього для політика-популіста — не встигнути прийти до влади й продовжувати паразитування на безвідповідальній риторичі. Адже, здобувши кермо, втілити в життя явні й приховані різноспрямовані очікування він не зможе.

Проте нова генерація політиків вдало експлуатує схильність до соціал-популізму значної частини громадян, яку мало цікавлять справжні наміри політиків чи їхня готовність виконувати обіцянки, а ставлення до популізму в цих людей некритичне. Уявне

«покарання» чергових політпроектів та заміна їх аналогічними «новими» обертаються тільки втраченим для країни й самих виборців часом. Творці та спонсори від початку враховують їхню недовговічність, завчасно готують запасні варіанти, намагаються встигнути відбити вкладені ресурси за той короткий період, який їм щастить протриматися на політичному Олімпі.

Панування популізму в політиці супроводжується щораз помітнішим економічним відставанням України не лише від розвинених країн, а й від дедалі більшої кількості азійських та африканських (див. **«Зупинити відставання»**, *Тиждень* № 51/2015). Продовження цієї тенденції загрожують дальшим зменшенням залишків національного багатства, які можна було б перерозподілити під отруйно-солодкі обіцянки простого вирішення проблем за рахунок «того хлопця». Причому це діється тоді, коли країна гостро потребує гіркої правди й ідеології творення.

Глибиною логіка соціал-популізму ґрунтується на категоричному несприйнятті того факту, що «нічим не кращ» інші можуть «значно краще жити в умовах, коли мені не вистачає на те, чого я хочу/потребую». А оскільки бідніших завжди більше, ніж багатших, вона має руйнівні природу й мету. Перерозподіл національного доходу, згідно з таким мисленням, повинен відбуватися не природним чином (заробити в результаті згоди сторін), а протиприродним (перерозподілити через ту чи ту форму примусу).

У гіпертрофованому варіанті ми бачимо це в доведених до крайнощів експериментах режимів більшовицького штубу, однак у менш рельєфному вигляді: у будь-якому популістському суспільстві, де у свідомості мас шляхом до поліпшення власного становища є не пошук продуктивних шляхів, а отримання «манни» від правильного політика, президента, уряду чи держави. Утім, оскільки перерозподіл не вимагає конструктивних зусиль на створення чогось, а навпаки, включає демотивуючу відсутність упевненості в

користуванні плодами своїх зусиль, він блокує розвиток країни. У людини може бути мотивація заробляти й заощаджувати для себе та близьких, та аж ніяк не для «того дядька». У такому випадку краще заробляти, заощаджувати й інвестувати рівно стільки, скільки треба, щоб якомога менше викликати заздрощів в інших. Принаймні офіційно. Звіди й несприйняття легалізації доходів, схеми приховування майна та виведення активів, коли трапляється першаліша нагода, за кордон.

Самі популісти дедалі частіше стають жертвами власного популізму, адже людина із доходом близько \$1 тис. (20–30 тис. грн за місяць), що впевнена у своїй належності до середнього класу й вимагає «крові» олігархів та мультимільонерів, із подивом реагує на аналогічне ставлення вже до неї співвітчизника з доходом 8–12 тис. грн, а той, своєю чергою, на таке саме трактування його низами, які живуть на 2–4 тис. грн.

ЯК ПОДОЛАТИ

Коріння проблеми — в суспільстві, яке створює запит на безвідповідальний популізм, не замислюючись про те, що дешевий сир буває лише в мишоловці. Тому безальтернативним способом подолання популізму є лише навчання громадян на власних помилках. Однак, аби ціна не була завищеною, а наслідки — незворотними й фатальними для країни, лідери думок мають виявляти більше відповідальності. І замість продовжувати гру на популістських струнах відверто й активно пояснювати громадянам, чого насправді коштують прийнятні обіцянки, формувати альтернативні прагматичні орієнтації на основі реалістичного сприймання складної дійсності та її поліпшення.

Безальтернативною основою довгострокового підвищення рівня життя мають стати самовдосконалення, здобуття нових знань, умінь та кваліфікацій, зростання продуктивності праці, ефективніше докладання власних зусиль (наприклад, через перекваліфікацію), здатність конструктивно відстоювати свої інтереси перед представниками інших соціальних груп, роботодавцями чи органами влади.

У якомога більшої кількості людей має бути сформоване розуміння факту, що чудес не буває і для збільшення витрат на ту чи ту сферу потрібно підняти податки, а щоб полегшити фіскальний тягар, необхідно урізати витрати. Але, обмежуючи видатки скарбниці на певну галузь, слід бути готовими до необхідності розширення її фінансування громадянами безпосередньо або за рахунок альтернативних спільних механізмів (різних видів страхування тощо).

Які рішення ухвалювати, в умовах демократії визначає суспільство. Але воно має розуміти їхні наслідки та ціну й бути згодне за них платити в прямому й переносному сенсі. Інакше завищені очікування, змагання в популізмі та демагогії лише погіршуватимуть ситуацію в країні, реальний рівень життя й вестимуть до деградації дедалі більшої кількості систем життєзабезпечення: від освіти й медицини до державного управління, адміністративних послуг, правоохоронної та судової систем, ЖКГ й екології.

У політичній сфері подолання популізму навряд чи можливе без реальної самоорганізації громадян у партії знизу і їх фінансування на основі членських внесків та масових добровільних пожертв членів або прихильників, зокрема з представників малого та середнього бізнесу. Здобуття ними влади спочатку на місцевому, а потім і на регіональному та загальнодержавному рівнях навчать їх членів та прихильників відрізнити дешевий популізм та обіцянки «вирішити всі проблеми за вас» від реальних програм, завдяки яким справді можна змінювати ситуацію в країні.

Сформована на основі громадян, що не мають зайвих ілюзій та завищених очікувань, соціальна база здатна бути достатньо стійкою, щоб створити необхідний запас міцності для підтримки прагматичної державної політики та докорінного реформування країни. А люди, підготовлені на різних етапах зростання знизу, — створити необхідний кадровий резерв для зміни наявної політичної та бюрократичної систем. ■

К Н И Г А Р Н Я

25–31 січня

чекаємо Вас на таких заходах
у Книгарнях «Є»

Київ (вул. Лисенка, 3):

25 січня, 18:00 — ЛітАкцент-2015. Оголошення результатів конкурсу.

26 січня, 18:30 — «Як нова українська музика знаходить шлях до слухача». Зустріч із музичним оглядачем Олексієм Бондаренком.

27 січня, 18:30 — презентація українського перекладу роману Вітольда Гомбровича «Транс-Атлантик».

За участю Андрія Бондаря та Володимира Єрмоленка.

28 січня, 19:00 — зустріч із Арнальдо Панґраці.

Презентація серії книжок для військових капеланів.

30 січня, 12:00 — «Нестайківські читання» для всіх-всіх-всіх! Беруть участь

Леся Воронина, Іван Малкович, Ірен Роздобудько, Ігор Жук,

Василь Довжик, В'ячеслав Глушенко та багато інших.

Спільно з Українським радіо «Культура».

Львів (просп. Свободи, 7):

28 січня, 18:30 — проект «Війна». Зустріч із Тарасом Лилем, який служив на Луганщині в батальйоні охорони 7-го окремого полку армійської авіації.

30 січня, 13:00 — дитяча субота: «Нестайківські читання» для дітей 7–10 років.

Харків (вул. Сумська, 3):

26 січня, 18:30 — презентація книжки Леоніда Ушкалова «Що таке українська література». Спільно з Видавництвом Старого Лева.

27 січня, 19:00 — дискусія з циклу «Правда»: «Ламаючи стереотипи про Азію». Дискусанти — волонтери AIESEC з Індії та Китаю Райат та Ксу Жанг.

28 січня, 18:30 — лекція з циклу «Війна»: «Реальність миру і реальність війни». Лектор Михайло Куц (начальник медичної служби 92-ї ОМБР, м. Щастя Луганської області, 6.09.2014 — 13.09.2015).

Модератор Іванна Скиба-Якубова.

30 січня, 18:00 — відкрита лекція на тему «Реалії реформи МВС України. Синці. Висновки. Перемоги». Лектори — радник міністра внутрішніх справ Іван Варченко та голова патрульної поліції Харкова Ольга Юськевич.

Дніпропетровськ (вул. Глінки, 15):

25 січня, 18:30 — оголошення IV конкурсу художнього репортажу «Самовидець» ім. Майка Йогансена.

26 січня, 18:30 — презентація книжки Катерини Бабкіної «Шапочка і Кит».

28 січня, 19:00 — «Чеський четвер»: перегляд фільму «Пута» чеською мовою з українськими субтитрами.

29 січня, 18:30 — проект «Війна»: відкрите інтерв'ю з волонтеркою в зоні АТО Юлією Чикольбою.

30 січня, 13:00 — дитяча субота для дітей віком від 7 до 12 років. Торсадори з Васюківки в гостях у Книгарні «Є».

Вінниця (вул. Соборна, 89):

26 січня, 15:00 — прес-конференція з нагоди створення Вінницького історичного товариства.

31 січня, 17:00 — показ фільму «Кримські стежки» Вінсента Муна. Спільно з агенцією «АртПоле».

Івано-Франківськ (вул. Незалежності, 31):

26 січня, 18:00 — читання учасників літературної студії «Нобель».

30 січня, 12:00 — «Нестайківська» дитяча субота: читання «Дивовижних пригод в лісовій школі» та майстер-клас із виготовлення магніта-зайчика.

Інформаційний партнер

У К Р А І Н С ь К И Й
Тиждень

Із повним переліком заходів та його можливими змінами ви можете ознайомитися в Книгарні «Є» у вашому місті та на сайті book-ye.com.ua

Хліба й видовищ назавжди?

Ігор Лосєв

Звідки прийшло до нас мистецтво спекулятивних загравань із масами

На політично-медійних з'ясувках нерідко від політиків можна почути лайку, якою вони щедро обдаровують одне одного: «Популіст!». Лайка ця в їхньому середовищі не має чітко визначеного змісту, і за бажання назвати популістом можна будь-яку несимпатичну особу, зокрема й ту, яка щиро бореться за інтереси широкого загалу. Адже «популізм» перекладається буквально як «народництво», тому якщо обстоюєш його, народу, бажання і прагнення, то тоді ти натуральний «популіст».

Насправді ж популізм — це загравання з народом, потурання його не завжди шляхетним смакам і поглядам, роздача обіцянок, що навряд чи можуть бути виконані, пристосування до настроїв мас, навіть до найнижчих інстинктів. Популіст не прагне просвітити маси, показати найбільш реальний і прогресивний, хоча й важкий шлях, ні, він намагається пристосуватися до народних хиб і забобонів, спекулювати на невігластві, заздрості, егоїзмі, мріях про легке чарівне збагачення, про блискавичне вирішення складних проблем, що нагромаджувалися десятиліттями... Причому популіста геть не обходять сумні, а подеколи й катастрофічні наслідки його легковажних та авантюрих дій в «інтересах народу», бо все це буде потім, а народну любов треба завоювати тут і тепер. Досить згадати, як Юлія Тимошенко спокуювала виборців примарою «професійної армії», що позбавила б мільйони виборців необхідності служити й захищати свою Батьківщину (без лапок!). Звісно, ніхто суспільству не розповідав, що, аби протистояти цюнайменше мільйонному війську «братнього агресора», Україна повинна мати мінімум 300 тис. високооплачуваних військових професіоналів під своїм прапором. А таке собі можуть дозволити лише кілька найзаможніших держав світу. Україна до таких не належить, на жаль... Ідеї Тимошенко за часів Януковича використовувала агентура Кремля в українському Міністерстві оборони для скорочення, розкладу, послаблення і деморалізації тих Збройних сил, що реально існували...

Популізм — дуже поширене явище української політики (хіба що одиниці представників політикуму не можуть бути в цьому звинувачені), для неї це норма, а не виняток.

Популізм більше притаманний демократії, ніж деспотично-диктаторським системам соціального устрою. Для них він є явищем, сказати б, факультативним: може бути, а може й не бути. Диктатори й деспоти можуть вдаватися до популізму, а можуть цього й не робити. Адже замість подобатися масам певну їхню частину завжди можна відправити до концтабору. Народний страх здатен бути міцнішою основою політичної стабільності, ніж народна любов... Але популізм є абсолютно обов'язковим,

неодмінним побічним елементом демократії з її періодичними виборами. Тут, аби вибрати саме тебе, треба зацікавити електорат, як будь-який комерсант намагається зацікавити потенційного покупця рекламою. Обіцянки високої якості, споживчих новацій, ідеальне співвідношення «ціна—якість» і т. ін. Наскільки «чесною» і «правдивою» може бути реклама, ми знаємо... Однак саме електорат нерідко шукає того політика, що обіцятиме йому багато приємних речей незалежно від їх реальної здійсненності. Тож ідеться не лише про особливості політиків, а й про особливості електорату. У багатьох країнах (над усе бідних) є великий соціальний попит на популізм, на дива, на чарівне швидко й легке вирішення всіх проблем. Між іншим, на такому самому психологічному механізмі базуються всі лотереї, гральні автомати, азартні ігри й тоталітарні псевдорелігійні секти.

Проте важко звинувачувати жебраків у країнах-аутсайдерах у тому, що вони не витримують спокуси примари «Ельдорадо». Політик-популіст—це такий собі жрець економічного, соціального, політичного (а часто-густо й усіх разом) «Ельдорадо»... І доки залишаються людська віра в чудо і мрія про нього, політики-популісти нікуди не зникнуть. Ясна річ, у заможних країнах із високим рівнем політичної культури, з державними та громадськими інститутами, що добре функціонують, із раціональним, недовірливим, досвідченим електоратом, який має хорошу соціальну пам'ять, шансів у популістів набагато менше, але й там вони не нульові, а під час соціально-екстремальних подій вони різко зростають (мігрантська хвиля в Західній Європі призвела до справжнього ренесансу політичного популізму з його обіцянками стрімко повернути ситуацію до норми).

В умовах демократії, коли політикові треба за будь-яку ціну сподобатися виборцям, навряд чи комусь вдасться остаточно подолати популізм як системну складову демократичних процесів. Там, де є політичний ринок, будуть і політична, не завжди чесна реклама, і певне шахрайство «комерсантів», і намагання випередити конкурента не найпоряднішими методами...

Популізм обмежений там, де від виборів нічого не залежить, і тому в таких суспільствах політичний популізм розчиняється в культурі тоталітарного чи авторитарного вождя, лідера, фюрера, дуче, каудільйо, поглавника, кондукаторула і т. д. Зрозуміло, що таким діячам часто хочеться подобатися масам і щось таки робити, щоб підігрівати їхнє обожнення своєї особи. Проте там завжди є другий випробуваний варіант: репресії і страх. Демократичні системи другого варіанта не мають, тому залишаються різні форми популізму, котрі, однак, рідко виступають свідомим обманом публіки, адже в розвинених демократіях це завжди загрожує політикові крахом кар'єри. Тому вони там схильні переважно щиро помилятися...

Європейська демократія співіснує з популізмом із часів стародавніх Афін, що були колыскою всіх наступних європейських політичних форм, проявів і процесів. Оскільки, як справедливо зазначили класики марксизму, античність була дитинством людства, давні греки започатковували алгоритми й прообрази політичного життя з дитячою наївністю, щирістю та безпосередністю, без пізнішого лицемірства та підступності. Позаяк афінські політики здобували прихильність демосу (народу) за допомогою

вербального переконання, ораторського мистецтва, досить швидко в Греції з'явилися школи професійних ораторів, учителями в яких були філософи-софісти, котрі вчили, як красномовством і тонкими логічними пересмикуваннями причарувати електорат (слово також грецьке й означає «стадо», «череда»). Хоча інколи той демос виступав у ролі охлоса. Охлос—це юрба, натовп. Щирість і безпосередність полягали в тому, що грецькі політики й не приховували від виборців своїх намірів використати їхні голоси для опанування влади й не вдавати некорисливих благодійників народу. Тих, хто спирався на демос (охлос), а не на аристократію чи олігархію (наш політичний словник майже всуціль грецький і римський!), називали народними вождями-демагогами (негативна конотація з'явиться набагато пізніше). Демагоги виступали з полум'яною риторикою проти тогочасних олігархів та аристократів, обіцяючи встановити цілковиту справедливість. Уявляю, який чудовий вигляд мав би на народних зборах в Афінах у IV столітті до нашої ери народний депутат Олег Ляшко, котрий громив би ворогів демосу, закликаючи у свідки самого Зевса...

Демагоги інколи ставали тиранами, захоплюючи владу руками прихильного до них народу, і правили жорстоко, диктаторськими методами, спираючись на громадську думку. Тирані—це популісти, які зробили блискучу політичну кар'єру. Хоча шлях до диктаторської влади починали з демократичної риторики. Поступово народна любов до тирана вичерпувалася, однак зникала й можливість його демократичного законного усунення від влади, залишилося тільки повстання, і тиранів безжалюдно вбивали їхні колишні обожнювачі.

ЯКИЙ ЧУДОВИЙ ВИГЛЯД МАВ БИ НА НАРОДНИХ ЗБОРАХ В АФІНАХ У IV СТОЛІТТІ ДО НАШОЇ ЕРИ НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ ОЛЕГ ЛЯШКО, КОТРИЙ ГРОМИВ БИ ВОРОГІВ ДЕМОСУ, ЗАКЛИКАЮЧИ У СВІДКИ САМОГО ЗЕВСА...

Римські консули (за часів республіки) й римські імператори цілком популістськи загравали з плебсом, який вимагав від влади «хліба й видовищ», а римський народний трибун був певним аналогом грецького демагога.

На жаль, популізм був біля першоджерел європейської демократії. Чи можна його викоренити? Швидше за все, ні. Хіба що разом із демократією... Напевно, може йтися про суттєве обмеження популізму, чого вже й досягнуто в Західній Європі, США, Канаді, нових державах Європейського Союзу тощо. Однак і там нерідко навіть найскладніші питання зовнішньої політики не вирішуються фахівцями, а визначаються настроями електорату, що не завжди є адекватними ситуації, формуються мінливими й випадковими чинниками. У перспективі це може мати катастрофічні наслідки для всієї західної цивілізації. Що ж стосується України, то популізм перестане бути важливим, а інколи й вирішальним фактором політичного життя не раніше, ніж Україна вийде з принизливої і значною мірою штучно організованої політичним класом ганебної бідності. ■

Еволюція політичного базару

Денис Казанський

Як змінювався популізм в Україні за роки незалежності

Український популізм—явище не унікальне. Популісти, як показує практика, можуть мати успіх як у бідних, неуспішних державах, так і в цілком цивілізованих країнах ЄС. Сумний приклад Греції, яку популісти довели до економічної катастрофи в усіх перед очима. Біда України в тому, що тут популістів так багато, аж часом за ними просто не видно й не чути нікого іншого. Здорові голоси губляться в гучних істеричних перепалках та обіцянках ошчасливити всіх і одразу. Політики давно вже змагаються не в тому, чия програма конструктивніша, а в тому, хто роздасть на виборах більше продуктивних пайків. А країна тим часом набирає все більше боргів та розоряється, намагаючись забезпечити виконання безвідповідальних передвиборчих обіцянок полум'яних «борців за народне щастя».

Складно сказати, хто більше винен у тому, що риторика популістів стала домінувати в Україні: політики чи електорат. Звичайно, якби виборці підходили до справи розумніше й відповідальніше, то не голосували б за явних горлопанів, що роздають нездійсненні обіцянки. Але доведеним до відчаю людям, на очах яких розвалилася спочатку «радянська батьківщина», а потім і економіка молодої Української держави, що потрапила в жорсткі умови ринку, немов тяжкохворому, хотілося почути будь-яке обнадійливе слово, будь-яке запевнення в тому, що незабаром усе налагодиться. І в потрібний момент люди, готові запропонувати ринку такий товар, знайшлися.

Український популізм народився практично одночасно з незалежною державою і за 25 років її існування пройшов звивистий еволюційний шлях, щоразу пристосовуючись до нових умов та викликів.

1990-ті роки пройшли під прапором червоного популізму. Від їх початку в Україні набували популярності різні червоно-коричневі (у російському розумінні цього терміна) сили, які стали спокушати народ поверненням назад до радянського анабіозу, використовуючи при цьому символіку СРСР та улюблене гасло народу «взяти все й поділити» в різних варіаціях. Електоратом «червоних» ставали всі, кого не влаштувало нове життя: пенсіонери; працівники підприємств, яким затримували зарплату; шахтарі, що залишилися без роботи після закриття шахт; люди, що не прийняли України з ідеологічних міркувань,—російські націоналісти, шовіністи, імперіалісти.

На цьому електоральному полі активно працювало відразу кілька гравців. Комуністична партія Петра Симоненка, Соціалістична партія Олександра Мороза та одіозна ПСПУ Наталії Вітренко.

Пік їхньої популярності припав на кінець 1990-х років, коли гриміли шахтарські страйки. Якщо поглянути на електоральну карту України на момент парламентських виборів 1998-го, стане зрозуміло,

у якому тяжкому становищі опинилася тоді країна. Того року КПУ з великим відривом виграла перегони, отримавши 24,6%. СПУ в блоці з іще одними лівими популістами—Селянською партією набрала 8,5%. ПСПУ здобула 4%. Загалом три партії разом виборили в парламенті 171 місце. Комуністи виграли в 16 областях України включно з Чернівецькою на Заході, а також у Києві та Севастополі. Ще у двох областях перемогла СПУ Мороза.

Ще гірша картина склалася на президентських виборах 1999-го. У першому турі Вітренко, Симоненко та Мороз набрали на трьох 44%. Утім, нескінченно збуджувати народ гучними, але пустими гаслами було неможливо. І надалі популярність червоно-коричневих, що здобули успіх лише на терені власного збагачення, стала швидко падати.

Економічний підйом початку 2000-х поклав край епосі червоного популізму. КПУ в 2002 році за інерцією ще набрала 20% голосів, але вже поступилася лідерством «Нашій Україні» Віктора Ющенка. СПУ взяла трохи більше ніж 6%. ПСПУ взагалі не потрапила до Верховної Ради. За два роки популісти, що використовували радянську риторіку, вже безнадійно загубилися на тлі битви титанів—Януковича і Ющенка, висуванців великого бізнесу з різних регіонів країни. У 2004 році проросійське гасло в комуністів нахабним чином «віджали» представники донецьких фінансово-промислових кланів, які відтоді панують на колишньому електоральному полі червоних популістів. Останні з часом відійшли в небуття.

На початку 2000-х років світові ціни на метал пішли вгору, а відтак стала оживати й українська економіка. Експорт чорних металів став головною статтею вітчизняного експорту, яка забезпечила приплив валюти в бюджет. Поліпшення економічної ситуації допомогло популізму вийти на новий рівень. Тепер популісти могли вже не тільки сварити владу та обіцяти краще майбутнє, а й підгодовувати виборців грошима, перебуваючи біля керма. Першим цей маховик розкрутив прем'єр-міністр Віктор Янукович, який розпорядився підняти громадянам пенсії та соцвиплати перед виборами у 2004 році. Розрахунок був простий: електорат вирішили банально купити. На щастя, у бюджеті для цього вже були кошти.

Задумка не вдалась, і перемогу Януковичу довелося відкласти. Однак міна вповільненої дії в економіку держави була закладена на довгі роки. У середині 2000-х естафету Януковича перехопила Юлія Тимошенко, котра також вдавалася до банальної роздачі грошей громадянам, сподіваючись перемогти на виборах. Знаменита «Юліна тисяча» надовго ввійшла у фольклор і стала предметом для численних жартів, проте підвищила рейтинг прем'єра. Потім з'явився ще один атракціон небаченої щедрості—Закон «Про підвищення престижності шахтарської праці», який

збільшував виплати гірникам. Таким чином, Тимошенко заговорила з Донбасом і намагалася перетягнути на свій бік ядерний електорат Януковича. Трагедія полягала в тому, що розтринькування коштів із бюджету відбувалося на тлі руйнівної кризи, яка грянула у 2008 році після обвалу світових цін на метал. Щоб забезпечувати фінансами свій популізм, уряд змушений був брати кредити й заганяти країну в борги.

Утім, навіть ця тактика не допомогла Тимошенко перемогти на перегонах. А коли в президентське крісло сів Віктор Янукович, він знову перехопив естафету в конкурентки й теж узався купувати електорат роздачею грошей та підвищенням соцвиплат. Перед виборами 2012 року в хід пішла вже «Вітина тисяча», у чергу за якою знову вишикувалися колишні вкладники Ощадбанку СРСР. Принагідно спалювалися золотовалютні резерви держави, потрібні для підтримки курсу гривні, який через кризові явища в економіці мав поступово знижуватися. Зрештою, марнування резервів призвело до того, що Україна стала потребувати фінансової допомоги, котру Янукович отримав у Росії в обмін на зміну зовнішньополітичного курсу країни. До моменту втечі четвертого президента з України золотовалютні резерви держави практично вичерпалися.

нокрадам «кузькіну мат» мають попит насамперед поміж представників середнього класу і творчої інтелігенції, які не вірять у боротьбу з високими тарифами на комуналку і вважають головною проблемою країни продажних чиновників та роздутий бюрократичний апарат.

Із цією категорією виборців останнім часом працює колишній грузинський президент Міхел Саакашвілі, який давно має авторитет у відповідному середовищі. Його розрахунок виявився точним. Місцеві політики, багаторазово спіймані на брехні й темних справах, набридли українцям гірше за гірку редьку. На цьому безриб'ї Саакашвілі приємно вражав новизною та відсутністю негативного бекграунду в Україні. Не дивно, що інтелігенція, громадські працівники та волонтери вбачили в ньому хоч якусь альтернативу й надію.

Антикорупційні промови Саакашвілі зазвичай містять мало конкретики. Одеський обласний голова не представляє на суд публіки документи й цифри, дедалі більше обмежуючись загальними фразами, з якими важко не погодитися. Його антикорупційні форуми багатолюдні, виступи здебільшого яскраві та запальні, але нічого, крім звинувачень на адресу уряду Яценюка, з яким Саа-

кашвілі взявся відчайдушно ворогувати, ці промови не містять. Критика корупціонерів дуже вибіркова. За гучними звинуваченнями майже ніколи не настають дії.

Цілком очевидно, що грузинський політик збирається продовжити свою кар'єру вже в ранзі українського політика національного масштабу й готується до створення власної політичної сили. Але яку програму зможе запропонувати ця сила, крім боротьби з шахраями з команди Яценюка, поки невтямки. Аж не секрет, що успіхи в галузі економіки в Саакашвілі досить скромні. За часи його правління Грузії так і не вдалося вибратися з бідності й подолати безробіття. А щоб подолати кризу в Україні необхідно передусім уживати реанімаційних заходів із порятунку промисловості та поживлення бізнесу, а також рішуче зменшувати роздуті держзвитатки.

На електоральному полі лівих тепер грає досвідчена популістка Тимошенко. Вона обіцяє знизити комунальні тарифи й звільнити Україну від олігархів. Обіцянки явно нездійсненні, проте рейтинг політика зростає. Роль народної заступниці Юлія Володимирівна за традицією грає дуже добре.

Допомогти в поточній ситуації українцям можуть лише непопулярні заходи. Але хто з українських політиків здатен чесно зізнатися в тому, що йде у владу реалізувати таку програму? Наразі це питання залишається відкритим. ■

Цікаво, що нові реалії України знову змусили популізм еволюціонувати. Дух часу породив особливий його різновид для громадян з активною позицією — антикорупційний популізм. Радикальна антикорупційна риторика, обіцянки показати каз-

Обіцяти не означає допомогти

Ольга Ворожбит, Віталій Рибак, Анна Корбут

Як формувався й до чого призводив популізм у різних країнах у минулому та сьогодні

Нині сили, які стоять на позиціях популізму, набувають дедалі більше ваги після кожних виборів у багатьох європейських країнах. Дров у багаття докидають постійні кризи. А ще відсутність ефективної реакції центристів і лібералів. Вони ніби не помітили, коли загроза здобуття популістами серйозного політичного голосу перетворилася з маргінальної на реальну. А ще тепер вони мають справу з популістами нового зразка: ті орієнтуються не так на ідеологію, за що їх можна таврувати як відвертих супротивників, а поєднують у риторичі різні компоненти, на котрі є суспільний запит. Це дає їм змогу гнучко грати на невдоволенні виборців і водночас звучати як цілком собі демократичні сили з легким нальотом правизни чи лівизни.

КЛАСИКА ЖАНРУ

«Дайте мені балкон, і я стану президентом», — любив повторювати еквадорський п'ятиразовий глава держави Хосе Марія Веласко Ібарра. Його фразу можна вважати політичним лейтмотивом останнього століття для Латинської Америки: якщо заплющити очі й пробігтися подумки її історією, то у вашій уяві має постати різної форми балкон, на якому змінюватимуться постаті Перона, Варгаса, Карденаса, Чавеса чи інших не менш харизматичних лідерів того регіону.

Популізм у цій частині світу має кілька особливостей, які вирізняють її на тлі інших. Передусім, як зазначають дослідники у книжці «Макроекономіка популізму в Латинській Америці» («The Macroeconomics of Populism in Latin America»), історично склалося так, що саме там найбільший розрив між найбагатшими та найбіднішими, а останнє століття було періодом боротьби за перерозподіл доходів. Тому латиноамериканський популізм переважно лівого спрямування й має соціальне підґрунтя (обіцянка рівності). Крім того, він (особливо пізній виток) є економічним, адже передбачає повернення

ключових підприємств у національну власність і використання більшої частини прибутків саме на соціальну сферу, а не на розвиток. Важливим його аспектом є також протистояння будь-якій залежності та співпраці зі США.

Одна з причин піднесення такого політичного напрямку в регіоні — довга традиція правління авторитарних лідерів, що сформувала образ влади із «сильною рукою», яка, втім, «звітує» перед народом. А він, своєю чергою, відвідує масові зібрання. Сьогодні фахівці часто поділяють латиноамериканський популізм на два підвиди. Один, як пише дослідник зі США Кеннет Робертс, охоплює політику каудильйо на кшталт Перона, Карденаса або ж Чавеса. Вона передбачає економічну мобілізацію та створення масових робітничих організацій для підтримки діяльності лідера. Другий вид менше зосереджений на економічних показниках, а більше на мобілізації мас для ознайомлення з діяльністю влади. Ще одна вагома причина, яка дає ґрунт для розвитку популізму в Латинській Америці, на думку Робертса, — це слабкість партійних систем у тамтешніх країнах. Такі обставини забезпечують підтримку найбідніших та маргіналізованих прошарків тим, хто обіцяє соціальні блага.

Одним із цікавих і важливих прикладів латиноамериканського популізму є більш ніж 10-річне правління Уго Чавеса у Венесуелі. У межах «боліваріанської революції» він утілював у життя багато соціальних програм, які допомогли частково «збагатити» найбідніші прошарки населення країни (революційні «місії» передбачали побудову соціального житла, освітні програми й навіть забезпечення харчами найбідніших та маргіналізованих груп). Утім, націоналізувавши багато ключових підприємств і занедавши економічний розвиток, попри великі запаси нафти, країна опинилася в стані економічного колапсу. Особливо це відчутно для його наступників тепер, коли ціни на нафту впали.

Як стверджують дослідники, популізм у Венесуелі після смерті Чавеса губить свою кращу частину й починає тяжіти помітніше до концентрованого авторитаризму. Такою є політика його наступника Ніколаса Мадуро, який і продовжує «боліваріанську революцію». Разом згадані чинники призвели до того, що на недавніх парламентських виборах у країні перемогла опозиційна правочентристська партія «Круглий стіл демократичної єдності». Поки що такий результат не справить надзвичайного впливу на внутрішні політичні процеси, адже президент зберігає значні повноваження, але це вже сигнал, що в державі розвивається нова альтернатива. Не застрахована від популізму й найбільша економіка континенту — Бразилія. 12% її ВВП йде на виплату різноманітних пенсій, про зменшення яких доведеться подумати президенту Ділмі Руссефф та її урядові. Хоча там значно сильніші інституції, ніж у решті країн регіону.

Іншою формулою, яка сприяє виграшу латиноамериканських лідерів-популістів є звичні звинувачення заможних у проблемах малозабезпечених та намагання зарадити цим негараздам, підвищивши соціальні видатки, через що економічні проблеми країн не вдається вирішити, а розрив між найбагатшими й найбільш бідними зростає. Ну і, звісно ж, є потреба звинувачувати в усіх бідах імперіалістів, тобто США. Це надає лідерові підтримку маргіналізованих верств. У випадку Болівії, скажімо, йдеться про корінні племена (там їх найбільший відсоток серед населення порівняно з рештою країн регіону). Ево Моралес, який сам є представником племені аймара, фактично перевернув структуру, сформовану колишнім президентом і послідовником ідей «шокової терапії» Гонсало Санчесом де Лосадою, знову націоналізувавши ключові галузі й сфокусувавши свою політику на потребах бідної більшості.

УСЕ, ЩО ВИ ХОЧЕТЕ ЧУТИ

Західну Європу не порівняти з Латинською Америкою ані за часткою бідноти серед населення, ані за корумпованістю політиків. Крім того, виборець має там значно більший контроль за публічними особами, часто обмежуючи їм простір для рішучих дій. І все-таки це середовище живить своїх популістів.

Медіа-магнат, фігурант багатьох політичних скандалів і популіст — усе це можна сказати про одіозного Сільвіо Берлусконі, який чотири рази ставав італійським прем'єр-міністром у проміжку від 1994 до 2011 року, хоч і закріпився в політикумі країни лише з другої спроби, у 2001-му. За всю історію апеннінської держави лише легендарний прем'єр Королівства Італія Джованні Джолітті та «батько фашизму» Беніто Муссоліні залишалися при владі довше за нього (дуже, зокрема, досяг такого успіху завдяки надзвичайному таланту обіцяти те, що більшість мешканців Італії у конкретний момент хотіла почути).

Інший інгредієнт успіху — наявність у Берлусконі каналів зв'язку для поширення своїх ідей та вміння їх правильно використати. У 1994 році він уперше став прем'єром на чолі нової сили «Вперед, Італіє», адже володів величезним телекомунікаційним холдингом Mediaset, до якого тоді входили кілька телеканалів, суспільно-політична газета il Giornale та ціла низка радіостанцій. Він навіть зумів використати

шалену любов італійців до футболу: ще одним засобом поширення його ідей стали фанклуби «Мілана» (ФК належить йому).

Під час передвиборчих кампаній штаб Берлусконі завжди мав звучні, але беззмстовні гасла й декларував широкий спектр цінностей на кшталт «свобода, сім'я, ініціатива, італійські традиції та допомога слабшим». Тут є дещо для всіх: і для робітничої, індустріальної Півночі, і для більш традиційного, аграрного й туристського Півдня. Навіть сама назва партії «Вперед, Італіє» — це відомий футбольний заклик, який уболівальники скандують на матчах національної збірної.

Обіцянки економічних перетворень від політики Берлусконі завжди були настільки само пустими, як і лозунги. Скажімо, перед виборами 1994-го майбутній прем'єр заявив, що створить «мільйон нових робочих місць», проте ніколи й не брався пояснити як саме. Італійці завжди вірили Берлусконі, адже він дуже грамотно позиціонував себе як політичного «аутсайдера», котрий уже досягнув успіху в бізнесі, а тому не шукає зиску в політиці — натомість прагне захистити інтереси простих людей.

За часів перебування Сільвіо при владі Італія кілька разів зазнавала економічної кризи через його нездатність утілити передвиборчі обіцянки. Яскравим прикладом є економічний спад після входу країни до єврозони у 2002 році: обіцяних зростання та вигоди від єдиної валюти не було помітно, замість того стрімко зросли ціни на товари першої необхідності. Упродовж другого прем'єрства (2001–2006) Берлусконі вміло відволікав увагу співвітчизників від стагнації, але якщо у 2001 році темпи економічної динаміки Італії становили 1,8%, то на 2005-й позначка була в районі нуля — саме тому країна так важко пережила згодом світову економічну кризу 2007–2008-го.

СУЧАСНІ ПОПУЛІСТИ ЄВРОПИ (ОСТАННІМ ЧАСОМ НЕ ЛИШЕ ЗАХІДНОЇ) ПЕРЕВАЖНО НАМАГАЮТЬСЯ ВИЙТИ НА ХВИЛІ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ ТА НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ НАСТРОЇВ

В історії урядування Берлусконі можна вбачити багато рис, притаманних українському політикуму нині: це і прихід до влади економічно успішного магната завдяки пустим обіцянкам та ефемерним гаслам, і використання медіа для замилювання очей виборцям, і перекладання вини на «папередників».

Сучасні популісти Європи (останнім часом не лише Західної) переважно намагаються вийти на хвилі євроскептицизму та націоналістичних настроїв. Це такі партії, як «Національний фронт» у Франції та «Альтернатива для Німеччини», що «плавають» у правому політичному спектрі, дещо різнячись за радикальністю ідей, проте так чи інакше підтримуючи послаблення ролі Євросоюзу (або навіть повний його розпуск), виступаючи за сувору міграційну політику й опираючись спробам дальшого розширення ЄС.

Інше обличчя сучасного європейського популізму — ліве — яскраво представлене в Греції. Ще донедавна лідер партії СІРІЗА Алексіс Ципрас уміло грав на настроях греків, проте постраждав від власних обіцянок і мусив витягувати країну із дна економічної

кризи, де вона опинилася через його безвідповідальність. Як наслідок—Ципрас був змушений усупереч передвиборним заявам іти на переговори з керівництвом ЄС і провести кілька непопулярних реформ, щоб виправити популістичне недбальство. При владі він утримався лише завдяки особистій рішучості й готовності визнати власні помилки.

СВОЯ РОДЗИНКА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕЦЕПТІ

Євроскепсис як спільна риса популістів Центрально-Східної Європи (на відміну від Західної) порівняно нове явище. Адже більшість країн регіону вступили до ЄС і НАТО не так давно. Але це частково перетворилось і на сприятливий для популістів фактор: завдання, яке було пріоритетом у роки перехідного періоду, після бідності й відчуття загрози внаслідок розвалу Радянського Союзу, і яке спонукало різні політсили об'єднуватися чи принаймні співпрацювати, втратило актуальність. Натомість настали періоди рутинного й часто болісного в економічно-соціальному сенсі виконання вимог, гармонізації стандартів, розрядки емоційного піднесення. Крім того, членство у ЄС накладало на політику національних урядів певні рамки: фактично вони передбачали насамперед центристське й технократичне урядування, згодом менше в економічній частині. Відтак фактор вирізнення себе з-поміж інших партій довелось шукати поза економікою. Мікс своєрідного електорального нудьгування й невдоволення об'єктивними чинниками, з якими не давали собі ради уряди більш центристських чи ліберальних партій (безробіття молоді, нижчі порівняно з багатшими країнами ЄС зарплатки, корупція), поступово розпалював апетит до активніших дій, а отже, й радикальніших гасел.

Погляньмо на ситуацію в Польщі. Спілкуючись із поляками, в останні роки часто доводилося чути, що молоді бракує роботи, тому вона виїжджає до багатших країн ЄС і не має стимулів, щоб навчатися. Було розчарування низькими зарплатами, і водночас—страх, що в міру подорожчання своєї робочої сили країна втратить конкурентоспроможність. Тим часом уряд «Громадянської платформи» постійно наголошував на економічних успіхах Польщі, яка справді зберігала зростання навіть у розпал фінансової кризи. Відтак у багатьох виборців сформувалося враження, що їх не слухають. На цю втому накладалися млява реакція попередньої польської влади на «касетні скандали», які впливали в інтернеті трохи більше ніж за рік до парламентських виборів 2015 року, розмови про «диктат Німеччини» й амбітніше місце Польщі в регіоні та Європі, а ще трохи приваблювали економічних обіцянок від конкурентів із «Права і справедливості» на кшталт зниження пенсійного віку чи збільшення соціальних виплат. Відтак «Громадянська платформа» із тріском програтла останні вибори, хоча за її каденції країна демонструвала хороші

економічні показники й стала помітно впливовішим гравцем на європейській політичній арені. Закидати новий польській владі популізм поки що зарано. Адже, скажімо, амбіція щодо більшої ролі в міжнародній політиці та регіоні для такої великої держави цілком виправдана. Але розмови про це на тлі кроків влади, через які Польща наразі втрачає авторитет на міжнародній арені, звучать не дуже реалістично.

У нинішніх центрально- та східно-європейських популістів національно орієнтована риторика часто поєднується із соціальними та економічними обіцянками. Яскравий приклад—політика Віктора Орбана в Угорщині. Її націоналістичний елемент, наприклад, продемонструвало визнання новообраним парламентом, де більшість належала «Фідесу» (партії Орбана), у 2010 році права етнічних одноплемінників, що проживають за кордоном, діставати угорське громадянство. Опісля від них не вимагалось жити в країні. Це сильно зіпсувало відносини зі Словаччиною та Румунією: перша запровадила норму, за якою людина позбавлялася її громадянства, якщо діставала інше. Румунія влітку 2015-го обурилася «історичними символами», розміщеними на сторінці Орбана у Facebook, які апелювали до періоду, коли Трансильванія була незалежним князівством або входила до

складу Угорщини. У відповідь угорський посол у Румунії прокоментував, що «не можна перетворювати поширення зображень історичних символів на проблему двосторонніх відносин... у цьому полі нагальнішою проблемою є обмеження використання рідних мов, національних символів чи секейського прапора» (Секейський край—це регіон Румунії, де проживає велика частка мадярів-секеїв). А в економіці Орбан пропонує «твердою рукою» захищати угорську бідноту від глобалізації, стримувати тарифи на комунальні послуги, протистояти «диктату МВФ». Паралельно відбувається закручування гайок ЗМІ та неурядовим організаціям і посилення системи, яка тримає у страху тих, що залежні від державної служби чи держзамовлень. Подібна тенденція, до речі, в Польщі: тамтешні журналісти починають коментувати поточну політичну ситуацію інкогніто, а ще говорять, що очікують тиску на критичні до влади ЗМІ. На них просто можуть скасувати передплату всі державні або пов'язані з державою установи та підприємства.

Багато в чому страх перед популістами перебільшений. Зрештою, в тому ж таки Євросоюзі є вже зміцнілі й некорумповані урядові інституції, здатні бути запобіжниками для влади, а також суспільства, що звикли жити в демократичних умовах, і швидкість процесів: виборці не терпітимуть популістів довго, якщо ті не працюватимуть ефективно насамперед в економіці. Але їхній підйом передбачає фрагментацію європейської політики та євроскептицизм, до того ж без пропозицій якісних альтернатив. І Україні доведеться враховувати такий небажаний сценарій. ■

Технологія спрощеної відповіді

Алла Лазарева, Париж

«Багато хто обурюється популізмом і звинувачує в ньому політичних лідерів, — іронізує Ремі, викладач філософії в паризькому ліцеї, — а ось дати терміну чітке визначення мало хто може. Точніше навіть не так. Дефініції існує кілька, залежно від того, про яку державу мова. А от узгодженого поняття не вироблено. Принаймні у французькому словнику «Ідеологічні шаблони» його знайдеш».

Популізм для звичайного француза — переважно негативна характеристика політичної сили або лідера. «Для більшості не надто політизованих осіб він став майже синонімом пустослів'я, безвідповідальності й необов'язковості, — розвиває свою думку Ремі. — Популісти — це ласі до влади демагоги й шахраї, котрі, щоб сподобатися виборцю, обіцяють усі зірки з неба».

Преса країни систематично називає популістськими два політичні утворення — «Національний фронт» та «Лівий фронт». Обидва вони, крайнє праве та крайнє ліве, змагаються за той самий електорат — за не надто освічених робітників, безробітних, дрібних фермерів, які насилу зводять кінці з кінцями. Як одні, так і другі радикали шукають підтримки тих, хто розчарувався у традиційних партіях, котрі через заступають керувати державою кілька десятиліть поспіль. Французькі популісти роблять ставку на свою відносну «позасистемність», опозиційність до традиційних еліт.

Партійні програми Марін Ле Пен та Жана-Люка Меланшона мають багато спільного. Обоє пропонують вихід із Європейського Союзу та зони євро, обоє звинувачують Сполучені Штати в усіх негараздах європейської економіки та світової політики, обоє відверто підтримують путінську Росію... Не згодні вони тільки в питаннях національної ідентичності. Меланшон висловлюється за «червоний інтернаціоналізм» та «Францію — країну метисів», а Марін Ле Пен — за привілеї для етнічних французів та проти мігрантів.

«Національний фронт» заявляє про 51,5 тис. активних членів. «Лівий фронт» — це об'єднання кількох лівих радикальних політсил, що поділяють «комуністичну, антиліберальну й антикапіталістичну ідеологію», як зазначено в агітаційній листівці з нещодавніх місцевих виборів.

Найкращий електоральний результат «Нацфронт» — майже 25% голосів на виборах до Європейського парламенту в 2014-му. «Лівий фронт» упродовж останніх п'яти років демонструє середній результат 7–8%. «Сукупно умовна популістська аудиторія становить приблизно третину виборців, — вважає політолог Ерік Гарсія. — Переважно це люди, зорієнтовані на патерналістські відносини

з державою, від якої сподіваються вирішення більшості своїх проблем».

Дискурс та стилістика виступів Ле Пен та Меланшона багато в чому схожі. Гнівні інвективи на адресу американців, ЄС і НАТО, дифіраμβи «бідному та чесному народові», що його опшукали олігархи й капіталісти, полум'яні промови про «вкрадене національне багатство»... Зовсім не випадково у крайніх лівих та крайніх правих сформувалася спільна аудиторія.

«Популізм — це закономірна суспільна реакція на елітизм, поширений у колах професійних політиків, — вважає Ерік Гарсія. — Репрезентативна демократія працює зовсім не ідеально. Люди втомилися слухати, що треба довіритися тим, хто ними сьогодні керує, що заперечувати легітимність усталених еліт — це мало не штовха-

ПОПУЛІЗМ НЕ СПОНУКАЄ ДО СПОКІЙНОГО НЕЗАЛЕЖНОГО АНАЛІЗУ. ВІН АПЕЛЮЄ ДО ЕМОЦІЙ. ПРОПОНУЄ ПРОСТІ, МАЙЖЕ МАГІЧНІ РІШЕННЯ, ЗДАТНІ ВІДВОЛІКТИ ВІД НЕПРИЄМНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

ти країну до тоталітаризму... Франція, звісно, одна з найстаріших демократій Європи. Але водночас вона зберегла у своєму політичному устрої кілька атавізмів суто монархічного характеру. Зокрема, політичний клас відверто не проголошує, однак дає зрозуміти, що керувати країною, не надто переймаючись думками й настроями некомпетентного, політично незрілого народу, йому простіше. Маємо цілу колекцію політиків «наполеонівського типу». Погляньте хоча б на колишнього президента Ніколя Саркозі».

Говорячи про популізм, чимало політологів пропонують не обмежуватися виключно правими та лівими радикалами. У тих-таки республіканців, серед яких не бракує відвертих лобістів Кремля, теж присутній популістський дискурс. Чого варта, скажімо, ідея «боротьби з тероризмом у тісній співпраці з Росією»? Популізм не спонукає до спокійного незалежного аналізу. Він апелює до емоцій. Пропонує прості, майже магічні рішення-мрії, здатні приспати тривоги й відволікти від неприємної реальності. Дітей комфорту ця технологія гіпнолізує не менш успішно, ніж дітей бідності. Наслідком стає колективна атрофія захисних суспільних рефлексів, навіть там, де видається цілком стабільною демократія. ■

Віктор Свистунов:

«На початку війни ми могли зачистити прикордоння силами місцевих патріотів»

Постійні параноїдальні пошуки «укропівських навідників», до яких вдаються бойовики, такі мають раціональне пояснення. У тилу ворога справді, особливо на першому етапі конфлікту, працювали українські патріоти, що допомагали розвідувальною інформацією СБУ, їжею та спорядженням оточеним частинам, а нерідко й самі бралися до зброї. Один з них—навідник з прикордонного шахтарського міста Ровеньки, що на Луганщині, Віктор Свистунов, який активно допомагав ЗСУ та СБУ, допоки не потрапив до полону.

Ще навіть до Майдану в церквах нашого краю стали з'являтися батюшки з військовою виправкою. Бо захоплення території аж до Полтавської області—це був давній план Москви, ще з 2004-го. Від того ж таки року я керував місцевими проукраїнськими партіями. Плюс я колишній військовий: закінчив вище політичне училище МВС СРСР, служив у Красноярському краї. Пішов у відставку 1988-го, повернувся до Ровеньків і жив там постійно. Тому знаю, про що кажу. Працівники МВС Луганщини майже в повному складі були зрадниками, і саме це відіграло вирішальну роль. СБУ теж недалеко пішла. Як сьогодні пам'ятаю: сепари з двома автоматами захоплюють цілий райвідділок міліції в Ровеньках. Більшість наших місцевих колишніх силовиків наразі в «ЛНР». Власне, основним джерелом зброї для бойовиків у перший місяць війни був захоплений міліцейський батальйон із Луганська та інших військових частин, зокрема СБУ—це вже потім росіяни почали її масово завозити.

«Русскую весну» в містечку спонсорувала автофірма місцевих керівників Партії регіонів та комуністів. Скажімо, такі собі Юрій Павленко, Віктор Верьовка... Вони відразу й не криючись боролися за те, щоб прийшла Росія. Ще на початку квітня 2014-го я зв'язався через знайомих з СБУ й нам вдалося заблокувати рахунок цієї фірми. Отак я почав працювати. Потім через Службу безпеки познайомився з армійським командуванням нашого сектору. Велика частина моєї роботи полягала

Записав
**Богдан
Буткевич**

в наведенні авіації та артилерії: надавав координати для здійснення точних ударів. Хоча, на жаль, нерідко ми запізнювалися, тож наші били пізніше, ніж треба. Але після вдалого удару авіації по Ульяновському кар'єру з бронетехнікою бойовиків, на який я навіть, мені стали довіряти.

Від самого початку не всі прихильно ставилися до сепаратизму. Більшості було все одно. Мітинги за відокремлення збирали щонайбільше по 100–150 осіб. Хто активно підтримував, ті—так, переспішали свою позицію проявити. Наприклад, перепиняли вантажівки із 25-ю бригадою, разом із Мозговим, на дяківському перехресті 13 квітня. Але чимало хто був готовий зі зброєю в руках захищати Україну. Я точно впевнений, що в Ровеньках налічувалося до 400 людей, які могли спокійно зачистити за ніч дві навіть у травні прикордонну територію: Ровеньки—Красний Луч—Свердловськ—Краснодон. Треба було визволити Ровеньки, потім установити систему опорних пунктів й поступово взяти під контроль усю буферну зону. Але командування нам ні зброї, ні наказів не дало. Хоча нині у приватних бесідах і визнає нашу правоту. Ну а потім Козіцин через Антрацит завіз чотири КамАЗи зброї. Автомат із двома ріжками й шапку (мовляв, тепер ти «казак») видавали за ксерокопію паспорта. Відтак почало формуватися «казачье ополченіє», ставили блокпости. Усім цим уже рулили росіяни, хоча тоді ще в цивільному. Контингент спочатку був відповідний: місцеві алкаші та наркомани.

Наші війська зайшли навесні—на початку літа до прикордоння й просто стали на місці, не роблячи жодних активних дій. І це була найбільша помилка, адже вони нічим не заважали розпалованню війни всередині країни. А кордон залишався відкритим. Відіграло свою роль і майже повністю місцеве походження прикордонників. Наприклад, на заставі «Бірюкове» «зелені берети» просто залишили зброю і пішли. Бо всі тамтешні, у Росії родичі й т. ін. На «Дяковому» приблизно із сотні на бік ворога відкрито перекинулося осіб зо п'ять, чимало просто залишилися жити на окупованій території з родинами, хоча на службу до сепаратистів не зголосилися.

Наприкінці квітня, коли на прикордонному пункті

«Дякове» чекали вперше штурму сепаратистів, я взяв двох своїх людей, зброю і поїхав на допомогу. Просиділи там цілу ніч. Але того разу бойовики так і не напали: як виявилось, зламалася машина, якою мали їхати. Командир застави часу не гаєв — відтягнув своїх бійців до «нуля» (кордон на армійському жаргоні. — Ред.), на «Червоний Жовтень», де влаштував опорний пункт. І там уже добре підготувався до нападу «казачков», який невдовзі стався: їх зустріли, що називається, «з музикою». Потім прикордонники змушені були відтягнутися на «Довжанський». Ми з ними й надалі працювали, допомагали чим могли: інформацією, їжею тощо. А згодом перетнулися із 24-ю бригадою, яка саме зайняла позиції в Зеленопіллі.

Про те, що росіяни збираються накрити «Градами» угруповання 24-ї, 72-ї та 79-ї бригад, прикордонників під Зеленопіллям, ми попереджали за три дні. Я все-таки місцевий, а до того ж у мене купа добрих знайомих на російському боці, які давали інформацію. Тим більше що й у сепарів по цей бік уже тоді артилерія з'явилась і вони намагалися обстрілювати наших. Щоправда, невдало. Потім ті, хто вижив, питали: «Звідки вели вогонь?». Відповідаю: «Із території РФ, біля селища Астахово». Там в ангарах у колгоспі «Май» і стояли російські «Гради». Колону майже вщент розгромили... Узагалі багато росіян були не так уже й добре настроєні щодо «казаков» і сепаратистів. Особливо щодо чеченців, які були в Новій Надєжді (російське прикордонне селище. — Ред.) і зачіпали місцеве населення. Тоді останніх кинули під Дмитрівку, а наші їх там гарно зустріли... До речі, наші війська одразу удару по Зеленопіллі, одразу ж нанесли удар у відповідь, що не дало можливості зачистити наші позиції.

У липні до Ровеньків із боку Георгіївки наблизилися згадана 24-та бригада та підрозділи «Айдару». Ми домовилися з комбригом «двадцятьчетвірки» про зустріч: вони нам обіцяли допомогти зброєю. Але, доїхавши до селища Македонове, де мала бути зустріч, побачив, що там «ополченці» бігають. Довелось об'їжджати, попередив наших про засідку, віддав їм карти. Частина офіцерів, котрі мене зустрічали, згодом загинули: їх накрили «Градами» під Георгіївкою. Слава Богу, що вийшло відмовити колону рухатися тим маршрутом між двома болотами й пагорбами, де вже сиділи бойовики. Інакше всіх, як у тирі, розстріляли б. У нас усе було готове до зустрічі наших військ, навіть через штаб сектору домовилися про авіаційну підтримку в разі необхідності. Однак колона так і не пішла на Ровеньки. Навпаки, дали команду відступати до Георгіївки. Смішно те, що зі зброї в результаті вручили мені тільки один автомат, котрий я потім товаришу віддав (той ним потім, відходячи, від сепарів відстрілювався).

Наступної ночі, із 4 на 5 серпня, після повернення від «двадцятьчетвірки, мене взяли у полон. Прийшли з місцевей комендатури за підозрою, що симпатизую «укропам». Але, на щастя, про те, що я навідник, ніхто не знав, інакше стратили б на місці, звичайно. Без бою не здався. У мене був схований кулемет, устиг вистріляти з нього два магазину. Поцілів у першого з тих, хто ломився в мій

дім, — він потім помер у реанімації. Бій вів хвилин 20, але потім мене сильно поранило в руку. Що весь бік був пошматований, уже навіть не відчував у запалі. Спробував другою рукою вести вогонь, але зброю в інший бік тягне — і все тут. Довелось здаватися в полон, та й за жінку боявся.

Привезли до коменданта, росіянина Резнікова з Краснодару. Він почав мене шмагати нагайкою. Я вирішив кричати, що є офіцером російського МВС (бо ж і справді служив колись на території Росії). Ті трохи здивувалися, сказали, мовляв, тут емвеесників немає. А я і кажу: «Нічого, скоро знайдуть». Утирав їм, що зброю свою виміняв в українських солдатів за дві пляшки горілки. Не знаю, чи саме це спрацювало, але бити перестали, відправили до лікарні, зробили операцію, поставили апарат Єлізарова й на певний час залишили у спокої. Через три дні відвезли до СІЗО у Краснодар. Там зустрів свого зв'язкового Івана, якого теж заарештували тієї ночі й три ночі тримали в камері смертників під загрозою розстрілу. Також бачив нашого льотчика-підполковника зі збитого транспортного Ан-26. Іще пам'ятаю молодого лейтенанта, який під Новоайдаром натрапив на диверсійну групу, коли відвозив на блокпост продукти. Їх згодом виміняли, а мене кинули до одиночної камери.

ОСНОВНИМ ДЖЕРЕЛОМ ЗБРОЇ ДЛЯ БОЙОВИКІВ У ПЕРШІЙ МІСЯЦЬ ВІЙНИ БУВ ЗАХОПЛЕНИЙ МІЛІЦЕЙСЬКИЙ БАТАЛЬЙОН ІЗ ЛУГАНСЬКА — ЦЕ ВЖЕ ПОТІМ РОСІЯНИ ПОЧАЛИ ЙІ МАСОВО ЗАВОЗИТИ

Мабуть, сильно не били на допитах тому, що мною зацікавилися геерушники. Їм хотілося знати передусім про події на «Червоному партизані». Це коли бійці 51-ї бригади до останнього трималися в оточенні, покляли дуже багато росіян, хоча мали й свої величезні втрати, а потім частина їх перейшла на територію РФ і була інтернована.

Звільнили мене 28 вересня 2014 року. За два тижні до цього в мене в камері відкрилася «кормушка» й мене покликали поговорити з моєю донькою Катериною. Як виявилось, Іван, котрого звільнили раніше, повідомив про місце мого перебування. Ну й СБУ включила мене до списків на обмін. Катя відразу спитала, що я їй казав, коли вона йшла на заняття, щоб перевірити, чи це я. І додала: мене мають відпустити за два-три дні. Але з обміном усе зволікали. І ось 28-го числа заходить начальник особового відділу, колишній очільник краснодонської міліції, мовляв, із речами на вихід.

У Ровеньках, де населення у 2014-му становило близько 93 тис., воювати за сепаратистів пішло сотень сім, із них уже понад 100 загинуло, чимало поранених. Нині просепаратистські настроєних стало більше, бо це ж обивателі: їм кажуть по телевізору — вони вірять. Більшість отримує українську пенсію, навіть «ополченці», бізнес із «обналу» карток процвітає. ■

Портрет «народної» освіти

Яна Вікторова, Луганськ

Як і чого навчають в «ЛНР». Погляд педагога

Одним із піар-ходів іміджмейкерів «республіки» є тема доступності освіти для всіх. Оскільки «ЛНР» рівняється на СРСР, обрано її не випадково. Коли у вересні 2014 року до вишів без світла й води прийшли працівники, з'ясувалося, що студентів, які залишилися, не так легко порахувати й зібрати. А з абітурієнтами було ще складніше. Тож приймальною кампанією продовжили до жовтня, брали буквально всіх з обіцянкою тільки бюджетної форми навчання незалежно від того, яку студент мав доти. Ну і головне — іспити були більш ніж символічними. Хоча ні. Важливіше те, що всім без винятку обіцяли окрім «республіканських» російські дипломи.

2014/15 навчальний рік видався надзвичайно складним. Персонал на півроку зостався без зароблених грошей, студентів перелічували аж до січня 2015-го, переважно за принципом «один реальний, п'ятьох запам'ятовуємо». Світло й воду дали в жовтні 2014-го, заміна розбитих вибухами шибок та ремонт продривлених дахів затягнулися на рік. Опалення майже не було, студентів — теж, ентузіазму — так само... Працівників почали годувати, доки вирішувалося питання із зарплатами. Спершу всі пирхнули, але потім вирушили дружними лавами до їдальні зі своїми тарілками та надією взяти за себе й за того хлопця. Їли практично все, бо це був бодай якийсь вихід. Настрій? Він був доволі дивний. Запитання «Чи заплатять нам?» пульсувало під шкірою і в кожному подиху. Підприємливі студенти вчилися у місцевому та в українському аналогах вишу, вирішуючи, що бодай із якимось дипломом поталанить. Ніхто цього не приховував.

Співробітники, які виїхали на неокуповану територію, наводили мости з колегами, що залишилися на місцях, стосовно документації та списків студентів: хто в нас, а хто в них. Виявилося, що ситуація цілком робоча й вирішувана, і кожен вибрав своє — виїхати чи залишитися. Торік восени мені зателефонував колишній колега, котрий перебрався в іншу частину України, з палким проханням виїхати й перейти до нього на кафедру: вкрай потрібен був співробітник. Обіцяв усе, що тільки міг придумати. Кінець розмови нагадував анекдот: «Якщо сама не хочеш, знайди того, кому це потрібно, й дай мій номер телефона — дуже прошу!».

Перші гроші виплатили наприкінці жовтня. Нині вже забулася черга о 4:00 під поштою і те, що на нас закінчилися банкноти, а транспорт уже не ходив і ми чвалали додому пішки. Мою подругу підкинув якийсь жалісливий водій, і вона наполегливо давала йому 5 грн бодай на хліб... Тепер це смішно. Наступного дня ми знову стояли під поштою до восьмої ранку, щоб бути першими. А потім настала перерва у виплатах — до березня. Хоча ні, до нас приходив

Ігор Плотницький з агітацією. Це було якраз після тієї жовтневої зарплати за день до виборів. Наступні гроші ми отримали в березні і знову стояли три години під поштою на вулиці. Стояли так тісно, що впасти було ніяк — могло хіба що віднести вбік людською течією. Пам'ятаю, подруга вийшла з черги дуже задумливою: на її чоботях залишилися відбитки чийось ніг, а на подоли моєї спідниці чітко проглядалися сліди чоловічих черевиків. Щастя від такої довгоочікуваної зарплати не було. Ми запаслися терпцем на майбутнє. Навчилися кпити із себе та обставин. Так, додалося гіркоти й іронії, але ситуація урівняла всіх. На перервах ми розповідали, хто і що їсть. Почали ділитися рецептами, чого не було раніше. І в комісійні по «обновки» пішли ті, хто раніше одягався тільки у відомих бутіках. А ще на моїй кафедрі буквально всі мають другу роботу. Це не табу. До війни ми не говорили про це так відкрито.

НАВЧАННЯ НИНІ ШТРИХ-ПУНКТИРНЕ. НИКОГО НЕ ХОЧУТЬ ВІДРАХОВУВАТИ, ЩОБ НЕ ВТРАЧАТИ НАВАНТАЖЕННЯ І В МАЙБУТЬОМУ ВИКЛАДАЦЬКІ СТАВКИ. СЕСІЇ ДЛЯ НЕОХОЧИХ УЧИТИСЯ ЗАЛИШАЮТЬСЯ ПЛАТНИМИ

Що змінилося? Стало значно більше пофігізму. Двічі за рік змінювався керівний склад нашого навчального закладу. Хтось «злетів» на «міністерство», когось розжалували. Для багатьох це був старт до такої бажаної посади, про яку до війни мріяли б роками й десятиліттями. Спостерігала за всім цим збоку, і здавалося, що ті, хто женеться за регаліями, мало не штурхають одне одного в спину, а хто зостається грохи позаду — робить пісню міну: мовляв, зовсім йому й не хотілося в керівне крісло. Склад нашого деканату теж змінився за рік двічі. Кожен старий губив журнали, «хвостівки», документи. Нові співробітники енергійно починали все з нуля, підбадьорюючи вказівками решту. Але найгірше було те, що ми не переставали здавати звіти з наукової та методичної роботи, не тямлячи до пуття, де тепер можна публікуватися. Форми звітів і самі звіти були російською, тож усе доводилося перекладати з української, якою вели документацію раніше. Кула змарнованого часу. А ще потрібно було вимазувати зі звітів Україну, ніби її немає і не було. Іще один кумедний штрих — релігійність освіти. Чи як би це описати... Суспільство нової «республіки» православне, а раніше воно було світським. Тому в «ЛНР» уже двічі проводили конференцію «Православний світ і щось там іще». Вона збрала безліч священників та іншої віруючої братії. Причому теми доповідей звучали мало не

Без підручників, але з благословенням. Освіта в «ЛНР» має дедалі відчутніший релігійний характер

кардинально протилежним чином, поєднуючи релігію, військову справу, здоров'я та ін. Багато хто з нас жартував, що скоро сповідатимемося, не відходячи далеко від робочого місця...

Чоловік моєї подруги був членом ученої ради. Захисти становили головну статтю доходів їхньої родини. Рада пройшла перереєстрацію в Україні, чоловік моєї подруги залишився з кафедрою в «республіці». З кафедрою, але без колишніх доходів. Якщо раніше його було з роботи не виженеш, то нині туди не заженеш. Регулярно чую, що він ходить до свого вишу на якісь суботники, концерти. Явку на них, як і в нас, перевіряють за списками, а потім усе це показує місцевий телеканал.

Найгірша підніжка виявилася з російськими дипломами. Нині «міністр освіти» Леся Лаптева розтанула мов дим, як і її гучні обіцянки стосовно цих документів. Ніхто не відповів осмислено, як бути й де шукати механізми взаємодії. Як наслідок — переговори та поїздки лягли на плечі й гаманець безпосередньо завідувачів кафедр, що випускають фахівців. Пошуки аналогічних спеціальностей у російських вишах, переговори, підготовка дипломів. Так, питання вирішив дуже багато хто. Але це заслуга лише самих людей, бо на місцевому рівні підтримки не було жодної. У цьому навчальному році з дипломами, передбачаю, станеться те саме. Та, власне, воно вже відбувається. Хоча деякі зміни є. Нам платять, а від грудня всі бюджетники отримують на 15% більше. Останні два рази нам вручили заробіток уже у відділеннях «державного» банку (колишній Ощадбанк) за паспортом і кодом, який там оглядали з неймовірною пильністю. Студенти одержують стипендію 1445 руб. щомісяця (за місцевим курсом це 722 грн 50 коп.). Денна форма навчання, як і раніше, тільки бюджет. Заочна — без оплати для «військовослужбовців» та працівників га-

лузі освіти. Багато «вчаться» на денній формі й працюють. Хоча точніше було б сказати не «багато хто», а «більш ніж половина». Це «ополченці», працівники соціальних служб та пенсійних фондів, медпрацівники та ін. Усі вони на індивідуальній формі, що дає змогу поєднувати здобування освіти з роботою. Навчання нині штрих-пунктирне. Студентів знову намагаються полічити. Нікого не хочуть відраховувати, щоб не втрачати навантаження і в майбутньому викладацькі ставки. Багато кафедр об'єднали, завідувачами стали зовсім молоді працівники, викладачами — люди без ступенів. І, звісно, сесії для неохочих учитися залишаються платними. Так було й раніше. Нині ціноутворення базується на зарплатах «військових», із яких переважно й складаються лави студентства. Хоча сесії «під ключ» існували завжди. Багатьом ставлять оцінки тільки за те, що «людина захищає республіку». Цей аргумент лунає повсюди. А ще в нас на всіх корпусах висить яскраве оголошення: «Вхід із зброєю заборонено». Перед Новим роком мені телефонувала колишня колега із запитанням, де можна роздобути російські підручники. Її син-школяр завдання дістає за новими програмами, за неіснуючими наразі в «республіці» книжками з РФ. Я запитала, як же із цієї ситуації виходять інші батьки. Знайома знизала плечима: «Хто як. Скачують з інтернету, роздруковують на принтері, замовляють у тих, хто повертається з Росії. Принаймні рейд усіма міськими книгарнями вони вже зробили».

Днями я була в Палаці творчості й у найпомітнішому місці на стіні побачила розворот старої газети з портретом Януковича та інтерв'ю директора цього закладу. Концерт, як і всі решта, був виключно російською мовою, російські пісні, російські костюми. України немає. Її стерли зі списків і стирають із нашої пам'яті. ■

Безумство референдумів

Любителі плебісцитів підчепили європейських виборців на приманку прямої демократії

Через один злодійкуватий референдум в Україні відібрали Крим. Через другий постає загроза втрати Європейського Союзу. 6 квітня голландці голосуватимуть щодо Угоди про асоціацію, яку Брюссель підписав із Києвом 2014 року. Вона зміцнює торговельні й політичні зв'язки з одним із найважливіших сусідів ЄС; власне, перспектива відмови від неї під російським тиском стала початком української революції на Майдані. Але торік улітку купка нідерландських інтриганів у пошуках євроскептичного приводу для того, щоб улаштувати голосування за новим законом про «громадянську ініціативу», помітила, що їхній парламент щойно схвалив цю угоду. Українцям не пощастило.

На відміну від кримчан 2014 року голландці не голосуватимуть в умовах іноземної окупації. Але вони навряд чи переглянули текст угоди з Україною, який налічує 2135 сторінок. Жан-Клод Юнкер, президент Європейської комісії, стверджує, що «ні від голландців» здатне призвести до «континентальної кризи». Це перебільшення: референдум не має зобов'язальної сили, уряд королівства може ратифікувати угоду в будь-якому разі, а її найголовніші пункти вже набули чинності. Але Юнкер влучно вказав на небезпеку, адже національні плебісцити з приводу справ ЄС перетворюються на безперервний головний біль.

Маргарет Тетчер колись зневажливо охарактеризувала референдуми як «знаряддя диктаторів і демагогів». Але у випадку центрально- та східноєвропейських країн, які приєдналися до ЄС у 2000-х роках, слушним є протилежне твердження: їхній вступ до спільноти, за котрий проголосувала зазвичай явна

більшість громадян, засвідчив остаточну відмову від тиранії. У решті країн Євросоюзу основна маса референдумів стосувалася виняткових питань: скажімо, переходу на євро або ратифікації якогось внутрішнього договору. Негативні результати голосувань, як-от відхилення європейської конституції у Франції та Нідерландах 2005 року, щонайменше спонукали євробюрократів трохи передихнути, перш ніж поновити марш інтеграції.

А тепер настав сезон «цирку на дроті». За кілька місяців до голландського народного волевиявлення, у грудні 2015-го, данці голосували щодо того, чи змінювати своє «право на неучасть» у нормах ЄС, пов'язаних із юстицією та охороною правопорядку. Вони висловилися за статус-кво, відтак урядові довелося пояснювати це в Брюсселі. Кілька місяців тому грецький прем'єр-міністр Алексіс Ципрас оголосив референдум із приводу умов угоди про фінансову допомогу його країні від членів євросони, хоча той документ мав утратити чинність іще до голосування. Велика перемога цього політика (більшість греків висловилися «проти» норм домовленості) швидко обернулася принизливою згодою, коли правлячий кабінет збагнув, що суворі умови виходу з економічної скрути були ціною продовження членства у валютному союзі.

Референдуми в ЄС організовують із різних причин. Безпорадний Ципрас сподівався зміцнити плебісцитом свою позицію на переговорах у євросоні. Британський прем'єр-міністр Девід Кемерон організовує голосування стосовно членства в Євросоюзі здебільшого для того, щоб утихомирити свою вередливу партію. Є і цинічніші варіанти: когось закликають легітимізувати через референдум рішення, які уряди збиралися прийняти в будь-якому випадку.

Але дедалі більша кількість плебісцитів гальмує європейську інтеграцію. Якщо виборці не можуть викинути бюрократів із Брюсселя, то хочуть принаймні сказати все, що про них думають. Політики теж убачають користь у референдумах: із-поміж національних волевиявлень, які мають наслідки для всього ЄС (скажімо, про ратифікацію угод), третину, на думку Фернандо Мендеса із Центру досліджень прямої демократії у Швейцарії, було скликано радше з партійних, ніж із конституційних міркувань.

Проблемою є те, що політика референдумів — двосічна зброя. Два роки тому швейцарці проголосували за обмеження імміграції з ЄС. Це прямо суперечило угодам про вільне пересування, й урядовці Конфедерації намагаються тепер якось змусити квадратне котитися. Брюссель погрожує тимчасово зупинити масу двосторонніх угод, якщо швейцарці доведуть свою справу до кінця: почасти тут криється намір знеохотити британців вимагати поступок у міграційних питаннях під час переговорів щодо продовження членства у ЄС. Але якщо жителі Сполученого Королівства проголосують за вихід із Союзу, то він,

своєю чергою, матиме всі стимули обрати сувору позицію, коли британці поведуть переговори про нову торговельну угоду з ЄС після виходу з нього. Гамбіт Ципраса зазнав невдачі власне тому, що єврозона не може дозволити прецедент, коли держава-боржник в односторонньому порядку змінювала б умови кредитування.

ВІДСУТНІСТЬ РЕФЕРЕНДУМІВ — ОСТРІВЕЦЬ БЕЗПЕКИ

Інструменти прямої демократії суперечливі завжди: свого часу через них існував ризик, що деякі американські штати, наприклад Каліфорнія, стануть некерованими. Але в ЄС вони породжують подвійні труднощі. У США федеральне право має пріоритет перед законами штатів, тобто жоден із них не може докучати іншим, виносячи на голосування безглузді пропозиції. А в ЄС, який не є федеративним утворенням, немає обмежень, що завадили б певній державі-члену провести референдум, котрий завдасть клопоту решті. Коли тут з'являється проблема, її вирішують зазвичай поправкою до положення чи угоди, якими незадоволені виборці (переважно через договір), і проведенням другого голосування, яке покаже, чого вони прагнуть.

Ще одна проблема полягає в тому, що Євросоюзові необхідна глибша інтеграція саме в момент, коли виборці настроєні проти нього. І єврозона, і міграційна політика ЄС поки що недобудовані кораблі. Для кожного з них можуть знадобитися поправки до договорів спільноти, що передбачатимуть більше централізації. Але поширення повноважень Брюсселя

на нові сфери житиме апетит до референдумів, які можуть заблокувати зміни. Крім того, як зазначає колишній австрійський дипломат Штефан Лене, у ці дні політики ЄС випробовують уже наявні договори аж до точки розриву, аби тільки не спровокувати референдумів. Відтак гарячкове бажання реалізації прямої демократії призводить до правових вивертів, які, власне, і породили плебісцитну лихоманку.

ОДНА З ПРОБЛЕМ ПОЛЯГАЄ В ТОМУ, ЩО ЄВРОСОЮЗОВІ НЕОБХІДНА ГЛИБША ІНТЕГРАЦІЯ САМЕ В МОМЕНТ, КОЛИ ВИБОРЦІ НАСТРОЄНІ ПРОТИ НЬОГО

Комусь усе це може видаватися страхотливо недемократичним. Але приєднання до певного товариства або укладання угоди з ним завжди обмежує владі держав простір для маневрів. Частково провина за нинішню ситуацію лягає на плечі національних політиків: ті не пояснюють чітко, що передбачають умови членства у ЄС. Але посадовці останнього, здається, надто часто дотримуються думки основоположника європейського єднання Жана Монне: «...недоречно радитися з народами Європи про структуру спільноти, якої вони не знають із практичного досвіду». Може, цей принцип і працював, коли єврократи обмежувалися вовтузною із субсидіями для фермерів чи політикою рибальства. Але надалі зась: доба референдумів тепер надовго. ■

звук

телебачення

відеонагляд

системи
контролю доступупожарна та охоронна
сигналізація

wi-fi

відеостіни

електрика і мережі

Каталоги музики, тб-канали з ліцензією публічного використання.
Керування контентом та щоденна технічна підтримка.

www.icom.kiev.ua

Розмови за зачиненими дверима

Едвард Лукас

Охочих дістати запрошення на Snow Meeting — одну з найважливіших європейських зустрічей у сфері безпеки — чимало. Список гостей камерної зустрічі, яка щороку проводиться в січні серед мальовничих литовських озер, обмежений. Кілька десятків завсідників (політиків, чиновників і науковців) давно знайомі між собою. Формальних промов на заході майже немає, а от відвертості й гумору стільки, що жодній іншій конференції не дорівнятися.

Один із перших жартів стосувався Росії. Коли Владіміру Путіну виповнилося 63, на знак лояльності ціна за барель нафти й курс рубля рівнялися на цю цифру. Нині Путіну ще 63, але нафта скотилася до болісних \$30 за барель, а курс російської валюти сягнув 77 руб. за \$1. Та чи стане слабша Росія більш зговірливою? Дехто з американців вважає, що сирійська авантюра росіян абсолютно провальна, так само як війна в Україні. Тому Кремль, усвідомивши свій крах, тепер шукає вихід. І Захід має дати йому цей вихід.

Підозрюю, це видавання бажаного за дійсне. Хоча наприкінці Snow Meeting розійшлася новина, що наші американські друзі зустрінуться з представником Кремля в одному місті на литовсько-російському кордоні. На мою думку (гадаю, більшість учасників зустрічі вважають так само), Росія в період скрути й занепаду діятиме більш відчайдушно, а отже, стане небезпечнішою. Тому нам слід перевіряти замки, а не відчиняти двері.

Інша вагома тема дискусії стосувалася НАТО. Альянсу варто віддати належне: він посилив діяльність у Балтійському регіоні (це прийнято називати «запевненням у гарантіях безпеки»), поклавши край думкам про те, що найбільш уразливі країни-члени — то, так би мовити, «другорядна ланка» для НАТО. Роботи в цьому напрямку ще чимало. Наприклад, треба уповноважити місцеве військове командування на прийняття рішень про негайне розгортання сил у разі потреби.

В «Аналітичній записці» (Research Paper) директора Науково-дослідного відділу Оборонного коледжу НАТО Джеффри Ларсена, присвяченій пріоритетам НАТО на саміті у Варшаві в липні 2016-го, одне з центральних питань — що зможе Альянс сказати про зроблене за два роки, про свої дії щодо Росії та її виклику європейській безпеці, відколи вона анексувала Крим і почала маріонеткове вторгнення в Східній Україні. Нової стратегічної концепції НАТО на саміті очікувати не варто. Натомість увага здебільшого зосередиться на оцінці реалізації ініціатив, затверджених на попередньому саміті в Уельсі (2014 рік), а також на об'єктивному аналізі відносин між Росією та НАТО.

Однак, хай там що робитиме НАТО на місцевому рівні, його дії не зупинять цілеспрямованої російської атаки на цю вузьку, рівнинну ділянку суходолу, особливо зважаючи на те, що Швеція та Фінляндія не входять до Альянсу, а Росія має сучасне озброєння, через що забезпечити підкріплення жертвам нападу буде складно. Найоптимальнішим шляхом захисту країн Балтії є збалансованість запевнень у гарантіях безпеки й політики стримування. Тобто регіон має стати ніби Західним Берліном часів холодної війни — символічним bastіоном Заходу, який перебуває під нашим захистом: ми готові знищити будь-кого, хто матиме необережність напасти на нього.

Інакше кажучи, політика НАТО має бути спрямована на те, щоб змусити Росію повірити: напад на прифронтові держави призведе до нищівного контрудару Альянсу по всій Росії. Зробити так, щоб меседж видавався правдоподібним, — серйозний виклик для саміту НАТО у Варшаві. Для цього знадобляться складні рішення щодо ядерної зброї і плани.

ПОЛІТИКА НАТО МАЄ БУТИ СПРЯМОВАНА НА ТЕ, ЩОБ ЗМУСИТИ РОСІЮ ПОВІРИТИ: НАПАД НА ПРИФРОНТОВІ ДЕРЖАВИ ПРИЗВЕДЕ ДО НИЩІВНОГО КОНТРУДАРУ АЛЯНСУ ПО НИЙ

Навіть в ідеальному світі це було б непростим завданням. А у вимученому світі 2016-го воно взагалі лякає. Адже є так багато інших викликів, які потребують уваги та енергії наших лідерів, і при цьому не варто забувати про невелику охоту виборців якимось ризикувати чи йти на жертви. На Snow Meeting майже не говорилося про напруженість у Європі у зв'язку з міграційною кризою або потенційною міжнародною ізоляцією Польщі. Та до мене дійшли тривожні чутки, нібито Білий дім на неофіційному рівні погрожує, що Барака Обама може не бути на саміті у Варшаві, якщо польська влада не заспокоїться.

Сумніваюся, що така погроза (якщо вона справді пролунала) якимось стримає польських лідерів, котрі, хоч як дивно, переконані, що їхні проблемні відносини з урядами інших країн пов'язані зі звичайними непорозуміннями або майстерними змовами. Хай там як, а такий крок США був би помилкою. Якщо Обама прагне довести до поляків своє невдоволення, то ціною цього не має бути НАТО. Натомість краще все ж таки приїхати до Варшави й висловити все полякам особисто.

Я вже з нетерпінням чекаю на Snow Meeting наступного року, щоправда, аж ніяк не на питання, які будуть на її порядку денному. ■

Вільна торгівля

Ярослав Пешек

На початку цього року набула чинності економічна частина Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка називається «Глибока та всеосяжна зона вільної торгівлі». Чехія — п'ятий за обсягами експортер в Україну серед 28 членів ЄС та шостий імпортер її товарів. Тому важливо оцінити, який вплив матиме вільний товарообіг на розвиток обох економік.

Передусім наголосимо, що Європейський Союз для України (поряд із Російською Федерацією) є найбільшим партнером у комерції. Торгівля з ним становить третину всього її обороту. Україна — третя за масштабами (після Росії і Туреччини) держава, що межує з ЄС. Але вона пережила набагато глибшу трансформаційну кризу, ніж країни Центральної та Східної Європи, що ввійшли до Євросоюзу в 2004-му. Порівняно з 1991 роком у 1999-му ВВП України був нижчий приблизно на 60%. Світова економічна криза зачепила її експортні сектори набагато дужче, ніж інші країни ЄС, через помітне падіння попиту, зокрема, на кольорові метали та продукцію хімічної промисловості. Виробництво в цих ключових галузях зменшилось аж на половину. Кризового 2009 року в Україні загальний рівень падіння сягнув аж 15% — втричі більшого показника, ніж у Чеській Республіці.

Від 1999-го, коли економіка України розвернулась у бік зростання, торговельні зв'язки з Чеською Республікою мали тенденцію до розвитку. Перервала цей процес економічна криза у 2009–2011 роках, однак на 2012-й показники сягнули докризового рівня. За прогнозами Європейської комісії, європейські експортери в Україну заощадять на митних зборах €391 млн, а українські експортери в ЄС — приблизно €487 млн. Частка ЧР становить 5,2% загального експорту Євросоюзу до України, що в довгостроковій перспективі дасть змогу

заощадити €20 млн. Хоча зекономити вдасться головним чином на витратах, пов'язаних із митними зборами включно з цілковитою ліквідацією потенційної корупції на кордонах, але передусім ідеться про гармонізацію та взаємне визнання національних стандартів і норм. Для чеських експортерів до України економія може становити приблизно €33 млн, а для українських до Чехії — приблизно €26 млн.

Офіційні прогнози Європейської комісії вказують на те, що імплементація домовленостей між Брюсселем та Києвом повинна підвищити національний дохід країни на €1,2 млрд щороку. Обсяг експорту з України до ЄС повинен збільшуватися на €1 млрд щороку, а найбільшу вигоду дістануть текстильна й харчова промисловість, виробництво олії та кольорових металів. Для чеської економіки угода матиме значення, зокрема, з огляду на зростання в довготерміновій перспективі ВВП на 0,05% (€75 млн) щороку, а також на те, що вона допоможе створити близько 1,7 тис. робочих

ПОЛОЖЕННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ ОБОВ'ЯЗКОВО СПОНУКАТИМУТЬ ДО РЕФОРМ, СПРЯМОВАНИХ НА ДОПОМОГУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ВІДКРИТТЯ ЙОГО РИНКУ

місць. Але українська економіка досягне набагато кращих результатів. Для неї прогнозується тривале зростання ВВП на 5,3% та створення 800 тис. робочих місць.

Довгострокова мета угод про асоціацію — інтеграція країн, що їх підписують, у внутрішній ринок ЄС (найбільший у світі) як проміжний щабель перед вступом до спільноти. Такі самі домовленості, що мали досить сильну економічну частину, було укладено і з теперішніми членами Євросоюзу в Центральній та Східній Європі. Прага підписала такий документ у 1995-му, тобто за дев'ять років до офіційного вступу в ЄС.

Положення Угоди про асоціацію обов'язково спонукатимуть до реформ, спрямованих на допомогу Європейському Союзу та відкриття його ринку. Насамперед ідеться про зміни в державному врядуванні, у захисті споживачів, у промисловому та соціальному розвитку. Посилиться також підтримка в питаннях захисту довкілля, енергетики, транспорту. Угода акцентує на необхідності мати дієву правову державу, ринкову економіку, гарантувати права й свободи людини. Україна поступово змінюватиме свої закони, норми та постанови й створюватиме умови для адаптації ключових секторів до стандартів Євросоюзу. ■

Деякі факти про економічну взаємодію Євросоюзу та України від Європейської комісії

- Обсяг торгівлі між Україною та ЄС — €30 млрд за рік.
- На ЄС припадає 33% усієї зовнішньої торгівлі України.
- Україна експортує до ЄС переважно сировинну продукцію: залізо і сталь, корисні копалини, продукти сільського господарства. Меншою мірою — вироби хімічної промисловості та машинобудування.
- ЄС експортує до України переважно обладнання й комплектуючі, транспортне устаткування, продукцію хімічної промисловості.

Кінець початку

За крок від скасування санкцій

За словами державного секретаря США Джона Керрі, від імплементації ядерної угоди з Іраном нас відділяють лише «лічені дні, якщо все вдасться». Якщо не буде несподіванок, велику дату можуть назвати протягом кількох наступних днів — швидше, ніж сподівалися, підписуючи угоду в липні минулого року. Буде визнано, що Іран виконав усі свої зобов'язання зі скасування тих частин своєї ядерної програми, які могли призвести до створення ядерної зброї. У відповідь ООН, США та ЄС знімуть або призупинять усі санкції, пов'язані з ядерною програмою. Водночас Іран почне виконувати Додатковий протокол до угоди про гарантії (який ще має ратифікувати парламент країни — Меджліс), укладеної з Міжнародною агенцією з атомної енергії. Цей крок відкриє доступ інспекторам МАГАТЕ до матеріалів та об'єктів, які не входять до задекларованого списку ядерних об'єктів.

Іран наблизився до завершення демонтажу близько 14 тис. центрифуг для збагачення урану. Є інформація, що серцевину реактора в Араку (який міг виробляти плутоній) демонтували 11 січня і зараз заливають бетоном. Більшу частину іранських запасів низькозбагаченого урану наприкінці грудня було вивезено до Росії та Казахстану. Експерти з ядерної зброї вражені швидкими діями Ірану. Міністр закордонних справ країни Могаммад Джавад Заріф і керівник іранської Організації з атомної енергії Алі Акбар Салехі, схоже, налаштовані обійти всі перешкоди, навіть «червоні лінії», котрі, як гадають, провів верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї, і таки довести справу до кінця.

Пріоритетним завданням для них було забезпечити зняття санкцій перед виборами до Меджлісу (26 лютого). Після двох із лишком років у президентському кріслі Гасан Ругані називатиме це досягнення доказом ефективності його політики співпраці із Заходом, яка поклала край кризі, що довела економіку Ірану до руїни. Він закликатиме виборців голосувати за поміркованих кандидатів, які підтримують його, і послабити позиції «непримиренних», які виступали проти перемовин.

Проте у владі все ще є важливі гравці, як-от Революційна гвардія, що й досі налаштовані проти угоди і готові випробувати, наскільки її дотримуватиметься Захід. Під час підготовки оприлюдненого в грудні звіту МАГАТЕ отримала мінімальну співпрацю в питаннях вивчення можливого військового елемента ядерної програми Ірану. Агенція дійшла висновку, що до 2003 року Іран мав паралельну таємну програму озброєнь, деякі аспекти якої розроблялися до 2009-го. Проте він цього не визнавав і не надавав МАГАТЕ можливості поспілкуватися з конкретними вченими. МАГАТЕ не змогла також провести перевірку на військовому комплексі Парчин, де, на думку експертів, міг міститися атомний об'єкт.

Західні дипломати вирішили, що таке заплутування Іраном слідів передбачуване й настав час рухатися далі. Тут виникає питання: що Ірану може зійти з рук у майбутньому? На думку колишнього радника Білого дому з контролю над озброєннями Гері Сеймора, який зараз працює в Гарвардському університеті, така обережність іранців щодо своїх колишніх пустощів із ядерною зброєю — це нагадування, що угода була не «стратегічним вирішенням ядерної проблеми, а лише діловою оборудкою».

Реакція на проведені Іраном у жовтні випробування балістичної ракети з можливістю оснащення ядерними боеголовками, яке стало порушенням резолюції Ради Безпеки ООН, була теж досить млявою. Сеймор каже, що Революційна гвардія явно мала намір спровокувати Америку на жорстку відповідь, щоб іранські противники угоди дістали шанс загальмувати або взагалі зупинити її. Піддавшись на вмовляння Керрі (який прислухався до Заріфа) не клювати на цю наживку, Барак Обама передумав карати Іран новими санкціями: спочатку дав зрозуміти, що санкції будуть, але потім відмовився від своєї погрози.

Що стосується перспектив угоди на виживання, то іранці, на думку Сеймора, мають стимул для співпраці: їм вигідне розморожування активів на суму до \$100 млрд. Але якщо інші вигоди, як-от збільшення надходжень від нафти, затримуватимуться, то ситуація може й змінитися.

Реальніша загроза виходитиме від наступного президента США, хай там хто ним стане. Республіканець може вирішити саботувати угоду новими санкціями. Та навіть Гілларі Клінтон, на думку Сеймора, буде змушена показати, хто в домі господар, якщо поведінка Ірану в неядерних сферах (випробування ракет, невинувдане ув'язнення американських громадян, підтримка сирійського режиму й порушення прав людини) не змінюватиметься. Наблизити день імплементації вдалося надивовижку просто й гладко. Але після нього буде набагато тяжче. ■

Криза віри

Реакція китайських політиків на нестабільність ринків виказує їхні страхи

У буремні часи певну заспокійливу дію має вигляд керівника, що впевнено сидить за столом, поринувши в щоденну роботу. Саме такий імідж офіційні державні китайські ЗМІ створили Сі Цзіньпінові, транслюючи його новорічне звернення до китайського народу 31 грудня. Випромінюючи впевненість, він повідав своїй аудиторії, що 2016 рік стане «початком вирішального етапу» намагань країни побудувати «суспільство поміркованого процвітання». Цієї мети Комуністична партія сподівається досягнути до кінця десятиліття. Не згадавши про темпи зростання економіки (найнижчі за чверть століття), лідер Піднебесної заявив, що її перспективи «обнадійливі».

Але з останніх подій випливає, що управлінську впевненість Сі Цзіньпіна поділяють аж ніяк не всі. Струси на фондовому та валютному ринках Китаю проявили поширені побоювання, що країну чекає справді небезпечне плавання, а капітанові та його колегам бракує інструментів для навігації. Вирішення ними широкого спектра політичних і економічних питань підтверджує: такі страхи можуть виявитися обґрунтованими.

Через чотири дні після ефіру із Сі Цзіньпіном по закінченні новорічної перерви відкрилася Шанхайська фондова біржа. Але за півтори години перед закриттям транзакції було припинено до кінця дня: індекс опустився на 7% і спрацював «запобіжник», щойно запроваджений для придушення торгів, аби не допустити неконтрольованого падіння ринку. Відтоді активний розпродаж цінних паперів посилювався: у 2016-му індекс знизився приблизно на 15% — це був найгірший за всю історію початок нового року. Водночас заштримало коліс стабільну китайську валюту. Центральний банк думав, що може підштовхнути юань до девальвації, аби хоч трішки зарадити втомленим експортерам, але без особливих ускладнень. А натомість запустив відплив капіталу й переполошив інвесторів у цілому світі, які почали готуватися до ще сильнішого падіння. Світові ринки охопив страх перед фінансовим крахом у Китаї, тож уряд країни відмовився від несподіваного «запобіжника» й кинувся зміцнювати свою валюту та ринки, наказавши своїм банкам і брокерам купувати.

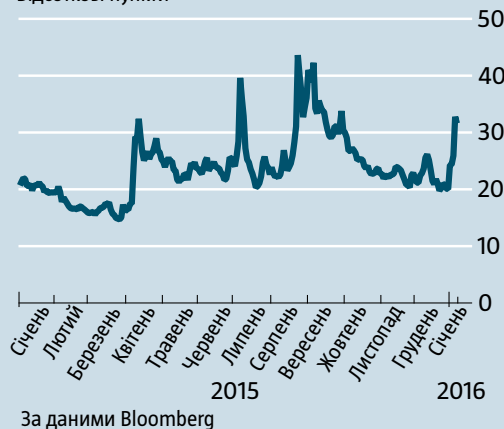
Паніка з приводу спроможності Піднебесної зберігати стабільне зростання необґрунтована. Справді, борг країни викликає занепокоєння: державний і приватний борг становив приблизно 160% ВВП вісім років тому, а нині перевищує 240% (близько \$25 трлн). Але влада все ще прогнозує зростання економіки в середньому на 6,5% за рік до кінця десятиліття. Це може виявитися важким завданням і протягнути за собою набагато витратніші інвестиції. Але в принципі зробити це реально.

Тож проблема, по суті, не в економіці, а в тому, що уряд, який усі колись вважали супермогутнім (навіть у справі ринків), можливо, втрачає контроль.

У нетвердих руках?

Індекс волатильності китайської фондової біржі (СНІХ)

Відсоткові пункти

Потрясіння останніх часів не перші такого ґтибу (**див. «У нетвердих руках?»**). Керівництво Китаю зараз намагається провести гігантські за складністю реформи фінансової системи, валютної політики та держпідприємств. Очевидно, не маючи чіткого плану дій, воно кидається то в один, то в інший бік і робить помилки. Влада ризикує втратити довіру людей і в країні, і за кордоном, а це вплине й на багато чого іншого крім бірж та ринків.

Сі Цзіньпін та його колеги, схоже, бояться загубити контроль над економічними важелями, якими користувалися, щоб утримати свою партію при владі. Керівництво КПК віддає перевагу державним банкам: можна бути впевненим, що вони прямо кредитуватимуть потрібні компанії та проекти лояльних чиновників. Партійців лякає необхідність випустити зі своїх рук державні важелі впливу на критичні галузі економіки, як-от енергетика, транспорт і телекомунікації: хіба можна довірити керівництво ними комусь іншому, а не лоялістам?

Проте, якщо партія зволікатиме з реформами, Китаю доведеться вдаватися до тимчасового стимулювання економіки. Не виключено, зрештою він сповзе в економічну стагнацію, як Японія в 1990-х. Це може спричинити ризик соціальних і політичних заворушень. Не можна виключати й повномасштабну економічну кризу. Китайський стиль керівництва, яким колись так захоплювалися авторитарні уряди інших країн (і деякі оглядачі на Заході) через спритне балансування між вільними ринками й партійним контролем, може ось-ось утратити блиск.

Очолити 2012 року державу, Сі Цзіньпін та його колеги зрозуміли, що засади тієї моделі, котру покійний Ден Сяопін почав розвивати наприкінці

1970-х і котра в 1990-ті набула своїх прав, потрібно радикально перебудувати. Її раптовий успіх спирався на два чинники: швидке зростання достатку й — після кривавого придушення протестів на площі Тяньаньмень 1989 року — незвично довге перемир'я серед зазвичай недружньої партійної еліти. В основі обох цих рухів було стійке зростання, яке забезпечувало казкові дивіденди еліті й заможність сотням мільйонів людей. Але у 2012-му ВВП Китаю зростав найповільніше за 13 років. До того ж прихід Сі Цзіньпіна до влади відбувся на тлі надзвичайно запеклої боротьби всередині державного керівництва з часів Тяньаньменя. Партійний діяч із південно-західного міста Чунцін Бо Сілай, якому небувало збагачення власної сім'ї виявилося замало, захотів також дістатися на самісіньку вершину державної влади. Це не сподобалося Сі Цзіньпінові, але деякі інші впливові політики підтримали Бо Сілая. Зараз він відбуває довічне ув'язнення за корупцію і зловживання владою.

Хоча економічне зростання й мир на партійному Олімпі забезпечили стабільність країни, вони не залишили її статичною. У роки керівництва попередника Сі Цзіньпіна — Гу Цзіньтао середній клас зростав феноменальними темпами (див. «Не кожному до снаги»). А його прагнення до стабільного середовища, у якому можна ще більше покращити свій добробут, було основною опорою партійного управління. Але дехто в уряді вже не міг миритися з примхливим курсом партії та неприхованою корупцією в її лавах. Понад те, цей середній клас тепер мав нову могутню зброю: інформацію.

Стрімке поширення інтернету відкрило всенародний форум для дисидентів. Sina Weibo — китайський еквівалент Twitter — було засновано лише за три роки до вступу Сі Цзіньпіна на посаду; але до того моменту мережа вже мала 46 млн користувачів щоденно. Соціальні медіа дали партії змогу стежити за громадською думкою і виявляти проблеми ще до того, як вони почнуть загрожувати владі КПК. Та водночас — пришвидшили розвиток громадянського суспільства: неурядові організації, християнські церковні громади, незалежні юридичні фірми, готові стати на захист покривджених і розорених у битві з державною машиною, — усі вони широко користувалися соціальними медіа. Непідвладні партійному контролю групи, нехай навіть дрібні й розрізнені, почали з'являтися скрізь і всюди.

Почала вимальовуватися і демографічна криза. Різне зниження рівня народжуваності позбавило Піднебесну надлишку працездатних громадян, який був її «демографічним дивідендом»: населення швидко старіло. Молодь почала непокоїтися через перспективу майбутнього, у якому на її плечі ляже тягар піклування про старше покоління, не кажучи вже про захмарні ціни на нерухомість і зростання безробіття серед випускників. На додачу до всього цього почалася ще й екологічна катастрофа: індустріалізація принесла не лише зростання, а й ядучий смог у міста; п'ята частина річок перетворилася на отруйні для людини стоки. Навіть партійні лідери почали називати свою вітчизняну економічну модель «нестабільною, незбалансованою, неузгодженою і надзвичайно нестійкою».

Зіткнувшись із необхідністю змінити або й докорінно перебудувати китайську економічно-політичну систему, Сі Цзіньпін намагається показати себе

реформатором на зразок Ден Сяопіна. Він здобув більше влади, ніж будь-який інший лідер після Дена, очоливши всі найважливіші відомства й відійшовши від системи «колективного керівництва», запровадженій останнім. І справді, багато в чому Сі Цзіньпін значно міцніше за Ден Сяопіна тримає в руках механізми державної влади, поступаючись хіба що Мао Цзедуну. Спираючись на таку силу, очільник держави веде мову про реформу, яка піде ще далі, ніж здійснювана Ден Сяопіном. Наприклад, у 2013 році він попросив пленум Центрального комітету (370 членів) підтримати його заклик і відвести ринковим силам «вирішальну» роль в економіці (що й було зроблено). Нещодавно Сі Цзіньпін почав закликати до «реформи пропозиції», натякаючи, що на порядку денному мають стояти структурні зміни в економіці, а не масштабні урядові інвестиції. Головний рупор партії, щоденна газета «Женьмінь жибао», називає ці реформи «китайська модель, версія 2.0».

Головна мета цього підходу — забезпечити збереження прихильності середнього класу навіть тоді, коли встановиться «новий стандарт» (термін, який Сі Цзіньпін любить вживати на позначення сповільненого зростання). Звідси його «фірмові» заклики будувати «китайську мрію». Це неоднозначний термін, який частково має нагадувати про заможний середній клас американського зразка і про життя без втручання держави. Та водночас гасло було задумане для підігрівання патріотичних гордощів, зокрема і «мрії про сильну армію». Оновлена китайська модель Сі Цзіньпіна ще більше спирається на націоналізм, ніж попередні.

КОНСТИТУЦІЙНО НЕСПРОМОЖНИЙ

Проте стиль керівництва Сі Цзіньпіна виявився перешкодою для його амбіцій. Його антикорупційна кампанія (найтриваліша й найглибша після захоплення влади партією в 1949 році) зустріла гарячу підтримку не лише поміж середнього класу, а й поміж менш заможних співвітчизників, які вважають, що плодами їхнього економічного дива несправедливо насолоджуються лише владоможці. Але разом зі специфічними вказівками не піддавати сумніву партійний курс цей рух проти хабарництва ще дужче налякав чиновників, відбиваючи в них бажання йти на ризики, необхідні для запровадження реформ.

У царині політики Сі Цзіньпін говорить про те, щоб зробити правову систему справедливішою та ефективнішою. Лише через місяць після свого приходу до влади він узявся до справи, про яку давно мріяли ліберальні інтелектуали, вирішив надати більше ваги Конституції. «Жодна організація чи особа не має привілейованого права переступати через Конституцію і закон», — сказав лідер. Він намагався внести певну дисципліну в авторитарну модель, взявши під контроль зловживання владою та привілеї всередині партії, які вже викликали озлоблення серед середнього класу й людей, котрі прагнули до нього потрапити.

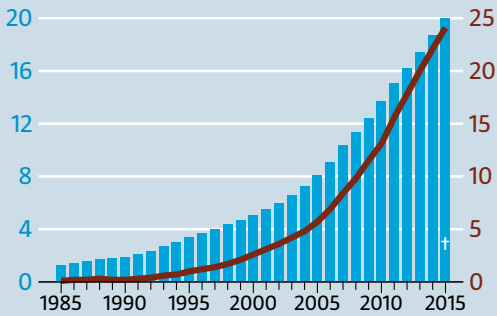
Однак ті, хто вбачив тут можливість проводити глибокі реформи, швидко позбулися ілюзій. Коли партійна газета провінції Гуандун «Південний тижневик» спробувала виступити за конституційний уряд у редакційній статті під заголовком «Китайська мрія: мрія про конституціоналізм», цензура її закрила. Журналісти видання оголосили страйк; дисиденти збиралися під стінами відділень редакції в

Не кожному до снаги

Китай

ВВП, трлн юанів,
за цінами 1990 року

Середній клас*,
% усього населення

*Люди, які жили більш ніж на \$20 за день за ПКС станом на 2011 рік, \$[†]Оцінка

За даними МВФ, EIU Canback

Гуанчжоу. Влада терпіла це кілька днів, але зрештою картини натовпів на вулицях великого міста, які слухали промови із закличками до свободи преси й навіть до багатопартійної системи, виявилися завеликим випробуванням. Поліція заарештувала промовців-дисидентів. Торік трьох із них засудили до різних термінів ув'язнення: від двох із половиною до шести років. Цей епізод став початком таких тривалих і нещадних репресій проти громадянського суспільства, яких не було з чорних днів після протестів на площі Тяньаньмень.

Сі Цзіньпін усе ще рекламує Основний закон. На зборах ЦК партії 2014 року було вирішено приводити чиновників до присяги на ньому, запровадити його вивчення в школах і відзначати День Конституції — 4 грудня. Але всі розмови Сі Цзіньпіна про конституціоналізм для лібералів залишаються пустими балачками, а його заяви про реформи не заспокоюють ринків. А вплив на партію залишається незрозумілим.

Спосіб, яким Сі Цзіньпін сподівається продовжити життя своєї політсили, — довести, що вона може правити ефективно. Головний борець із корупцією в уряді Ван Цішань у вересні викликав загальний подив, сказавши, що «легітимність партії влади» почасти спирається на «мандат від народу». Це був перший випадок, коли слово «легітимність» ужив китайський державний діяч стосовно влади партії і воно прозвучало як визнання того, що КПК не може приймати владу як належне. Сі Цзіньпін розширив систему оцінювання чиновників відповідно до виконання ними «норм відповідальності», розроблену його попередниками після Ден Сяопіна. У минулому найважливішими вимогами були ті, що сприяли підтримці соціальної стабільності й зростанню економіки. Нині куди вище цінується екологічна складова.

Відчувши, що розвиток Китаю зайшов на досі невідомі стежки, керівництво держави звертається до іноземних гуру. У листопаді Сі Цзіньпін зустрічався з Френсісом Фукуямом, американським політологом, який прославився тезою, на перший погляд протилежною всьому, що так захищає лідер КНР: рух до ліберальної демократії спинити неможливо.

Фукуяма трохи підправив свою формулу стосовно «кінця історії» після того, як уперше її озвучив, наголосивши, що навіть за відсутності демократії спроможність держави стежити за дотриманням законів і надавати основні послуги, скажімо, у царині освіти, охорони здоров'я чи інфраструктури, може мати велике значення.

ВАЖЧІ ЗАВДАННЯ

Чи здатна модель Сі Цзіньпіна — з усіма хибамі під час її впровадження — постійно віддаляти кінець партії? Професор Університету Джорджа Вашингтона Девід Шембо, який усю свою кар'єру присвятив китайській політиці, одним із перших обстоював думку, що партія дістала корисні уроки з розвалу Радянського Союзу й відповідно змінила свої методи управління. Наприклад, дозволила розвиток неурядових організацій, які допомогли б заповнити прогалини в перевантаженій системі соціального забезпечення. КПК приймала у свої лави більше бізнесменів й експериментувала в дрібних масштабах із виборами на партійні посади.

Але у книжці, котра готується до друку, Шембо визнає, що змінив свою думку; він вважає, що реформи, про які говорив, дійшли до завершення й почалася нова ера «жорсткого авторитаризму». Вчений наголошує, що немає прикладів переходу авторитарної держави до статусу країни з високими доходами (чого так прагне Сі Цзіньпін) без бодай часткової демократизації.

Сота річниця заснування партії відзначатиметься у 2021 році, незадовго перед закінченням терміну Сі Цзіньпіна у владі, якщо він піде за прикладом своїх попередників. А якщо китайські реформи й у наступні кілька років розчаровуватимуть, то святкування навряд чи буде таким радісним, як мабуть, сподівається очільник держави. Ура-націоналізм може забезпечити партії певну підтримку. Але він приховує ризики: від XIX століття історія Китаю рясніє прикладами того, як націоналістичне піднесення оберталось проти влади через її дії, що сприймалися як помилки вождів. Можливо, Сі Цзіньпін має намір посилити економічний тиск на Тайвань. Але з усього видно, що громадянськість не горить бажанням повернутися до військового напруження середини 1990-х, коли Пекін улаштував навчальні запуски ракет без боєголовок у зоні Тайванської протоки.

Тому Сі Цзіньпін має всі підстави хвилюватися. Скорочення місць у промисловості посилять невдоволення в лавах робітників, через що партія вже ініціювала арешти активістів їхнього руху. Забезпечувати лояльність середнього класу, давно звиклого до постійного зростання, буде дедалі важче, коли динаміка гальмуватиме. І середній клас, і така сама за чисельністю когорта сільських заробітчан, які мріють потрапити до нього, — необхідні складові економічного успіху країни, і обидві вони здатні мобілізувати загрози для влади опозицію. Сі Цзіньпін говорить про позитивні реформи, але йому потрібно ще підтвердити слово ділом. Наразі він показав, що найкращим виходом із будь-якої загрозової ситуації вважає стару добру тактику ще сильнішого закручування гайок. Китайський авторитаризм інколи буває навдивовижу спритним. Просто сьогодні він не справляє такого враження. ■

«Це Харків, крихітко!»: улюблені мюзикли двадцятих

Ярина Цимбал

Як новітні театральні жанри підкорювали першу столицю радянської України

Уже в середині 1920-х маси вимагали не так хліба, як видовищ. Нова економічна політика дала свої плоди, до суцільної колективізації залишалося п'ять років. У театри й кінотеатри ринула публіка, спрагла розваг, але запропонувати їй поки що було нічого. Класичні українські комедії-оперети — усі ці «Сватання на Гончарівці» і «На перші гулі» — давно віджили своє. Якщо за них і бралися, то неодмінно переробляли й пристосовували до сучасності. У «Березолі» Фауст Лопатинський перетворив комедію Кропивницького «Пошились у дурні» на циркову виставу, у якій актори виконували складні акробатичні номери. А Василь Василько зробив із Проні та Голохвастова своїх сучасників, і з класичної п'єси «За двома зайцями» вийшла гостра й смішна сатира на непманів і міщан.

Проте все це було наче морквяний чай часів розрухи замість справжнього цейлонського. У ресторанах і танцклубах грали фокстрот, міські піжони носили вузькі гостроносі туфлі, а на сценах самодіяльних театрів досі шкварили гопака в широченних шароварах.

ФРАНЦУЗЬКИЙ АМЕРИКАНИЗМ

Улітку 1927-го в Магдебурзі відбувалася велика театральна виставка, куди Народний комісаріат освіти, уже трохи при грошах, вирішив відрядити чільних діячів українського театру для ознайомлення із західними досягненнями. Щасливі квитки дісталися двом режисерам, двом художникам та одному актору. «Березіль» представляли Лесь Курбас, Вадим Меллер і Йосип Гірняк, а Театр імені Івана Франка — Гнат Юра й Анатоль Петрицький.

Останнього вечора в Берліні Курбас і Гірняк вирішили сходити на французьке ревію. Квитків на це популярне видовище вже не було, і радянські громадяни купили їх утридорога в спекулянтів біля входу. Проте вистава була того варта. Широка доріжка довкола оркестрової ями поєднувала сцену з глядацькою залом. Доріжкою йшли балерини, співачки, субретки, які зачіпали глядачів шлейфами й віялами та відверто кокетували з ними. Їхню особливу увагу привертало передчасно посивілий красень Курбас у першому ряду. Грайливі паризькі примадонни бентежили цнотливого березільського режисера й псували йому настрої.

Програма ревію складалася з окремих вокальних, балетних, акробатичних і музичних номерів та комічних сцен. Їх пов'язували гумор, словесні інтермедії, модний балет «герліз». Вистава була зразком

Остап Вишня на виставі «Алло на хвилі 477!». Дружній шарж Михайла Щеглова

майстерного монтажу, коли здається, що цілісність не може існувати без жодної своєї частини.

А Йосипа Гірняка вразила передусім акторська техніка. Паризькі артисти вміли все: блискавично перевтілюватися, міняти на очах у глядачів маски й голоси, віртуозно грати на різних інструментах, співати, танцювати та виконувати акробатичні номери. Гірняк ще раз переконався, що березільці недаремно годинами тренуються в гімнастичній залі.

Повернувшись до Харкова, Лесь Курбас дав інтерв'ю урядовій газеті, у якому згадав і французьку виставу. «Паризьке ревію» режисер охарактеризував

як витвір повоєнної доби, у якому найяскравіше виявляється французький американізм. Вочевидь, якийсь задум народився в Курбаса ще в Берліні, але перед харківськими журналістами він злукавив: «Не будемо говорити, чи придатна ця форма для нас, чи ні, у всякому разі форма ревію надзвичайно цікава і на Заході життєздатна».

ЛЕГКІ ЖАНРИ В СЕРЬОЗНОМУ ТЕАТРІ

«Березіль» уже брався до розважальних жанрів, які дуже любила публіка й гудила критика. Тільки-от сам Курбас ніколи їх не ставив, а віддавав на відкуп то запрошеному режисерові, то своїм учням.

Пам'ятаєте, як починає свою знамениту «Вступну новелу» Микола Хвильовий? «Вчора в «Седі» безумствувала Ужвій і «Березіль» давав ілюзію екзотичної зливи». Седі — головна героїня оповідання Сомерсета Моема «Злива», із якого драматург Джон Колтон зробив п'єсу, а Майк Йогансен, котрий саме вправлявся в англійській мові, переклав її українською.

Дія п'єси відбувається на Гавайях, куди для втіхи англійських матросів привозять ексцентричну красуню легкої поведінки Седі Томпсон. Благочестивий місіонер Девідсон береться наставляти її на шлях істинний, і коли дівчина вже розкалася в гріхах, пастор не витримує спокуси й починає домагатися від неї плотської любові.

З Берліна влітку 1927 року Курбас поїхав до Одеси, де на нього вже чекали березильці. Під впливом західних вражень він вирішив зробити різкий струс і запросив до театру чужоземця. Це був Валерій Інкіжинов, московський актор і режисер, вихованець Всеволода Мейерхольда, бурят за національністю і виходець із Сибіру. Інкіжинов не знав українського матеріалу й вибрав собі іноземний твір. Працюючи над постановкою, він дописав кілька інтермедій, зокрема придумав колоритну сцену гавайського весілля, якої не було в п'єсі.

В інтерв'ю журналу «Нове мистецтво» Інкіжинов розповів про новації. Перекладач Майк Йогансен вмонтував у п'єсу ним самим вигаданий діалект тубільців із якогось австралійського острова. У виставі, за задумом режисера, мало бути багато самобутньої тубільської музики й танців, над якими завзято працювали композитор Пилип Козицький і хореограф Євген Вігільов. Оформив спектакль головний художник театру Вадим Меллер.

Реперткому спектакль представили як антирелігійну пропаганду. Після провалу першої харківської прем'єри «Березоля», філософської п'єси-притчі, «Седі» привернула увагу глядача, особливо студентської та робітничої молоді. Столичну, ще не українізовану публіку цікавили теми й персонажі закордонного життя, а тут стільки екзотики одразу: і режисер, і п'єса, і тропічна країна, і комічні європейські колонізатори.

Успіх заохотив, і Валерій Інкіжинов узявся за оперету «Мікадо» британського композитора Артура Саллівана й драматурга Вільяма Колтона, дія якої відбувається у Японії. Оперету вирішили ставити так само в сатирико-комедійному ключі, і тут режисер дав собі волю. Первісний текст обріс злободенними інтермедіями й куплетами, які спеціально для цього написали Майк Йогансен та Остап Вишня. У казковому японському сюжеті з'явилися тексти, репризи, куплети, у яких харківські глядачі легко впізнавали

Володимир
Скляренко

Борис
Балабан

Леонтій
Дубовик

Вадим
Меллер

довколишню радянську дійсність. Міністр порядкув і безпорядків, япгоспні базари, гасла на зразок «Правобережна Японія за японізацію, а Лівобережна проти» примушували публіку весело реготати.

Спершу Інкіжинов думав запросити у виставу артистів оперети, адже крім сатиричних куплетів комусь треба було виконувати й складні вокальні номери. Та потім він передумав і вирішив, що актори самі повинні все вміти. Березильці почали брати уроки співу й справді зуміли обійтися власними силами, а у Валентини Чистякової ще й виявився чудовий голос.

Критика розцінила обидві вистави як відхід від революційної дійсності. І хоча Валерій Інкіжинов покинув «Березіль», Курбас на цьому не зупинився. У нього вже виросло молоде покоління режисерів, готових експериментувати з жанрами.

«АЛЛО НА ХВИЛІ 477!»

Сотні тисяч людей щодня чули цю фразу — так починалися передачі харківського радіо, яке працювало на частоті 477 метрів. І коли 9 січня 1929 року «Березіль» запросив публіку на естрадне ревію з такою назвою, всім було зрозуміло, що це про Харків.

Цього разу березильці все створили з нуля: тексти, музику, пісні й танці. У ревію дебютувало друге покоління березильських режисерів, вихованців Курбаса. Воно складалося з трьох дій, кожна з яких ставив інший режисер: першу — Володимир Скляренко, другу — Борис Балабан, третю — Леонтій Дубовик. Дебютанти самі вигадували сюжети сатиричних мініатюр злободенного характеру. Остаточний сценарій їм відредагували письменники Майк Йогансен і Василь Чечвянський. Йогансен, уже давно своя людина в театрі, написав ще й куплети та пісеньки.

Три дії між собою пов'язував конферанс. На сцену з глядацької зали виходили харківські студенти: міський фронт Борис Арнольдович Ляц і селянський парубок Пантелеймон Пантелеймонович Свинка, яких грали Йосип Гірняк і Мар'ян Крушельницький. За тиждень до прем'єри Курбас дав інтерв'ю урядовим «Вістям», де похвалився новою формою конферансьє: «...Відходячи від шаблону, театр виведе символістичні маски двох симпатичних бродячих студентів замість того обивателя, що його завжди виводили в конферансьє». Курбасові не треба було попереджати, що студенти симпатичні: їх одразу полюбили всі.

«ГАЛОПОМ ПО ХАРКОВУ»

Перша дія «Галопом по Харкову» — це була серія коротких замальовок із життя столиці радянської України. У сценках «Біля тумби», «Універмаг», «Садок на ходу», «Калоші № 13» висміювався дефіцит продуктів в універмазі, звучали віршички про бандитів, п'яниць і бюрократів, куплети розтратника й халтурників-малярів, дівчата танцювали канкан психопаток і навіть згадано було нещодавній інцидент, коли на Холодній горі перекинувся трамвай.

Уже наступного дня після вистави глядачі наспівували дует Ляца і Свинки «Харків, Харків, де твое обличчя?». Для цієї сатиричної пісеньки Майк Йогансен узяв перші рядки із серйозного вірша Павла Тичини і гімн новий пролетарській столиці перетворив на сатиричні куплети:

*Харків, Харків, де твое обличчя?
Харків, Харків, у чому твій зміст?
Протекла тебе прогнила річка,*

Сцена з вистави «Мікадо»

через річку Горбатий міст.
Сяє світ ясний аж до околиць,
і цей світ ніколи не згасає.
Із Холодної гори ніколи
шкереберть не падають трамваї.
У твоїм розкішнім церобкопі
Єсть усе, чого не треба людям,
Єсть усе, чого нема в Європі,
і чого ніколи там не буде.

У мініатюрі «Автошлях» глядачі оплесками зустріли «ванька» — так називали харківських візників, якому його кінь співав романси. На мотив популярної російської пісні «Ямщик, не гони лошадей» кінь із докором звертався до візника: «Батьку, не жени ти коня» — і нарікав на коновала, через якого коня тепер не любить кобила. Коня зробили, як у цирковій клоунаді: двоє акторів одягали розфарбований тулуб і голову, виліплену з пап'є-маше. Кінь крутив головою, махав хвостом, пританцьовував чотирма ногами й співав голосом актора Романа Черкашина.

«AMERICAN BOY» І БІДНИЙ ОСТАП ВИШНЯ

Друга дія переносила глядачів за океан. Це було справжнє американське ревію — танці дівчат-«герлз» під негритянський джаз-бенд. Штатний театральний рецензент щоденної харківської газети «Вечірнє радіо» навіть закинув авторам ревію «надмірну щедрість»: йому здавалося, що численні виступи «герлз» можна було й скоротити. Сюжет другої дії розгортався в діалогах двох служників готелю. Це було класичне клоунське антре: спритний і дотепний готельний «бой» — режисер другої дії Борис Балабан, а другий, простакуватий новачок — прима театру, красуня Валентина Чистякова. Балабан віртуозно жонглював чашками, а Чистякова награвала на роялі «Собачий вальс».

Третя дія — «Пекельне дійство» — у постановці Леонтія Дубовика вдалася найменше, це визнавали всі. Поет і гуморист Леонід Чернов дотепно назвав її «Реву на хвилі». На сцені з'являвся улюбленець мільйонів українців і завзятий мисливець Остап Вишня, виходили актори з великими ляльковими головами інших письменників, любителів пополювати, серед них Микола Хвильовий, Олесь Досвітній, Майк Йогансен, Юрій Смолич. Далі Вишня з дубельтівкою в руках вирушав до лісу, де його чекало безліч фантастичних пригод: танцювала різна дичина, співали

похмурі куплети сови. Мисливець потрапляв у ресторан «Пекло», де йому співав арію сам Вельзевул, а закінчувалося все арією самого Вишні.

Децю затягнута третя дія стала приводом для жартів і дружніх шаржів. На карикатурі Михайла Щеглова глядачі в ложах послули, а Остап Вишня чуває голову, дивлячись на себе на сцені: «От, чорти його батька, вперше бачу таку нудну людину...» Хоча літератори мали радіти, адже в ревію щедро рекламувалися їхні видання. Для «Універсального журналу», «дитя» Майка Йогансена, було поставлено спеціальний танець і написано окрему пісеньку. У ревію органічно вмонтували рекламу альманаху «Літературний ярмарок», серії «Романи і повісті».

ALL THAT JAZZ

Усі недоліки компенсувало оформлення — музичне й мистецьке. Композитор Юлій Мейтус, який ще 1924 року заснував у Харкові один із перших джаз-бендів, написав для «Алло на хвилі 477!» кількадесят пісень, танців і куплетів. І це був просто писк моди — все те, що панувало в європейських дансингах: блюз, чарльстон, шимі. Мейтусові навіть докоряли за надмір фокстротних темпів. Проте композитор не тільки «низькопоклонствував» перед Заходом, а й модернізував українські народні мотиви. Як сказав Лесь Курбас в інтерв'ю, «у ревію вперше заводиться українська форма частушок у вигляді коломинок з розрахунком, що вони стануть українською естрадною формою».

Куплети про Харків важко було викинути з голови: *Коломия непомя — Коломия місто — А в Харкові тротуари, як пшеничне тісто. Коломия непомя — Коломия місто — А у харківському трамваї немає де сісти. Коломия непомя — Коломия місто — В європейському форматі вже виходять «Вісті».*

Смішно, але багато що з цих сатиричних коломинок досі актуальне, особливо коли йдеться про партійців, ментів (тоді ще «мільтонів») чи бюрократів: *Що це значить, що шинеля й чоботи підбором? А це значить — наш сусіда їде на партзбори. Що це значить, що мільтон виїхав так рано? Коли знайде самогон, значить буде п'яний. Що це значить, що захвост ні всидить, ні влезить, А це значить, за три дні буде десь пожежа.*

Не менше попрацювали над видовищністю ревію художник Вадим Меллер та освітлювач Федір Поздняков. Звичних декорацій у виставі не було, в окремих мініатюрах з'являлися лише ігрові деталі сценографії. Надзвичайний ефект справляло величезне світлове коло з лампочок у центрі сцени, які по черзі спалахували й гаснули, і здавалося, ніби коло крутиться. Яскраві костюми доповнювали святковий характер мюзиклу.

ПРЕСА І КАСА

У першій дії характерна міщанська Мадам нарікала на зміст ревію: «Ви справді гадаєте, що пролетаріат зрозуміє всі ці тонкощі? Дайте йому природу... вони плюють на справжнє мистецтво...»

Загалом «Алло на хвилі 477!» сподобалося всім, але по-різному. Партійні критики нарікали на брак витриманої ідеології, прихильники «лівого» мистецтва закидали «Березоло» відхід від революційних позицій і новаторства. Іноді рецензенти бралися перераховувати, які актуальні теми оминули автори

Борис Балабан у ревію «Алло на хвилі 477!». Малюнок Майї Симашкевич

Дмитро Мілютенко у ревію «Алло на хвилі 477!». Малюнок Майї Симашкевич

ревью: антиалкогольну й антирелігійну кампанії, перевибори рад тощо.

А глядач голосував карбованцем. Прем'єра першого українського естрадного мюзиклу відбулася в середині сезону 1928/29. Протягом наступного сезону «Березіль» дав 165 вистав і показав 10 п'єс. «Алло на хвилі 477!» ішло найчастіше — 46 разів. За цей сезон театр відвідало майже 133 тис. осіб, але це пораховано тільки одноразові квитки на спектакль без річних абонементів. Заповненість залу сягала в середньому 72%, тобто 800 глядачів за вечір.

План залу головного драматичного театру країни друкувався в усіх довідниках. Партиї й апаратники мали в ньому постійні місця. Працівникам Наркомосу відводилися місця 11–14 у першому ряду партеру, за ними в другому ряду сиділи представники ДПУ, Спілки робітників мистецтва, журналісти. Однак до театру ходили не тільки привілейовані особи.

Афіші на сезон з'являлися влітку, до його початку, щоб люди могли заздалегідь придбати абонемент. Таке право було не в кожного: купити квитки зі знижкою могли студенти, червоноармійці й партиї. Абонементна книжка давала 50% знижки й коштувала 5 крб 20 коп. Вартість квитків — від 3 крб у перших рядах партеру до 1 крб у другому ряду третього балкона. З купоном можна було сісти в партері за 1,55 крб або на дешевих місцях лише за 55 коп. У сезоні 1928/29, прем'єрному для «Алло на хвилі 477!», із 107 тис. крб за квитки «Березиль» лише на студентських абонементів заробив 40 тис. крб. Це був дуже ефективний метод залучати людей до театру. І ця публіка воліла дивитися не тільки драми, а й комедії та мюзикли.

ХАРКІВ-ТАТО, ОДЕСА-МАМА

Мюзикли миттєво захопили українські сцени. Через два тижні після «Алло на хвилі 477!» московський лінійний режисер Ігор Терентьєв повторив у Харківському театрі музкомедії свою постановку оперети «Луна-парк». Найцікавіше в ній було поєднання фактур: кіно, радіо, оркестр, кольорові об'ємні декорації, клоунада та документалізм. Сам Терентьєв пишався фіналом першої дії, де кінокадри проектувалися на предметний екран — сендвічі. Режисер уважав, що цей прийом стане неодмінним у спектаклях, де буде задіяне кіно.

Проте великого успіху московська постановка в Харкові не мала. Натомість Одеса швидко перехопила ініціативу в столиці. Вже наступного сезону Марко Терещенко поставив в Одеському театрі Революції мюзикл за п'єсою Вейтінга і Вальдо «Дорога вогню». За екзотичними англійськими псевдонімами сховалися сценаристи Одеської кіностудії Станіслав Радзінський, татко

Афіша кінофільму «Гість із Мекки» («Дорога вогню»)

невгамовного Едварда, і Володимир Овчаренко.

Дія, звичайно, відбувалася за кордоном, у вигаданій азіатській країні Гюлістані, де велика європейська держава намагається завадити будівництву залізниці. У сценах, як-от зйомки звукового фільму містером Бертом, з'являлися улюблені глядачами «герлз». За сезон виставу подивилися 12 685 глядачів. А в травні — липні 1930-го театр возив її в гастрольну подорож до Полтави й Харкова. Того самого року Георгій Тасін зняв кінофільм за п'єсою Вейтінга і Вальдо. Стрічка вийшла в прокат під не менш екзотичною назвою «Гість із Мекки».

Натхненні успіхом свого режисерського дебюту Борис Балабан і Володимир Склярєнко далі зверталися до новітніх естрадних форм. Балабан, так само у співпраці з Мейтусом і Меллером, у квітні 1931 року поставив у «Березолі» ревью «Чотири Чемберлени» на основі переробленого тексту Костя Буревія. Склярєнко пішов працювати в театр «Веселий пролетар», який очолював старший Курбасів учень Януарій Бортник і який покликаний був дати українську радянську оперету.

Згодом «Веселого пролетаря» реформували в Перший державний театр музичної комедії. Там навесні 1933 року Склярєнко поставив п'єсу російського драматурга Петра Петрова-Соколовського «3/4 людини», яку переробив, переписав і доповнив українськими віршами невтомний Майк Йогансен.

Життя мюзиклу на українській сцені у 1920-х роках було недовгим, але яскравим. На зміну естраді, фокстротам та «остротам» прийшли одновірні радянські оперети на зразок знаменитого «Весілля в Малинівці». Остап Вишня потрапив у справжнє пекло. Лесь Курбас і Майк Йогансен звідти вже не повернулися. Йосип Гірняк і Мар'ян Крушельницький опинилися по різні боки океану й залізної завіси. Борис Балабан і Володимир Склярєнко змінили

по півдесятка театрів, обидва працювали в одвічному антагоністі «Березоля» — Театрі імені Івана Франка, де тихо закінчував свою колись блискучу сценографічну кар'єру Вадим Меллер. Юлій Мейтус створив монументальну оперу «Молода гвардія», а джаз перетворився на контркультуру: «Сьогодні ти играєш джаз, а завтра Родину продаєш!».

А проте він, український мюзикл, був веселий, дотепний та актуальний. Адже це Харків, крихітка.

Уродила м'ята враз та й немає руги.

Двадцять два вагони в нас — двадцять три маршрути.

Десять літ капіталісти нам готують бійку,

А ми плюнем двадцять раз — зложим коломицьку! ■

Тубільці. Сцена з вистави «Седі» за Моемом і Колтоном

Музика довгих пауз

Ганна Трегуб

Доля творчих спілок, зокрема Національної спілки композиторів України, залежить від їхнього реформування відповідно до потреб і вимог сьогодення

У спадок. У другій половині 1990-х років держава фактично законсервувала ще радянського зразка статус-кво творчих спілок

Відсутність ефективного менеджменту й довготривалої стратегії розвитку культури, недбале ставлення до потреби аудиту стану своїх інфраструктурних і людських можливостей у цій царині — лише частина ширшої мозаїки, а саме браку структурних змін на рівні цілої країни. Успадкувавши від радянських часів низку професійних творчих спілок, Україна досі не спромоглася вписати їх у сучасну культурну конфігурацію, створити правові та економічні передумови для їх реформування і використати їхні можливості для розвитку кожного конкретного напрямку мистецтва, просування творчих надбань українських митців як у себе вдома, так і за кордоном. Таким чином ані європейської моделі підтримки класичної музики, композиторів і музикантів, ані того місця, яке в ній посідає Національна спілка композиторів України (НСКУ), нині не існує, хоча для останньої оновлення правил у царині культури є шансом на самозбереження.

ТИСК МИНУЛОГО

«Спілку композиторів України треба було реформувати ще 20–25 років тому, фактично одразу після того, як наша країна здобула незалежність. На той момент існували шанси це зробити, була сильна підтримка закордонної української діаспори. Тоді можна було створити щось на зразок, з одного боку, концертної агенції, а з другого — профспілки композиторів, яка захищала б професійні інтереси

митців», — розповідає **Тижню** український композитор Олександр Щетинський, який уже понад 25 років є членом зазначеного професійного творчого об'єднання. Додає, що багато разів проартикульована на різних композиторських пленумах, з'їздах проблема досі так і лишилася словами. За інерцією і небажанням змін стоїть звичка ще за часів совка до фінансової підтримки з боку держави й неусвідомлення того, що до радянської системи патерналізму, пільг і преференцій вороття не буде.

У 1920-х роках в УРСР і загалом СРСР існувало доволі багато різних творчих угруповань. З приходом Сталіна ідейному та мистецькому різноманіттю настав кінець. Мистецький загал було уніфіковано відповідно до постанови ЦК ВКП (б) від 23 квітня 1932 року про перебудову літературно-художніх організацій. «У цей момент постали як Ордена Леніна Союз композиторів СРСР, так і Спілка композиторів УРСР. Остання об'єднувала композиторів і музикознавців на засадах підтримки радянської влади. Наголошу, що не підтримки соцреалізму, як зараз кажуть, а саме на засадах підтримки комуністичної влади та лінії Компартії», — зазначає Олександр Щетинський.

Таким чином творчі спілки перетворилися на потужний важіль ідеологічного контролю, який тривав, по суті, до перебудови. Він дещо послабився в 1960-ті, за Хрущова, і дещо посилювався в 1970-ті, за Брежнєва. В українському випадку посилення брежнєвської цензури почалося з 1972 року, з моменту розгрому

нашого дисидентського руху. Під кінець 1970-х цензура знову послабилася, бо в 1979-му почалася війна в Афганістані й Компартії було не до того, щоб стежити за композиторами та музикою. Стало можливо виконувати музику українських і закордонних авторів, яка із соцреалізмом та лінією партії не мала нічого спільного. Олександр Щетинський зазначає, що йдеться про твори, у яких не було тексту та які не були відверто антирадянськими. Хоча таку музику не надто підтримували й не спонукали до подальшої творчості її авторів.

За радянських часів українські творчі спілки мали свою інфраструктуру й низку державних пільг і преференцій. В українських композиторів була можливість працювати в Будинку творчості у Ворзелі або пробитися й поїхати до будинків творчості в інших радянських республіках, зокрема Естонії, Литві та Латвії, на Закавказзі тощо. Для членів Спілки композиторів існувала пільгова черга на отримання квартири та купівлю машини. До того ж, отримуючи житло, можна було записати собі додаткові 20 м² на одного творчого працівника й претендувати вже не на однокімнатне, а на двокімнатне помешкання. Існувала система творчих відряджень: коли твори якогось українського композитора виконували в іншому місті або республіці СРСР, йому оплачували дорогу, забезпечували місце в готелі (що в радянські часи було не так уже й легко для пересічного громадянина) й давали добові. Усі ці пільги існували задля того, щоб композитори своєю творчістю підтримували панівну ідеологію.

Ще однією формою сприяння роботі композиторів на благо радянського ладу було державне замовлення на музичні твори. Зокрема, український музикознавець Юрій Чекан розповідає, що існували певні встановлені державою розцінки за той чи інший твір відповідного розміру. «Нову симфонію держава купувала за ставкою від 2 до 8 тис. крб. Нову оперу — 12 тис. крб. Тому писати твори, у яких прославляли Леніна або героїзм радянського народу, а надто вождів, було вигідно», — зазначає науковець. Навіть якщо за фактом вони якісно не збагачували музичну культуру України й навки лишилися на полицях архівів.

Зі здобуттям Україною незалежності припинився і державний контроль за Спілкою композиторів, і державне сприяння цій організації. Радянська влада підтримувала композиторів не заради них самих і музики, яку вони писали, а заради себе, заради ідеологічної підтримки з боку митців. Починаючи з 1991 року така взаємозалежність зникла. «Державне фінансування автоматично означає, що держава має право втручатися в роботу тих, кому дає гроші. Але ж нині українські композитори та музикознавці такого втручання не хочуть. А просто так державної підтримки не буває. До того ж мало хто вірив, що незалежність України протриває довго. Люди не зрозуміли, що відбулися тектонічні зміни й що в їхніх інтересах стати на нові рейки», — каже Олександр Щетинський.

НЕЛЕГКА САМОСТІЙНІСТЬ

У незалежній Україні за всіх влад культуру, зокрема вітчизняну класичну музику та композиторів, на державному рівні не надто підтримували, бо відверто не бачили в цьому сенсу. У їхній картині

світу, зокрема тій її частині, де йдеться про них самих і державу, якою вони керують, культура посідала стосоме місце. Звідси походить актуальна донині проблема майбутнього українських творчих спілок, що ніяк не вписані в контекст можливого майбутнього розвитку вітчизняної культури, тобто у випадку НСКУ — сегмента української класичної музики.

У другій половині 1990-х років держава фактично законсервувала ще радянського зразка статусково творчих спілок, що вилилося в пункти Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки». Відповідно творчі спілки дістали незалежність у своїй статутній діяльності від державних органів та органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших громадських організацій, але водночас держава дотує їх та надає державні замовлення задля підтримки в реалізації їхніх статутних завдань. До того ж всеукраїнські творчі спілки, які діяли як юридичні особи до 24 серпня 1991 року, ставали, згідно зі згаданим законом, правонаступниками майна відповідних спілок колишнього СРСР і щороку мали отримувати фінансову допомогу з державного бюджету України. Також на рівні закону їх було визнано чимось на кшталт профспілок, які мають дбати про правовий, соціальний та професійний захист своїх членів і популяризувати свій напрям мистецтва. Новелою стало те, що українське право не перешкоджало творчим спілкам мати свої кошти

АНІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ПІДТРИМКИ КЛАСИЧНОЇ МУЗИКИ, КОМПОЗИТОРІВ І МУЗИКАНТІВ, АНІ ТОГО МІСЦЯ, ЯКЕ В НІЙ ПОСІДАЄ НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КОМПОЗИТОРІВ УКРАЇНИ (НСКУ), НИНІ НЕ ІСНУЄ

й майно, отримані в результаті діяльності їхніх підприємств, якщо вони спрямовуються на виконання статутних цілей спілки, а також завдяки добровільним грошовим і матеріальним внескам фізичних та юридичних осіб, зокрема закордонних. Здавалося б, що остання норма так чи інакше давала змогу створити на базі НСКУ щось на кшталт концертної агенції і шукати та залучати закордонні гранти та меценатські кошти, чого не сталося досі. Фактично Спілка композиторів вирішила не руйнувати традиції й лишилася залежною від державних замовлень на музичні твори та від бюджетного фінансування загалом. А воно помітно зменшується. Так, у бюджеті 2016 року на підтримку всіх національних творчих спілок і заходи Всеукраїнського товариства «Промісвіт» виділено 6,185 млн грн, тоді як, наприклад, у бюджеті-2010 на ті самі потреби було закладено 9,738 млн грн.

Члени НСКУ, з якими поспілкувався *Тиждень*, розповідають, що державне замовлення на композиторські твори в Україні кілька разів припинялося. Вперше це сталося в середині 1990-х. На початку 2000-х процедуру поновили. Фінальну крапку в зазначеній практиці було поставлено в 2007–2010 роках. «У 1990-х, за часів страшенної інфляції, ніхто не розумів, як індексувати розцінки на музичні твори. Коли ввели гривню, радянські нормативи розцінок приклали до гривневого розрахунку. Тобто максимально нова

симфонія коштувала 8 тис. грн. Це був формальний орієнтир для тих, хто здійснював згадану закупівлю, тобто для Мінкульту та створеної в його надрах відповідної експертної ради», — розповідає Олександр Щетинський. І додає, що наприкінці 2000-х міністерство намагалося забрати собі авторські права на ті музичні твори, які були придбані в межах державного замовлення, включивши це як окремий пункт договору з тим чи іншим автором. «Загальна сума на закупівлю творів українських композиторів в останні роки такої практики становила 250 тис. грн. Якщо порівняти з тим, скільки коштує виробництво одного фільму або вистави в театрі, цих грошей не вистачить», — констатує композитор. Таким чином, сучасна українська класична музика, хоч як сумно це казати, — занадто дешева за мірками держави річ.

Ще однією нагальною проблемою українських творчих спілок, зокрема й НСКУ, є збереження та ефективне використання успадкованої ще від радянських часів інфраструктури. Музикознавець Юрій Чекан, який є головою ревізійної комісії Спілки композиторів у Києві, розповідає, що йдеться не лише про концертний зал на вулиці Пушкінській, 32 в Києві, а й про Виробничий поліграфічний комбінат і Будинок творчості у Ворзелі. У минулому все це майно радянського Музфонду. «Виробничо-поліграфічний комбінат було фактично втрачено ще на початку 1990-х. У Ворзелі Спілка має право власності на нерухоме майно, тобто самі будівлі, а прибудинкова територія і земля, на якій вони стоять, перебуває в неї у довгостроковій оренді», — розповідає він. І додає, що

НА РІВНІ ЗАКОНУ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ МАЄ БУТИ ЗВІЛЬНЕНО МЕЦЕНАТІВ, ЯКИЙСЬ ОДИН ІЗ ТИХ ПОДАТКІВ, ЯКІ ЗБИРАЮТЬ В УКРАЇНІ, ПОВИНЕН БУТИ СПРЯМОВАНИЙ НА ПОТРЕБИ КУЛЬТУРИ

Будинок творчості композиторів у Ворзелі став занепадати з моменту розвалу структури Музфонду. «Ще на позаминулому з'їзді Спілки композиторів я запропонував зробити різкий рух: оцінити, які витрати організація потягне на Будинок творчості у Ворзелі, решту продати й спрямувати гроші на модернізацію того, що лишилося. До мене не прислухалися, бо вважали, що ось-ось повернуться мало чи не радянські часи й держава знову візьметься підтримувати цей Будинок творчості. Його банально розікрали: вирізали батареї, чавунні ванни, винесли рояль, під виглядом «санітарної рубки лісу» вирізали близько 120 старих дубів і сосен», — констатує сумно.

Олександр Щетинський і Юрій Чекан солідарні в тому, що для якісного оновлення української Спілки композиторів потрібні не лише державні гроші та державний стимул, а й інші джерела та, головне, спосіб їх розподілу та використання. Один із можливих альтернативних механізмів реалізовано в країнах Балтії, де податок від продажу тютюну та горілчаних виробів прямо, без будь-яких перерозподілів спрямовується на потреби класичного мистецтва, зокрема музики. «Поки якийсь міністерство чи казначейство вирішуватиме, що робити з мистецькою продукцією, не розумітиме, чим мистецтво відрізняється від мистецького виробництва і в ручному

режимі фінансуватиме культуру, нічого не буде. На рівні закону від оподаткування має бути звільнено меценатів, якийсь один із тих податків, які збирають в Україні, повинен бути спрямований на потреби культури, від прийняття важливих для цієї царини рішень потрібно усунути некомпетентних і заангажованих осіб», — вважає Юрій Чекан. І додає, що за умови реалізації цих кроків Спілка композиторів існуватиме, а життя змусить її змінитися відповідно до потреб часу. А повернення до часів СРСР уже не буде, як і одномоментного стрибка до західноєвропейських моделей. Річ у тім, що там тривалий час існують структури філармоніки, які підтримують філармонічні товариства й класичне мистецтво зокрема. У нас цієї традиції немає. У США розвинена інша традиція — меценатство. Меценати в Штатах платять менше податків. У нас такого немає.

На думку Олександра Щетинського, від держави варто було б чекати не фінансової підтримки, а нормальної кадрової політики, приходу фахових менеджерів. Це, за його словами, станеться тільки тоді, коли буде розуміння, що культура є рушієм суспільного та політичного життя країни. «Дії зі збереження театрів, філармоній тощо — це добре, але вони не ведуть до розвитку. Уже фактично відбувається розпуск творчих спілок: їх припиняють фінансувати, і вони вмирають самі», — констатує композитор. І зазначає, що якби на місці НСКУ виникла концертна агенція, вона мала б популяризувати творчість членів цієї організації, проводити більше концертів, за які можна отримувати від слухачів хоч і невеликі, але живі гроші. Необхідно, щоб цим займалися фахові менеджери культури. Є небагато українських композиторів, які самотужки влаштовують свою творчу долю. Але коли їхні твори виконують за кордоном, вони та їхній доробок не асоціюються з Україною. «В очах людей, які запросили такого українського композитора чи виконують на своїх сценах його твори, він презентує лише себе як особистість і заробляє бонуси для власної репутації, а не репутації України у світі. Одна людина не може представляти за кордоном цілу країну», — каже Щетинський. Перед ними постає питання дистрибуції та отримання певної плати за свою працю. На Заході існує практика, коли функцію агента, фактичного менеджера та продюсера того чи іншого композитора беруть на себе музичні видавництва, яких дуже потребують українські композитори. Одне таке могло б з'явитися на базі НСКУ ще 20 років тому, якби не інертність. Українські композитори не повинні сидіти й чекати, коли така структура нарешті постане.

Доля Національної спілки композиторів України багато в чому залежить від того, чи знайде вона в собі сили не чекати чергового урізання бюджету, який досі бачить головним джерелом фінансування, а модернізуватися таким чином, щоб наблизитися до умов сучасної ринкової економіки, що поширюється й на царину культури. Відкритість до діалогу з недержавним культурним сегментом, вихід до суспільства й держави з ініціативою створити рівний і прозорий доступ усіх гравців культурного поля до державного фінансування, розробка й запровадження законодавства, зокрема податкового, яке дасть змогу існувати концертним агенціям і видавництвам, а також використання Спілкою свого експертного потенціалу допоможуть їй вижити в умовах України, яка змінюється. ■

«Світ у 2016» – українська версія щорічного спецпроєкту журналу The Economist: аналіз, прогнози на майбутній рік від впливових експертів, політиків і ділових людей. Унікальність української версії видання – це не лише мова, а й акценти на національних проблемах і тенденціях, залучення провідних вітчизняних експертів.

Щонайменше 20% контенту видання буде присвячено Україні. «Український тиждень» уже шостий рік поспіль спільно із The Economist видає проєкт «Світ у...», п'ятий рік поспіль наше видання дістає ексклюзивне право в Україні на друк цього спецпроєкту. Змістову частину спецпроєкту «Світ у 2016» буде традиційно представлено статтями та колонками найвідоміших політиків, посадовців, бізнесменів, аналітиків, громадських діячів та журналістів.

Це забезпечує авторитетність і точність заявлених прогнозів та трендів, сценаріїв розвитку ключових подій ділового світу в 2016 році.

Оберіть зручний для вас спосіб передплати:

РЕДАКЦІЙНА:

у будь-якому банку за наведеними реквізитами.

Повідомте адресу доставки за телефоном 067-407-10-96 (з 9:00 до 18:00, оператор скине Ваш виклик і перетелефонує)

У ВІДДІЛЕННЯХ УКРПОШТИ:

«Український тиждень» за індексом 99319

ЗА СИСТЕМОЮ PORTMONE:

www.portmone.com.ua

ВАРТІСТЬ РЕДАКЦІЙНОЇ ПЕРЕДПЛАТИ:

«Український тиждень»

- на 1 міс. – 55 грн
- на 3 міс. – 156 грн
- на 6 міс. – 300 грн
- на 12 міс. – 600 грн

«Світ у 2016» – 50 грн

Телефон редакції: 044-351-13-00

Повідомлення	Отримувач платежу	ТОВ «Український тиждень»		
		26009000022321	35392656	
		поточний рахунок отримувача		
		код отримувача		
	Назва установи банку	300023		
		МФО банку		
	ПАТ «Укрсоцбанк»			
	Прізвище, ім'я та по батькові платника			
	Адреса платника, телефон			
	Вид платежу: за передплату на журнал			
Касир	Період:			
			сума, грн	
	Платник (підпис)			

* У графі «вид платежу» вкажіть, будь ласка, назву журналу

Страшне слово «геноцид»

Лесь Терен

Кримський «парламент» днями прийняв урочисту заяву, у якій оголосив так звану «блокаду» геноцидом мешканців Криму та запропонував російському МЗС порушити питання про притягнення України до відповідальності за вчинення геноциду через канали Ради Безпеки ООН, ПАРС та СНД. Звісно, ні до якого ООН Москва не звертатиметься (бо там тему Криму взагалі краще не порушувати), тому, певно, Кремль залишив ревний заклик кримських «парламентаріїв» без офіційної відповіді. Не прореагував на гучну заяву й офіційний Київ. Виступили лише кілька діячів, чію спільну думку можна висловити просто: все це бздуря. У чому вони, безумовно, мали рацію.

Схильність обласної ради до закликів вселенського масштабу зрозуміла, адже набагато цікавіше займатися великою геополітикою, ніж набридлою соціалкою-комуналкою. Заяву колишніх колег по депутатському корпусу назвав маячнею навіть Леонід Грач, колишній спікер і головний комуніст Криму, котрий після безнадійного відсунення від владного корита часто-густо критикує кримський режим (щоправда, з позицій «вірного путінця»). Його зауваження про те, що гучні звернення місцевої влади до всього світу є насправді ознакою її небажання займатися своїми прямими прозаїчними обов'язками, можна було б визнати цілком слушним. (Можна було б навіть навести купу інших прикладів, причому не лише з Криму, а й з українського материка, зокрема гарячі «геополітичні» голосування в облрадах та навіть райрадах із питання, що перебуває в компетенції виключно ВРУ: визнання Росії агресором.) Але аплодувати Грачу ми не поспішатимемо, бо слідом за цим забутий усіма більшовик скаржитися, що слово «геноцид» стосовно останніх подій першим ужив саме він, а «Госсовет» підступно вкрав його «копірайт».

Слово «геноцид» є дуже міцним. Із ним пов'язані найжахливіші картини сучасності: масові поховання в Югославії, знелюднені селища Руанди, винищення «невірних» в Іраку та Сирії. А якщо трохи заглибитися в минуле, то посеред нас досі живуть люди, що, може, й не знають новомодного терміна, але пам'ятають саме явище: український Голодомор, єврейські розстріли, кримськотатарська депортація.

На жаль, цей термін став дуже модним, ним задля красного слівця зараз розкидаються направо й наліво. Страшне слово стрімко

дешевшає та з кожною фальшивою тривогою втрачає своє грізне забарвлення. Минулої осені слідом за запізнілим, але цілком справедливим рішенням Верховної Ради про визнання геноцидом сталінської депортації кримських татар деякі народні депутати в Києві намагалися офіційно проголосити «етноцидом» і сучасне становище кримських татар у підросійському Криму.

Тимчасові перебої з енергопостачанням та краснотатарські харчі на столі замість херсонських — це далеко не геноцид. А прагматичне й працювате пристосування абсолютної більшості національної меншини до малопримемних, але цілком стерпних нових умов — це далеко не етноцид, навіть на тлі беззаконня щодо окремих осіб. Етноцидом (хоч би як хотілося випустити це слово в гніві!) не є навіть гестапівське полювання російських окупантів на все українське, адже багато тисяч біологічних екземплярів українського походження процвітають на «новій батьківщині» та вже навіть створили якесь лояльне до Путіна національне об'єднання під назвою «Українська національно-культурна автономія» (досі не відаю, що там за люди, і не хочу цього відати, бо боюся впізнати знайомі обличчя).

Геноцид ми тут очікували в березні 2014-го, коли з російської юрби вилітали нетерплячі вигуки про швидку розправу з «бандерами і татарами», коли на воротах наших будинків вночі з'являлися якісь позначки крейдюю, коли сусідка-росіянка спроста ділилася із сусідами-татами, що їй уже давно подобається їхня хата, а тим часом на блокпостах перед камерами жонгливали кинджалами звіроподібні сербські четники, знані експерти в пагранні людських тіл... Біси геноциду аж низали під хмарами, наша армія відходила, міліція переприсягала, і перспектива вціліти цілком залежала від милості Путіна. Карликівий монстр таки помилював нас: блокпости щезли, звіринець розійшовся по норах, але відтоді слова «геноцид» та «етноцид» для мене важать дещо більше, ніж для незнайомих із його страхом кримських росіян і для благонамірених київських депутатів.

І коли такими словами політичні кар'єри б'ють одне одного, мов козирами в підкиданому дурні, затулити їм пельку хочеться дуже жорстко. Бо ніхто ні від чого не застрахований на майбутнє, зокрема й на найближче.

А сусіди, до речі, так і живуть поруч, вітаючись зранку. Ніби нічого й не було. ■

Віртуальна залізна завіса

Яна Вікторова

Уже півтора року мене регулярно запитують: «Ну як ви там?». Зазвичай чую це від людей з інших місць. Закономірно відповідаю: «Нормально. Тут моя сім'я і дім». І це абсолютна правда. Подорожі, яких було багато до війни, з лишком компенсував інтернет, ставши вікном у світ. І так мені казав дуже багато хто, порівнюючи його з ковтком повітря, відчуттям свободи. Цим засобом зв'язку люди компенсували брак спілкування із друзями, що виїхали, мандрівок, можливості діставати й порівнювати різну інформацію... Виявляється, це було так багато... 8 січня 2016 року набув чинності наказ «Міністерства інформації та зв'язку ЛНР» від 30 грудня 2015-го про запобігання інформаційній дестабілізації в «республіці», внаслідок чого заблокували 113 українських сайтів. У їх списку опинилися ТСН, «Канал 24», «Тиждень», «Сьогодні», «Українська правда», «Обозреватель», «Новое время», «Остров», «Радіо Свобода» та інші веб-ресурси.

Чи помітили це жителі «держави»? Так, причому відразу. Тепер нам залишається діставати інформацію тільки зі зручних для «республіканської» влади каналів. У нас були зв'язані руки й ноги, а тепер нам наділи шори. Ми не можемо виїжджати, бо для цього потрібні гроші, але могли читати, намагалися розібратись, порівнювати. Могли до 8 січня. Тепер опустилася залізна завіса. Мабуть, ці 113 заборонених українських сайтів писали те, що було не до смаку уряду «ЛНР», висвітлюючи події не настільки ейфорійно й захоплено, наскільки це зазвичай роблять у місцевих новинах. У нас же все як? Тільки в найвищому ступені: про досягнення «влади» та «міністерств» і принизливо про решту, крім Росії. Про Україну, то й узагалі як про небезпечно-заражений об'єкт.

Із появою безперебійної електрики восени 2015-го виявилось, що в «республіці» більше немає українських телеканалів. Замість тих, що були звичні, з'явилися 15 російських та один «місцевий» — «Луганск 24». Промосковськи настроєні жителі тішилися:

тепер тільки «правдива» інформація, тільки російська мова! Ті, хто мислив, порівнював і бачив недоліки нової «влади», відмовилися від телебачення, замінивши його інтернетом. Але й це виявилось до певного часу. Кажуть, у Північній Кореї практично немає доступу до інтернету. Певно, ми теж нині трохи в КНДР. Можемо від ранку й до вечора дивитися російські

телефільми про війну, про «героїв нашого часу» і вбирати в себе принизливе ставлення «старшого брата» до України, яка крізь призму російських новин здається мізерно маленькою та вбогою. І, коли бачиш таке тисячу разів, мимоволі починаєш вірити, що це правда. Усі, кому досяжні тільки місцеві засоби мовлення, позбавлені розмаїття вибору й сприймають усе, що діється, тільки через трансляцію російських ЗМІ, які заколисують нас фільмами про героїчне минуле, масові убивства й кримінальні структури нового часу. Україна в їхньому баченні постає крихітною і жалюгідною... Аж не віриться, що йдеться про велику країну, та й престо про країну, настільки зверхньо трактують російські ЗМІ все, що їй стосується.

Очільник «народної міліції ЛНР» Віталій Кисельов пояснив становище в царині медіа «спробами інформаційної дестабілізації», очевидно, маючи на увазі, що їх чинить Київ... Кумедно, але порнографічні сайти, на думку «уряду республіки», шкідливими не є і блокуванню не підлягають. Отака-от мораль.

В останніх числах жовтня 2015 року я провела семінар для працівників бюджетної сфери. Жінки з маленькою зарплатою запитували в мене, як вийти із затяжного стресу, ділилися своїми «рецептами» щастя в ситуації без грошей та перспектив. Ми сміялись одна з одної, жартували над винахідливістю й зітхали через втрати. А наприкінці зустрічі я помітила книжки українською мовою, якими вони обмінювалися, — твори сучасних українських авторів. І, зауваживши, що ця література явно не в дусі «республіки», почула, що дуже багато хто не згоден із політикою русифікації та насадженням російської культури, яке проводить «влада». Знаєте, це зворушило до сліз.

Я мешкаю в приватному секторі. Із настанням сутінків життя на моїй вулиці завмирає. Порядні господарі причиняють якнайщільніше двері, завішують вікна й тільки наркомани поспішають у непроглядній пітьмі по дозу. Це неблагополучний район міста. Однак у мене

був інтернет. Моє вікно у світ, мій спосіб мандрувати, бачити, мріяти... Десять було і зостається життя, у котрому люди, як і раніше, квапляться вечорами в гості й повертаються останнім автобусом з роботи. Є міста, у яких гуляють у приємних і не існує комендантської години... Є міста без заборон на ЗМІ, зі свободою вибору.

Десять, але не тут. Та ми живі, поки мріємо й думаємо. А цього нас не позбавиш жодною заборону. ■

Як позбутися «разрухи в головах»?

Володимир Панченко

Досвід доведення будь-якої доброї справи до цілковитого абсурду в нас, звичайно, великий. Ось і з декомунізацією почалося щось веселе: шампанське «Советское» перейменували на «Советовское», газету «Комсомольская правда в Украине» на «КП в Украине» — і все, ніхто тепер не причепиться до виробників вина й газетярів, вони «декомунізувалися». Дедушка Ленін прокоментував би це так: «...формально все правильно, а по существу издевательство!». І мав би рацію.

Але я все-таки не про казуси. А про те, що насправді декомунізація зовсім не зводиться до перейменувань. І в цьому легко переконатись, ідучи «від протилежного»: а що ж воно таке *комунізація*?

Абсолютно чітку відповідь на це питання дає «Маніфест Комуністичної партії» Карла Маркса і Фрідріха Енгельса (1848): «...комуністи можуть висловити свою теорію одним положенням: знищення приватної власності». І хоч автори й уточнювали, що вони мають на увазі не всяку власність, а лише буржуазну, докорінно це справи не змінює. *Почуття власника* в громадян СРСР винищувалося, як виноградники в часи Горбачова й Лігачова (не забули?).

Тепер його треба повертати. Це *перший* і найголовніший пункт, коли йдеться про процеси декомунізації. *Адже що більше в країні людей із почуттям власника, то дужчий середній клас. А сильний середній клас є не тільки важливим чинником зростання економіки, а й гарантом свободи в суспільстві* (одне з підтверджень — Майдан).

Другий момент: сподівання комуністів, що єдиним справедливим розподільником у країні стане держава, призвело до масового поширення психології патерналізму. Патерналізм — частина нашого радянського спадку, неодмінна риса совка. Альтернативою такому спадкові є *ініціативність* громадян, їхня *відповідальність* за себе, родину, країну.

Третє впливає з другого: декомунізація передбачає *розвиток громадянського суспільства, його інститутів*. Це фундамент демократії, системи свобод; це запобіжник проти тоталітаризму, зокрема в його комуністичній версії.

Четверте: декомунізація немислима без розвиненої *правосвідомості* громадян, *зміцнення правових засад функціонування держави, забезпечення рівності всіх перед законом*. Кожний прожитий нами день показує, у якому жадливому болоті правового нігілізму ми застрягли. Дійшло до того, що органи, які мали б бути правоохоронними, стали частиною величезного корупційного механізму! А все починалося з ігнорування правової держави як такої: правова держава, казали більшовики, то буржуазний інститут. У нас буде

нова, соціалістична законність! А соціалістична законність виявилася повним беззаконням.

П'ятий пункт уявної програми декомунізації я сформулював би так: *роздержавлення людини*. Бо ж хіба комунізм не насаджував культу колективу, уніфікації людей, зневаги до маленького людського «Я»? Про це написано чимало антиутопій. Зрештою, недарма ж і Василь Симоненко в часи «відлиги» допитувався у «маленької людини», пристрасно наголошуючи на неповторності кожного «Я»:

*Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.*

Отож, роздержавлення людини — це забезпечення прав громадян, створення умов для максимальної реалізації особистості.

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ — ЦЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ МАКСИМАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Шосте: у наших обставинах, із нашою драматичною історією декомунізація неминуче означає і *дерусифікацію*. Адже більшовизм (комунізм) насправді був лише версією «русского міра». Імперія, яку створювали Ленін і Сталін, хоч і була червоною, проте все одно залишалася Російською імперією (недарма в усьому світі СРСР називали просто «Росією»).

І, нарешті, пункт *сьомий*. У ньому має йтися про *демифологізацію українського минулого*. Річ у тім, що над нами все ще витає тінь «Короткого курсу історії ВКП(б)». Принаймні живемо ми в оточенні символів і знаків, запозичених із нього. Ось ці рядки, наприклад, я пишу в будинку, що стоїть на вулиці 50-річчя Жовтня. А це одна з центральних магістралей міста Кіровограда!

Назви, як відомо, не є «чистою» топонімікою. Назвами «мігять» територію, адже мають символічне навантаження. Назвіть Кіровоград «Єлисаветградом» — і на карті «русского міра» з'явиться ще одна точка: ну ось, скажуть нам, хай живе «Новоросія»!

Упорядкування власної історичної пам'яті (яка є основою української ідентичності, оскільки саме в її глибинах криється відповідь на запитання «Хто ми? Чиїх батьків?»), поширення історичних знань, вільних від рецидивів комуністичної пропаганди/міфології, — річ корисна й дуже-дуже бажана. Адже відомо, з чого починаються всі біди: з «разрухи в головах». ■

ЕКСКЛЮЗИВ

The
Economist

Ювілейне, 30-те видання зі спецпроектom і думками
Крістін Лаґард ■ Марґарет Етвуд ■ Мугаммаду
Бугарі ■ Ніколи Стардґжон ■ Нарендри Моді ■
Малали Юсуфзай ■ Володимира Василенка

За ексклюзивною ліцензією

Тижде́нь

Світ у 2016

Український випуск

Вже у продажу

КНИГИ УКРАЇНСЬКОЮ
ТА ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ
ПОДАРУНКОВІ ВИДАННЯ
ТА АЛЬБОМИ
МАПИ, АТЛАСИ, ПУТІВНИКИ
ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА
ЧЕКАЄМО НА ВАС ЩОДНЯ З 9:00 ДО 21:00

МУЗИКА ТА КІНО
КАНЦТОВАРИ, ЛИСТІВКИ
МІСЦЯ ДЛЯ ЧИТАННЯ
ЛІТЕРАТУРНІ ЗАХОДИ
БЕЗКОШТОВНИЙ
ІНТЕРНЕТ (WI-FI)™

САЙТ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ: WWW.BOOK-YE.COM.UA ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИН: WWW.BOOK-YE.COM.UA/SHOP

К Н И Г А Р Н Я

М. КИЇВ

вул. Лисенка, 3, тел.: (044) 235-88-54

вул. Спаська, 5, тел.: (044) 351-13-38

просп. Повітрофлотський, 33/2, тел.: (044) 275-67-42

вул. Льва Толстого, 1, тел.: (044) 383-61-49

вул. Велика Васильківська, 63, тел.: (044) 287-50-88

М. ЛЬВІВ

просп. Свободи, 7, тел.: (032) 235-73-68

вул. Галицька, 9, тел.: (032) 235-70-06

М. ХАРКІВ

вул. Сумська, 3, тел.: (057) 731-59-49

М. ДНІПРОПЕТРОВСЬК

вул. Глінки, 15, тел.: (056) 732-13-92

М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

вул. Незалежності, 31, тел.: (094) 928-31-41

М. ВІННИЦЯ

вул. Соборна, 89, тел.: (0432) 52-93-41

М. ТЕРНОПІЛЬ

вул. Валова, 7–9, тел.: (0352) 25-44-59

М. ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ

вул. Ковельська, 6, тел.: (03342) 2-19-57

М. РІВНЕ

вул. Короленка, 2, тел.: (0362) 22-34-41

М. ЛУЦЬК

вул. Лесі Українки, 30, тел.: (0332) 72-43-76

www.book-ye.com.ua

І Н Т Е Р Н Е Т - М А Г А З И Н

WWW.BOOK-YE.COM.UA/SHOP